

UNIVERZITA PARDUBICE

Fakulta filozofická

Rodina, řemeslo, každodennost: žena v řemeslnickém prostředí na příkladu

Ludmily Vodičkové

Bc. Eliška Králová

Diplomová práce

2025

Univerzita Pardubice
Fakulta filozofická
Akademický rok: 2021/2022

ZADÁNÍ DIPLOMOVÉ PRÁCE

(projektu, uměleckého díla, uměleckého výkonu)

Jméno a příjmení: **Bc. Eliška Králová**
Osobní číslo: **H23326**
Studijní program: **N0222A120033 Historie**
Specializace: **Historie – Kulturně historická studia**
Téma práce: **Ludmila Vodičková – manželka řemeslníka (*1788)**
Téma práce anglicky: **Ludmila Vodičková – artisan's wife (*1788)**
Zadávající katedra: **Ústav historických věd**

Zásady pro vypracování

Autorka se ve své DP zaměří na osobní dopisy Ludmily Vodičkové, rozené Hulakovské (uloženo v SO-ka Havlíčkův Brod) a případně další rodinnou korespondenci. Jejím cílem bude nejprve definovat význam korespondence jako historického pramene a jako součástí kulturního dědictví a posléze analyzovat zvolený soubor pramenů. Zde se autorka zaměří zejména na obsahovou analýzu dopisů s cílem definovat postavení a každodennost ženy v daném socioprofesionálním prostředí.

Rozsah pracovní zprávy:

Rozsah grafických prací:

Forma zpracování diplomové práce: **tištěná/elektronická**

Seznam doporučené literatury:

- BAGGERMAN Arianne – DEKKER, Rudolf – PRESSER, Jacques. Egodocuments and the Personal Turn in Historiography. *The European Journal of Life Writing*, 2018/7, s. 90–110.
- PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů. Pardubice, 2009.
- DVOŘÁKOVÁ KANĚČKOVÁ, Eva. *Výchova dívek v Čechách a na Moravě: školství v 19. století genderovou perspektivou*. Pedagogika. Praha: Grada, 2020. ISBN 978-80-271-1292-0.
- EHMER Josef. Family and Business among Master Artisans and Entrepreneurs. The Case of Nineteenth-Century Vienna. *History of the Family*, 2001/6, č. 2, s. 187–202.
- KOLLMANN, Josef. Jan Hulakovský: archivář obrozenecké doby (1804–1877). *Sborník archivních prací* 25 (1975).
- KOVAŘÍK, Jakub. *Korespondence Jana Hulakovského*. Bakalářská práce, FF UPa, 2009.
- LENDEROVÁ, Milena. *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*. Česká historie, sv. 21. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2009. ISBN 978-80-7106-988-1.
- LENDEROVÁ, Milena - STRÁNÍKOVÁ, Jana – BOROVIČKOVÁ, Martina. *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2015. ISBN:978-80-7395-935-7.
- LENDEROVÁ, Milena; JIRÁNEK, Tomáš a MACKOVÁ, Marie. *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1683-4.
- Stráníková, Jana. Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence. *Studia Historica Nitriensia*, 2022/26, č. 1, s 23–51.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana. *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774–1868*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2013. ISBN 978-80-7395-511-3.
- MACHAČKOVÁ, Jana; MATĚJČEK Jiří. *Nástin sociálního úvoje v českých zemích 1781–1914*. Opava, 2002. ISBN: 80-86224-23-6.
- PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, Zuzana. Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století. Možnosti interpretace katolických normativních pramenů. Pardubice: Univerzita Pardubice, 2009.
- PAVELKOVÁ-ČEVELOVÁ, Zuzana. *Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*. České Budějovice, Pardubice, 2015. ISBN:978-80-88030-11-9.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana. Korespondence v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století. In: *Kultura psaní v dějinách*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2016, s. 183–202.
- STRÁNÍKOVÁ, Jana. Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněvského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci. *Theatrum historiae*. Pardubice: Univerzita Pardubice č. 14 (2014), s. 9–29.
- TVRDÝ, Petr. *Josefa Menšíková a občanská společnost Německého Brodu druhé poloviny devatenáctého století*. Diplomová práce, vedoucí Hlavačka, Milan. Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, Ústav českých dějin, 2015.

Vedoucí diplomové práce:

Mgr. Jana Stráníková, Ph.D.
Ústav historických věd

Datum zadání diplomové práce: **30. března 2022**

Termín odevzdání diplomové práce: **30. března 2024**

doc. Mgr. Jiří Kubeš, Ph.D. v.r.
děkan

doc. Mgr. Pavel Marek, Ph.D. v.r.
vedoucí katedry

V Pardubicích dne 30. listopadu 2021

Prohlašuji:

Práci s názvem *Rodina, řemeslo, každodennost: žena v řemeslnickém prostředí na příkladu Ludmily Vodičkové* jsem vypracovala samostatně. Veškeré literární prameny a informace, které jsem v práci využila, jsou uvedeny v seznamu použité literatury.

Byla jsem seznámena s tím, že se na moji práci vztahují práva a povinnosti vyplývající ze zákona č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména se skutečností, že Univerzita Pardubice má právo na uzavření licenční smlouvy o užití této práce jako školního díla podle § 60 odst. 1 autorského zákona, a s tím, že pokud dojde k užití této práce mnou nebo bude poskytnuta licence o užití jinému subjektu, je Univerzita Pardubice oprávněna ode mne požadovat přiměřený příspěvek na úhradu nákladů, které na vytvoření díla vynaložila, a to podle okolností až do jejich skutečné výše.

Beru na vědomí, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb., o vysokých školách a o změně a doplnění dalších zákonů (zákon o vysokých školách), ve znění pozdějších předpisů, a směrnicí Univerzity Pardubice č. 7/2019 Pravidla pro odevzdávání, zveřejňování a formální úpravu závěrečných prací, ve znění pozdějších dodatků, bude práce zveřejněna prostřednictvím Digitální knihovny Univerzity Pardubice.

Poděkování:

Na těchto několika málo řádcích bych ráda poděkovala především Mgr. Janě Stránkové, Ph.D. za vedení této diplomové práce, ochotný přístup a trpělivost. Mé poděkování patří i zaměstnancům Státního okresního archivu Havlíčkův Brod za jejich ochotu i rady. Největší poděkování patří mé rodině, mému příteli a mým blízkým, kteří mi během celého studia byli velkou oporou.

ANOTACE

Předkládaná diplomová práce zkoumá každodenní život Ludmily Vodičkové v rámci širších rodinných struktur v řemeslném prostředí 19. století. Předmětem výzkumu je zejména analýza ego-dokumentů, převážně osobní korespondence, jež vznikla v časovém rozmezí 20. až 50. let 19. století. Práce se zabývá otázkami manželství, postavením ženy v řemeslném prostředí, jazykovou kulturou nebo sociálními problémy na maloměstě. Text se také zaměřuje na to, jakými způsoby zkoumaní aktéři reflektovali klíčové dějinné události, jakými byly epidemie cholery nebo revoluční léta 1848–1849.

KLÍČOVÁ SLOVA

Ludmila Vodičková, každodennost, 19. století, řemeslnická rodina, dějiny žen, ego-dokument, dopis, korespondence, gender, manželství, Havlíčkův Brod, Humpolec

TITLE

Family, craft, everyday life: a woman in the artisanal milieu through the case of Ludmila Vodičková

ANNOTATION

This thesis explores the everyday life of Ludmila Vodičková within the broader family structures of the 19th-century artisanal milieu. The research focuses on the analysis of ego-documents, particularly personal correspondence, produced between the 1820s and 1850s. The thesis deals with issues of marriage, the status of women in the artisanal environment, cultural aspects of language and social problems in the small town. The text also focuses on the ways in which the actors examined reflected on key historical events such as the cholera epidemic and the revolutionary years of 1848-1849.

KEYWORDS

Ludmila Vodičková, everyday life, 19th century, artisan family, women's history, ego-document, letter, correspondence, gender, marriage, Havlíčkův Brod, Humpolec

Obsah

Úvod	10
1. Význam osobní korespondence a její specifika	13
1.1. Korespondence jako pramen	13
1.2. Písemnost jako památka	17
2. Genderový řád a každodennost: Ženy (a muži) v 19. století.....	22
2.1. Metodologie. Jak psát dějiny (nejen) „obyčejných“ žen?	27
2.2. Dosavadní stav bádání	29
3. Humpolec a Havlíčkův Brod v první polovině 19. století.....	34
4. Řemeslnická rodina a její odraz v osobní korespondenci	41
4.1. Rodina Hulakovských.....	41
4.2. I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám.“ Výběr životního partnera a manželské soužití.....	46
4.3. „Každý stav má svůj kříž.“ Rodina jako ekonomická jednotka	55
4.4. „Ať jeden proti druhému třeba křičí, neb bručí a pak, když se sejdou a políbí se...“ Rodina jako konfliktní prostředí.....	63
5. Korespondence Ludmily Vodičkové a dalších žen Hulakovských.....	71
5.1. Vzdělání a písemná kultura v řemeslnickém prostředí.....	71
5.2. Ortografie a gramatika.....	77
5.3. Formální náležitosti dopisů	80
6. Každodennost v období nejistot	87
6.1. Zdraví a nemoc	87
6.2. Smrt a víra	96
6.3. Reflexe sociálních problémů a revolučních let 1848–1849.....	101
Závěr.....	111
Seznam použitých pramenů a literatury	117
Obrazové přílohy.....	126

Úvod

Žena, dcera, sestra a manželka řemeslníka, s těmito několika kategoriemi nebo lépe řečeno rolemi se dá ztotožnit hlavní postava předkládané práce Ludmila Vodičková. Tato žena zůstávala dosud stranou badatelského zájmu, což lze vysvětlit jejím sociálním postavením. Nešlo o významnou umělkyni, spisovatelku, aktivistku ani šlechtičnu. Naopak, byla to vcelku prostá měšťanka, která nijak významně nezasáhla do tehdejšího mužského světa a svůj život prožila v tradičních rodinných strukturách. Na druhou stranu, do dějin se příliš nezapsal ani její o něco známější bratr Jan Hulakovský, v jehož pozůstalosti se zachoval cenný korpus soukromé korespondence. Tato práce se tak pokouší tuto mezeru alespoň částečně vyplnit.

Cesta k tomuto tématu a zadání samotné práce nebyla úplně jednoznačná a jednoduchá. V rámci svého předchozího bakalářského studia jsem se zaměřovala na otázky památkové péče a byla jsem připravená se jim následně věnovat i ve své diplomové práci. Během studia mě ale stále více začala přitahovat témata zaměřená na dějiny žen, gender history, každodennost a tak dále. S významnou pomocí Mgr. Jany Stráníkové, Ph.D., se tak povedlo formulovat téma, ve kterém se snoubí všechny jmenované zájmy, a to navíc s osobním přesahem, jenž představuje jakýsi lokální patriotismus. V oblasti, odkud pocházela a kde žila zkoumaná rodina Vodičkových a Hulakovských, jsem i já sama totiž prožila značnou část svého života. Na památkovou ochranu jsem ale přesto nezanevřela, a to ani v této práci. Podkapitola nesoucí název *Písemnost jako památka* je toho důkazem.

Předkládaná diplomová práce staví své poznatky a závěry především na ego-dokumentech, v první řadě na osobní rodinné korespondenci. Cílem práce je analyzovat především tento pramen, který bude doplněn dalšími důležitými zdroji (matriky, tištěné a editované prameny atd.) pro pochopení širších souvislostí. Analýza hospodářských pramenů není předmětem této práce, ale zůstává jako možnost rozšíření tématu pro další badatele. Ludmila Vodičková po sobě zanechala 98 dopisů, které adresovala svému mladšímu bratrovi Janu Hulakovskému do Prahy, a 27 dopisů, které byly určeny její matce Anně Hulakovské. Tyto dopisy jsou uloženy ve Státním okresním archivu v Havlíčkově Brodě ve fondu *Jan Hulakovský (1796) 1804–1877 (1899)* v sekci rodinné korespondence, jež je rozdělena do dvou kartonů (kart. 6,7).¹ Korespondence se v naprosté většině dochovala jednostranně. To znamená, že od bratra Jana byla archivována jediná odpověď z roku 1837 a odpovědi od Anny

¹ Státní okresní archiv Havlíčkův Brod (dále jen SOKA HB), fond Jan Hulakovský (1796) 1804–1877 (1899), kart. 6–7, rodinná korespondence.

Hulakovské se ve fondu nenacházejí vůbec. Časové rozpětí této korespondence je následující. První z dochovaných dopisů zaslala Ludmila do Prahy roku 1826 a poslední roku 1852, přičemž je zde přítomná čtyřletá časová mezera (1830–1833 a pak 1835). U dopisů pro matku Hulakovskou se časové rozmezí nedá s jistotou vymezit, jelikož dopisy v naprosté většině postrádají údaj o letopočtu. Z kontextu se dá alespoň vyvodit, že první dochovaný dopis byl sepsán někdy v rozmezí let 1814–1816 a poslední na přelomu 30. a 40. let 19. století. Pro veškeré analyzované dopisy platí, že byly napsány v češtině, kurentem. Analýza těchto dopisů je dále doplněná korespondencí ostatních členů Ludmiliny rodiny, tedy především všemi dochovanými dopisy Anny Hulakovské synu Janu Hulakovskému (138 dopisů) a výběrem z další rodinné korespondence. Přítomné citace vycházející z těchto zdrojů se pak řídí níže popsanými pravidly. Zápis pasáží z textu je transkripční, ovšem s jistými specifiky, přičemž se práce snaží zachytit autentičnost daného vyjadřování. Členění textu a grafický zápis písmen podléhá dnešnímu pravopisu pro usnadnění četby, avšak citace zachovávají nářeční prvky a specifika tehdejšího pravopisu.

Předmětem a cílem této práce není přímé vytvoření biografie v tradičním slova smyslu. Práce využívá biografickou metodu jako interpretační rámec pro analýzu každodenní zkušenosti ženy z řemeslnického prostředí, nikoli jako nástroj pro vytvoření chronologicky úplného životopisu. Tento přístup navazuje na současné trendy biografického psaní ve feministické historiografii a mikrohistorii (viz Luisa Passerini, Carolyn Steedman), které kladou důraz na význam individuální zkušenosti v kontextu strukturálních proměn společnosti. Teoretickou oporu pro interpretaci zkoumaného pramenného materiálu představují především práce Josefa Ehmera, který analyzuje propojení rodiny, podnikání a sociálních strategií v řemeslnickém prostředí. Na základě toho si práce klade za cíl zodpovědět následující výzkumné otázky: Jak osobní korespondence reflektuje genderové a rodinné role v prostředí řemeslnické rodiny? Jak se v dopisech Ludmily Vodičkové projevují kulturní normy, náboženské hodnoty, vlastenecké smýšlení a postoje ke vzdělání? Jaké strategie uplatňovaly ženy z této sociální vrstvy při vyjednávání své pozice v rodině i v širším měšťanském prostředí? Zvolená mikrohistorická perspektiva umožňuje nahlédnout každodennost jedné konkrétní ženy a její rodiny v období významných společenských proměn první poloviny 19. století.

Diplomová práce je tvořena ze šesti kapitol, přičemž první dvě představují teoretický rámec, do kterého je následně zasazen vlastní výzkum. První kapitola *Význam osobní korespondence a její specifika* je vymezením pojmu ego-dokument a jeho role při historickém výzkumu. Dále se kapitola snaží nazírat na archivní materiály optikou archivní a památkové

péče. Druhá kapitola vymezuje tradiční ženské role a popisuje důležité historické zlomy, které ovlivnily především tehdejší ženskou část populace. Součástí kapitoly je i popis metodologického rámce diplomové práce a zhodnocení dosavadního stavu bádání v příslušných oblastech výzkumu. Třetí kapitola je vystavěna především na regionální literatuře, zabývá se prostorovým vymezením a snaží se zachytit podobu a atmosféru měst Havlíčkova Brodu a Humpolce v první polovině 19. století. Čtvrtá část práce již staví na analýze dobových archiválií a jejím předmětem jsou rodinné vazby a jejich samotná tematizace v korespondenci. V kapitole jsou blíže představeni aktéři zkoumané komunikace a je zde věnována pozornost těm faktorům, kterým samotné subjekty výzkumu přikládaly v rámci rodiny důležitost, tedy manželskému soužití, ekonomickému fungování, konfliktům v rodině a tak dále. Pátý oddíl využívá jazykové analýzy a zaměřuje se na zhodnocení vyjadřovacích schopností Ludmily Vodičkové, jež jsou komparovány s dalšími dopisy žen Hulakovských. Tato část v sobě dále zahrnuje zamyšlení nad významem a přístupem ke vzdělávání v rámci řemeslnické rodiny Hulakovských. Šestá a zároveň poslední kapitola zkoumá každodennost rodiny v dobách nejistot. Hlavním objektem výzkumu jsou pasáže, ve kterých aktéři komunikace reflektovali otázky zdraví, nemoci, smrti, anebo sociálních nepokojů a následných revolučních let 1848–1849. Mimo již zmíněných archiválií jsou zde využita i dobová periodika, regionální literatura a místní kroniky.

1. Význam osobní korespondence a její specifika

1.1. Korespondence jako pramen

Osobní korespondence je zpravidla řazena do kategorie pramenů osobní povahy, tzv. ego-dokumentů. Jak ale takové ego-dokumenty vymezit a jak k nim přistupovat? Pro jejich definování se většinou zjednodušeně používá tvrzení, které říká, že jde o takové dokumenty, které jsou silně spojené s privátním prostorem autora a dávají nám nahlédnout do soukromí významných, méně významných, ale i zcela zapomenutých osobností.² Nizozemský historik Jacques Presser, který poprvé přišel se samotným konceptem dokumentu ega, se pokusil pro tento termín vymezit několik definic, přičemž jedna z nich zní: „...*those documents in which an ego deliberately or accidentally discloses or hides itself.*“³ Mezi tímto typem písemností se pak nejčastěji nacházejí autobiografie, tedy osobní a cestovní deníky, memoáry nebo vzpomínky, pak také korespondence, fotografie, případně audiovizuální záznamy.⁴

Svébytnou skupinou v této kategorii jsou písemnosti úřední povahy, kam řadíme např. testamenty, korespondenci úředního charakteru, smlouvy nebo výslechové protokoly. A právě zde se můžeme setkat s typologickou obtíží (zvláště pak u korespondence), která bývá obzvláště palčivá, chceme-li pramen edičně zpracovat a zařadit. Mezi dokumenty soukromé a úřední povahy bývá totiž mnohdy jen velmi tenká hranice. Jako příklad nám může posloužit třeba diplomatická korespondence, kde se oba aktéři často dobře znali, takže se v dopisech střídají pasáže osobní a úřední.⁵ Tuto problematiku jasněho vymezení si uvědomoval i Jacques Presser: „*In fact everything is egodocument.*“⁶ Jacques Presser ale nebyl zdaleka jediný, kdo si kladl tyto otázky a pokoušel se termín ego-dokumentů jasně vymezit. Naprosto klíčovou osobou v tomto tématu byl nizozemský historik Rudolf Dekker, který byl jedním z představitelů nizozemské diskuze v 70. letech probíhající na toto téma. Rudolf Dekker chápal ego-dokumenty jako: „...*solche Quellen, die Auskunft über die Selbstsicht eines Menschen geben, vorwiegend und zunächst einmal also autobiographische Texte*“, čímž navázal na teze

² Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ – Martina BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*, Pardubice 2015, s. 5–6.

³ Rudolf DEKKER, *Jacques Presser's Heritage. Egodocuments in the Study of History*, *Memoria y Civilización* 5, 2002, s. 13–37, zde s. 14.

⁴ M. LENDEROVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ – M. BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky*, s. 5–6.

⁵ Ivana EBELOVÁ, *Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci)*, *Práce z dějin Akademie věd* 5, Praha 2013, č. 2, s. 133–144, zde s. 138–139.

⁶ Arianne BAGGERMAN – Rudolf DEKKER – Jacques PRESSER, *Egodocuments and the Personal Turn in Historiography*, *The European Journal of Life Writing*, 2018/7, s. 90–110, zde s. 94.

svého krajana Jacquese Pressera.⁷ Historik Herman van den Dunk v této tématice zase mluvil o pramenech ve kterých: „*Autor nicht ohne Umstände und sehr indirekt etwas über sich selbst zu erkennen gibt, worin er aber etwas ausdrückt, das ihn persönlich beschäftigt, erregt oder betroffen macht.*“⁸ Obecně zde tak panuje shoda, že pojem ego-dokument není omezen jen na autobiografické prameny.⁹

Korespondence, ať už úředního, soukromého, či smíšeného charakteru, je nejspíš nejčastějším pramenem v kategorii ego-dokumentů a setkáváme se s ní již od starověku. Povětšinou úřední komunikace mezi jednotlivými aktéry je v našem prostoru doložena již od středověku, každopádně skutečně osobní dopisy, odrážející projevy soukromí, jsou až výdobytkem raného novověku. Vzhledem k možnostem běžného obyvatelstva Čech dlouho zůstávaly výsadou vzdělané vrstvy společnosti. S prosazující se gramotností na přelomu 18. a 19. století si tuto dovednost psaného projevu každopádně pomalu osvojily i širší vrstvy, které si tak při své regionální mobilitě byly schopny udržet spojení se svými přáteli a členy rodiny. Jejich písemná pozůstalost není však ani zdaleka tak dobře zachována jako ta šlechtická.¹⁰ Důvodem není jen to, že mnozí aktéři komunikace nejspíš neměli takový vztah k písemným památkám jako vyšší vrstvy společnosti, ostatně se v takových řemeslnických dopisech často setkáváme s tvrzením, že přicházející psaní jsou pro adresáta svatá. Mnohem větší problém bude zřejmě v tom, že vlastně nikdy nebyl důvod je odborně chránit v rámci nějaké instituce i přesto, že je příjemce třeba schraňoval. Dopisy vycházející ze středních a nižších vrstev se tak povedlo mnohdy uchovat a umístit do archivu či muzea jen díky tomu, že se některý ze členů této rodiny dostal výše na společenském žebříčku. Navíc ani tento fakt nemusel mnohdy stačit, protože archivnictví 19. století téměř nepočítalo s uchováváním osobních pozůstalostí. Proto bylo často zapotřebí i osvícených dědiců těchto dokumentů, kteří by je později věnovali nějaké odborné instituci a zároveň bylo potřeba takových institucí, které by o tyto písemnosti měly zájem.¹¹ To byl ostatně i osud fondu Jana Hulakovského.¹²

Osobní korespondence je velice užitečný pramen, který stále neztrácí na své oblibě a jako takový nabízí pro badatele spoustu možností, výhod, ale i úskalí. Zachycuje nepřehledné

⁷ Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“*, in: Winfried SCHULZE (ed.), *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–33, zde s. 14.

⁸ Tamtéž, s. 15.

⁹ Tamtéž, s. 12–23.

¹⁰ M. LENDEROVÁ – J. STRÁNIKOVÁ – M. BOROVÍČKOVÁ, *Důvěrné stránky*, s. 7–8.

¹¹ Tamtéž, s. 38–42.

¹² SOKA HB, fond Jan Hulakovský, kart. 6–7, rodinná korespondence. Roku 1913 předala rodina Hauserova většinu z Hulakovského pozůstalosti do městského muzea v Havlíčkově Brodě.

množství sdělení, ať už objektivních nebo subjektivních, veřejných či soukromých. Je autoportrétem osoby, která dopis psala a chtěla se v něm nějakým způsobem prezentovat. Stejně tak je dokladem o lidech v pisatelově okruhu. Je záznamem o každodennosti obyvatel, o jejich myšlení, prostředí, ve kterém žili, o jejich životních cyklech, obavách a touhách. Proto se korespondence a obecně ego-dokumenty uplatní v široké škále témat. Tak například řemeslnická korespondence může být využita mimo jiné pro dějiny venkova, u kterých se dlouho vycházelo především z kvantitativních výzkumů čerpajících z matrik, urbářů, pozemkových knih atd. Stejně tak lze díky korespondenci sledovat dějinný vývoj konstruktů feminity a maskulinity, a to jak v městském, tak venkovském prostředí.¹³ A v neposlední řadě je korespondence velmi přínosná pro lingvistický výzkum, jelikož forma vytvořeného textu nám může přiblížit podobu dobové jazykové situace.¹⁴

Při práci s osobní korespondencí a s prameny osobní povahy celkově se ovšem badatel musí vypořádat i s mnoha obtížemi a výzvami. Předně si je třeba uvědomit, že dochovaný text není výpovědí o skutečnosti, protože je povětšinou ze své podstaty subjektivní. Stejně tak i pokud autor v textu vzpomíná, což je typické třeba pro memoáry, jeho vlastní paměť nikdy nemůže replikovat minulost.¹⁵ Do autorova textu se tak promítá jeho osobní životní zkušenost, sociální prostředí, ve kterém žil, a neposledně i to, jak se chtěl v daném textu prezentovat a s jakými motivacemi jej psal. Výklad těchto textů je pak v historickém bádání pouhou interpretací, a to navíc často interpretací druhotnou, jelikož původce textu často sám popisoval své prožitky, které už se udály. Sdělení obsažená v textu můžeme jako současný badatel jen těžko vidět a prožívat stejně, jako tehdejší pisatel a příjemce. Této skutečnosti také nepomáhá, že korespondence může být, zvláště v prostředí nižších a středních vrstev, neúplná, torzovitá a dochovaná jen z jedné strany. Badatel tak stojí před nelehkým úkolem, s trochou nadsázky až detektivním.¹⁶

V předchozí části textu jsme se obsírněji věnovali významu a definici ego-dokumentů, žánr dopisů si však zaslouží ještě drobné rozšíření. Jak vlastně vnímat dopis? Bez hlubšího zamyšlení by se mohlo zdát, že osobní dopisy představují jakési „okno do duše“ pisatele, ve kterých reflektuje niterní témata a své vlastní postoje. To je do jisté míry pravda, avšak realita je mnohdy složitější. Toto médium není lehké definovat, stojí totiž na pomezí mlúvenosti a

¹³ M. LENDEROVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ – M. BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky*, s. 5–8.

¹⁴ Zdeňka HLADKÁ, *Soukromá korespondence jako lingvistický pramen*, Brno 2013, s. 3–5.

¹⁵ A. BAGGERMAN – R. DEKKER – J. PRESSER, *Egodocuments*, s. 96.

¹⁶ M. LENDEROVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ – M. BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky*, s. 5–8.

psanosti, monologu a dialogu, individuality a dobových norem.¹⁷ Byť jsou osobní dopisy otevřenější, těžko je dávat na roveň osobní komunikace. To si částečně uvědomovaly již dobové učebnice slohu. Jedna z prvních německy psaných učebnic *Anleitung zur Schriftart in Briefen* definuje dopis jako „*Briefe sind schriftliche Unterredungen zwischen Abwesenden*“, ale druhým dechem dodává, že dopis je jen pouhou reprezentací rozhovoru.¹⁸ Uvažovat můžeme i nad věcmi, které se z různých důvodů do dopisu nedostaly, jelikož byly buď sdělovány ústně, nebo vůbec. I Ludmila Vodičková čas od času bratrovi psala, že si zbytek dopoví „...*až přijdou huby k sobě*.“¹⁹ Stejně tak byly tyto dokumenty zatíženy dobovými pravidly a stylizací, což se promítá do jejich výpovědní hodnoty. Dopisy jsou subjektivní a vždy zůstanou osobním svědectvím se všemi jeho negativy i pozitivy.

Dokonce i otázka okruhu aktérů komunikace může být komplikovanější. Psaní dopisu a jeho následné čtení příjemcem máme zafixováno jako ryze soukromou činnost, někdo dopis napsal, odeslal a příjemce si ho přečetl. Každopádně tyto písemnosti mohly být tvořeny v přítomnosti několika osob (to je naprosto typické např. pro muslimskou komunitu) a veřejně mohly být i čteny. I z těchto důvodů se různí přístupy, jak s nimi historici a další vědní obory pracují.²⁰

Je možné na ně pohlížet jako na dokumenty o pisateli a jeho vztahu k adresátovi, zajímá nás zde tak význam dopisu pro pisatele i pro současné čtenáře. S korespondencí můžeme pracovat jako s lingvistickým pramenem, kde nás zřídka kdy zajímá samotný obsah, pokud zde není pravopis přímo tematizován.²¹ Stejně tak ho můžeme vnímat jako součást díla určité literárně činné osoby, která dopis vytvořila. Zde si i literární historička Jaroslava Janáčková kladla otázku, zda na listář Boženy Němcové pohlížet jako na psaní o Němcové, nebo jde o čtení Němcové a přiklání se spíš k druhé variantě.

Užitečný je i pohled na dopis jakožto na nositele inscenace pisatelova „já“. To mohlo být proměnlivé v čase a bylo podmíněno například tím, komu bylo psaní odesíláno. Tedy jedna životní role, s jakou se autor ztotožňoval a definoval, mohla být napříč korespondencí prožívána a prezentována různými způsoby. A jelikož jde o nástroj většinou oboustranné komunikace,

¹⁷ Z. HLADKÁ, *Soukromá korespondence*, s. 137–148.

¹⁸ Johann Ignaz von FELBIGER, *Anleitung zur Schreibart in Briefen, und einigen andern Aufsätzen zum Gebrauche für Schüler der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erblanden*, Wien 1780, s. 4.

¹⁹ SOkA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 4. listopadu 1837.

²⁰ David BARTON – Nigel HALL (ed.), *Letter Writing as a Social Practice*, Studies in Written Language and Literacy, Amsterdam-Philadelphia 2000, s. 3–5.

²¹ V rámci lingvistických přístupů je třeba odkázat na tyto kritické edice: Robert ADAM (eds.) a kol., *Karel Havlíček, Korespondence I. 1831–1842*, Praha 2017; Jaroslava JANÁČKOVÁ – Robert ADAM a kol. (ed.), *Božena Němcová: Korespondence I–IV*, Praha 2003, 2004, 2006, 2007.

v dopisech je nějakým způsobem stylizováno adresátovo „ty“, a to, jak ho pisatel vnímal a jaký spolu měli vztah. Tyto skutečnosti tak mohou sloužit jako podklad pro zkoumání genderových konstruktů, míry vzdělanosti a pro mnoho dalších výzkumných otázek.²²

1.2. Písemnost jako památka

Pod pojmem „památka“ si většinová společnost pravděpodobně představí historický nemovitý objekt, hrad, zámek, archeologický nález nebo obrazy a další projevy kultury a umění. Přesně to také koresponduje se zněním zákona č. 20/1987 Sb., o státní památkové péči, jež památku definuje jako „...nemovité a movité věci, popřípadě jejich soubory, které jsou významnými doklady historického vývoje, životního způsobu a prostředí společnosti od nejstarších dob do současnosti.“²³ Už menší počet lidí si tento termín spojí s písemnostmi, které se ukrývají v archivech, muzeích, knihovnách nebo dokonce přímo v našich domovech. Ač jsou dnes tyto dva typy památek ošetřeny odlišnými zákony a jsou v kompetenci jiných ministerstev, vývoj toho, jak k nim společnost přistupuje a chrání je, se do značné míry překrývá.

Význam historických písemností a jejich vymezení v rámci legislativy by v této práci mělo být alespoň stručně obsaženo už jen kvůli tomu, že původcem fondu, na kterém tato práce staví, byl také archivář, a to v době, kdy se vztah společnosti a právní vymezení k písemným pamětihodnostem a památkám obecně teprve velice pozvolna formoval.

Vztah široké veřejnosti k historickým a uměleckým předmětům, ať už písemným, movitým nebo nemovitým, které dnes označujeme jako kulturní dědictví, se v průběhu dějin vyvíjel stejně tak, jako se vyvíjela sama společnost, a jako památky v dnešním slova smyslu je vnímáme poměrně krátce. Konkrétně archiválie jsou dnes jednou ze součástí národního kulturního dědictví, ale je třeba zmínit, že většina z nich termín „památka“ v užším slova smyslu přímo nenaplnuje. Většina nebyla prohlášena ani za kulturní památku ani za národní kulturní památku, požívající nejvyšší stupeň ochrany, ve smyslu zákona č. 499/2004 Sb., o archivnictví a spisové službě. Přesto každé archiválii, která naplnila podmínky pro zařazení do evidence, ochrana náleží a je součástí národního kulturního dědictví, jelikož zákon definuje archiválii jako: „...*takový dokument, který byl vzhledem k době vzniku, obsahu, původu, vnějším znakům a trvalé hodnotě dané politickým, hospodářským, právním, historickým, kulturním, vědeckým nebo informačním významem vybrán ve veřejném zájmu k trvalému uchování a byl*

²² Z. HLADKÁ, *Soukromá korespondence*, s. 137–156.

²³ Zákon č. 20/1987 Sb., *Zákon České národní rady o státní památkové péči*, in: *Zákony pro lidi* [cit. 2025-01-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>.

vzat do evidence archiválií.“²⁴ To jsou důvody ochrany, jak je společnost definuje dnes a dominujícím důvodem je nějaká trvalá hodnota dané písemnosti pro společnost a další generace. Tento důvod se s dobami minulými může překrývat, ale motivace pro uchování a ochranu dokumentů spočívala i v jiných hodnotách.

Zatímco dnes bychom dlouho hledali archiv, v němž se nenalézá jeden jediný osobní fond, v minulosti by to byl úkol poměrně snadný. Od vrcholného středověku, kdy náš stát dosáhl takové správní úrovně, která umožňovala a přímo žádala vznik centrálních institucí, se v archivech (Královském listinném nebo archivu při panovnické kanceláři) setkáme především s listinami, jež mají majetkoprávní charakter. Archiv při panovnické kanceláři byl archivem živým, který přímo souvisel se správou země, naopak v Královském listinném archivu byly uchovávány drahé dokumenty, které ve většině potvrzovaly panovnická práva nebo mezinárodní postavení země, což demonstrovalo prestiž vládnoucího rodu. Důvodem uchovávání tak byla správní funkce těchto dokumentů (což je samozřejmě i dnešní praxe), případně jejich peněžní a reprezentativní hodnota.²⁵

V raném novověku začaly být archivovány i ego-dokumenty, jelikož v nejvyšších vrstvách společnosti došlo postupně k proměně písemné kultury spojené s tlakem na vlastní reprezentaci. Spadá sem osobní korespondence, deníky, poznámky, literární tvorba a tak dále, ale produkovali je ve většině vzdělaní představitelé šlechtických rodů nebo církevní představitelé, kteří je soustřeďovali ve svých vlastních rodinných a patrimoniálních archivech nebo knihovnách. Pro stát jako takový tento typ dokumentů, nejednalo-li se o komunikaci úřední, neměl velký význam a snaha je získávat do své evidence byla až do konce 19. století takřka nulová.²⁶ Nemůžeme říct, že by o osobní archiválie významných osobností nebyl zájem, ale tato pozornost nebyla odborná, ale spíše sběratelská.²⁷ Stejný problém postihoval i ostatní movité a nemovité objekty, které byly navíc v zajetí estetických dogmat.²⁸

²⁴ Zákon č. 499/2004 Sb., Zákon o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, in: *Zákony pro lidi* [cit. 2025-01-13]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-499>.

²⁵ Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu: formování státního archivu od středověkého panovnického archivu listinného přes archiv české kanceláře, české komory, starého českého místodržitelství, českého gubernia a místodržitelství až po vznik Československé republiky*, Praha 1992, s. 10–14.

²⁶ Jan KAHUDA, *Problematika rodinných archivů v Čechách. Příklad rodinného archivu Metternichů. Kapitola z dějin soukromého archivnictví*, Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2015, s. 59. Ke konci 19. století byla založena Kommission für Neuere Geschichte Österreichs (Komise pro moderní dějiny Rakouska), která se měla zaměřit na ediční zpracování úřední a soukromé šlechtické korespondence.

²⁷ Antonín BOHÁČ, *Písemné pozůstalosti v archivech*, Archivní časopis 23, Praha 1973, č. 4, s. 185–206, zde s. 185–186.

²⁸ Blanka BALABÁNOVÁ, *Péče o kulturní hodnoty v ČR – problémy, východiska*, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2007, s. 13.

Impulsy, které nasvědčovaly, že se vztah v chápání historického dědictví v široké společnosti proměňuje, vycházely z Francie a událost, která tomuto vývoji pomohla, byla Velká francouzská revoluce (1789–1799). Po první vlně vandalismu, která si vyžádala zkázu především historického nemovitého majetku, ale i řady sakrálních, uměleckých a písemných historických předmětů se ukázalo, jak jsou tyto „svědkové minulosti“ vlastně křehcí. Na to reagovaly první diskuze vycházející z řad vzdělané společnosti, které se snažily najít odpověď na otázku, jakým způsobem tyto památky chránit tak, aby byly zachovány pro francouzský lid i další generace.²⁹ Snaha ochránit nejdůležitější pamětihodnosti, ať už paláce nebo významné rukopisy, jakožto výraz historické paměti země už je něco, co se blíží k dnešnímu chápání ochrany kulturního dědictví. Nová republika tak počítala s ochranou těch nejdůležitějších nemovitých památek a historických předmětů, ale nezapomněla ani na památky písemné. Od roku 1794 byly tak zakládány Národní archivy, které se měly stát útočištěm pro významné historické archiválie.³⁰

V habsburské monarchii byl tento vývoj o více jak půl století opožděn, asi i kvůli tomu, že se země nemusela vypořádávat s revolučním běsněním. Na co ovšem po celou druhou polovinu 19. století většina evropských zemí včetně monarchie zareagovat musela, byl tlak na modernizaci měst. Tento tlak se nejvíc dotkl nemovitých památek, kterým hrozilo největší nebezpečí, ale pozvolna se rodící památková péče začala pozvolna počítat i s památkami movitými a písemnými (i když často jen *de iure*). Na konci roku 1850 byla založena Centrální komise pro výzkum a zachování uměleckých a historických památek, čímž se začaly psát skromné počátky organizované státní péče o historické dědictví.³¹ Tato komise byla pro archivnictví významná, přestože v této oblasti neměla prozatím žádné kompetence. Byl to totiž jediný státní orgán, který akceptoval, že na archiválie by se mělo nahlížet jako na památkové objekty. O 22 let později byla při této komisi založena třetí sekce archivní, čímž oficiálně rozšířila svou působnost i o památky písemné. Tato komise však postrádala účinné způsoby působení na státní archivy, které se nacházely v poměrně žalostném stavu. Z tohoto a dalších důvodů byla na popud téže komise zřízena roku 1894 Archivní rada, která fungovala současně s třetí sekci Ústřední komise, a kladla důraz na správní funkci archivů. Bohužel rada postrádala

²⁹ Na druhé straně barikády z řad nejradiálnějších revolucionářů, ale i z části prosté občanské společnosti, se ozývaly hlasy, které volaly po zničení všeho, co bylo spojeno s bývalým nenáviděným režimem. Mladá Francouzská republika tak nastalou situaci musela vyřešit změnou charakteru těchto pamětihodností. Ty nejdůležitější převedla do přímého vlastnictví státu.

³⁰ Richard BIEGEL – Madeleine ROUSCHMEYER, *Ochrana památek ve Francii*, Zprávy památkové péče: Journal of Historical Heritage Preservation: časopis státní památkové péče, Praha 2007, č. 2, s. 141–146, zde s. 141–143.

³¹ V rámci počátků památkové péče se začalo poprvé volat i po evidenci soukromých šlechtických a patrimoniálních archivů.

moc výkonnou, takže její rozhodnutí nebyla brána vždy v potaz, a navíc se dostávala do kompetenčních sporů s archivní sekcí Ústřední komise. To vše vedlo k tomu, že roku 1911 byly Ústřední komisi, toho času již pod názvem Komise pro ochranu památek, z kompetence zcela vyňaty památky písemné ve prospěch Archivní rady, která spadala pod ministerstvo vnitra. To nám zde mimo jiné vykresluje vztah státu, který už měl rozvinutější orgány památkové ochrany, a jeho postoji k písemným pamětihodnostem. Památky nemovité jsou tak ve většině nazírány z kulturního hlediska, kdežto památky písemné jsou prezentovány jako objekty sloužící vědecké, povětšinou historické práci, a službě státu.³² To je vcelku logické, uvážíme-li, že archiválie, které byly v držení jednotlivých státních archivů (ale i těch soukromých a samosprávných) měly skutečně povětšinou správní, hospodářský nebo politický charakter, který získal svou historickou kulturní hodnotu až postupem času.³³

V 80. letech 19. století zesílilo volání po jednotném památkovém zákoně, kde by kompetence nejlépe spadaly pod ministerstvo kultury, a který by tak nahradil neodbornou péči opírající se převážně o dobrovolnou činnost.³⁴ K jeho realizaci však nedošlo ani za monarchie, ani za první republiky. Vznik samostatného Československa předznamenal další diskuse o tom, jak má vypadat památková ochrana, zda má být propojena s archivnictvím, a pod jaké ministerstvo má vlastně spadat. Tento spor mezi ministerstvem školství a ministerstvem vnitra se každopádně povedlo definitivně vyřešit až po únoru 1948, kdy byl rozhodnut ve prospěch ministerstva vnitra, čímž byl vytvořen model, který u nás přetrval dodnes. Byla tak jasně definována úloha archivů, která měla mít především správní a vědecký charakter.³⁵

Památková péče, která byla teď již definitivně odtrhnuta od archivnictví, se svého komplexního zákona dočkala roku 1958, archivnictví si muselo počkat dalších 16 let.³⁶ Pro památkovou ochranu včetně archivnictví byl tedy vývoj za komunistického režimu hořkosladký. Na jedné straně se obě oblasti po dlouhých letech dočkaly komplexního právního vymezení, oba zákony počítaly s termíny jako je „kulturní památka“ a „národní kulturní památka“, což umožňovalo jejich účinnou ochranu, a stejně tak si odborná společnost více uvědomovala důležitost ego-dokumentů, přičemž na tento popud vznikly i specializované archivy, které se zaměřovaly na jejich získávání do své péče. Dá se říct, že si archivní síť v 50.

³² Zdeněk ŠAMBERGER, *Studie k dějinám československého archivnictví*, Praha 2005, s. 9–22.

³³ Opačným příkladem vývoje je třeba Francie, kde tato agenda spadá pod ministerstvo kultury.

³⁴ Z. ŠAMBERGER, *Studie*, s. 19.

³⁵ Jiřina ŠTOURAČOVÁ, *Archivnictví*, Brno 2013, s. 185–189.

³⁶ *Zákon č. 22/1958 Sb., Zákon o kulturních památkách*, in: *Zákony pro lidi*. [cit. 2025-01-14]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-22>; *Zákon č. 97/1974 Sb., Zákon České národní rady o archivnictví*, in: *Zákony pro lidi*. [cit. 2025-01-014]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1974-97>.

letech prošla celkem násilnou reorganizací, která ale z dlouhodobého hlediska oboru pomohla. Na straně druhé se status „kulturní památky“ v archivnictví nepovedlo vždy používat úplně pružně a získávání osobních fondů tak bylo a dodnes je komplikovanou záležitostí.³⁷ Ostatně samotné prohlašování kulturních památek bylo mnohdy zatíženo ideologií, takže na seznamu prvních prohlášených archiválií dodnes najdeme například Spis o mzdovém sporu mezi tiskařskými dělníky a majiteli kartounek nebo Protokol Politického klubu dělnického v Praze 1880.³⁸ Zastoupení ego-dokumentů je dnes v rámci statusu „kulturní památka“ stále minimální.³⁹

Závěrem pouze dodejme, že by si archivní památky zasloužily větší pozornost veřejnosti a větší popularizaci, jelikož laická společnost většinou nemá ani tušení, že pojem „archivní kulturní/národní kulturní památka“ vůbec existuje. Je samozřejmě logické, že nemovité památky budou vždy lákavější vzhledem k odlišnému charakteru a jejich přístupnosti, ale i písemné dokumenty mají svou atraktivitu a kulturní hodnotu. Právě archivní kulturní památky a národní kulturní památky mají sloužit k propagaci Národního archivního dědictví, tudíž by stálo za to přiblížit je veřejnosti více a častěji než strohým výčtem toho, co bylo v tomto nebo jiném roce nově zapsáno mezi přírůstky.

³⁷ A. BOHÁČ, *Písemné pozůstalosti*, s. 185–204.

³⁸ Po sametové revoluci byly naopak ve velkém prohlašovány za kulturní památky fondy jednotlivých církevních řádů.

³⁹ *Archivnictví, Kulturní památky*, in: Ministerstvo vnitra České republiky [online]. [cit. 2025-01-21]. Dostupné z: <https://mv.gov.cz/clanek/kulturni-pamatky.aspx?q=Y2hudW09Mg%3D%3D>.

2. Genderový řád a každodennost: Ženy (a muži) v 19. století

Název této kapitoly působí na první pohled poměrně široce. Pokud chceme psát o ženách, je asi logické položit si prvně otázku „O jakých ženách chceme vlastně psát?“ Stejně jako „mužský svět“, i ten ženský je velmi mnohovrstvý. Životní zkušenost ženy z vyšší společenské třídy bude diametrálně odlišná od žebračky, život dcer kočovných cikánů není srovnatelný se životem dcer vážených městských úředníků. Ostatně není třeba zacházet do krajností, i životy žen střední třídy se mohly výrazně různit v závislosti na statusu rodiny, ze které pocházely, a do které se vdaly. Cílem této části tak není postihnout v tomto období ženy z jednotlivých tříd obecně, ale spíše popsat ty skutečnosti, které tuto jednu polovinu celkové populace spojovaly.⁴⁰

„*Síla maskulinního řádu je zřejmá z faktu, že tento řád nepotřebuje žádné ospravedlňování: androcentrické vidění se vnucuje jako neutrální a nevyžaduje žádné legitimující diskurzy*“ napsal na konci minulého století francouzský antropolog a sociolog Pierre Bourdieu v publikaci *Nadvláda mužů*. Název knihy, ve které tato věta zazněla, jasně implikuje existenci mocenské asymetričnosti ve společnosti, a to nejen v té francouzské na onom konci 20. století. O to silněji to platí i pro minulost a koneckonců i přítomnost většiny ostatních společenstev.⁴¹ Jak jinak vysvětlit stále trvající debaty o tom, kolik emancipace už je příliš emancipace a zda vůbec společnost potřebuje feminismus, ale jiné struktury, které jsou stále silně symbolicky i prakticky svázány s patriarchálním uspořádáním, se nejeví jako problematické? Ať už tedy žena náležela do kteréhokoliv sociálního pole, sociální prostor definovali především muži a příslušné instituce, ať už šlo o církev, nebo později stát. Ženám tak byla přisouzena role submisivní a uzavřená, jejíž bytí nebo nebytí bylo pevně svázáno s mužským elementem, ať už s otcem, nebo později s manželem. Legitimace tohoto společenského řádu vycházela ostatně již ze Starého zákona: „*Pod mocí muže budeš, on bude nad tebou panovati.*“⁴² Později, když začalo být náboženství pomalu odsunováno na druhou kolej, vycházela tato přesvědčení z vědeckého poznání a důvodem existence mocenské asymetričnosti měly být nově biologické rozdíly mezi pohlavími.⁴³ Tento společenský model se tak promítl do životních rolí, které byly pro většinu žen standardní, tedy: dcera, manželka, matka, ač i zde se samozřejmě najdou odchylky.⁴⁴ Pro prožívání oněch životních rolí byl

⁴⁰ V českém prostředí se tématu dějin žen v rámci 19. a 20. století věnují např. historičky: PhDr. Marie Bahenská, Ph.D., doc. Mgr. Libuše Heczková, Ph.D., prof. PhDr. Milena Lenderová, CSc., prof. PhDr. Dana Musilová, CSc. a další.

⁴¹ Pierre BOURDIEU, *Nadvláda mužů*, Praha 2000, s. 13.

⁴² *Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona*, Kniha Genesis 3, 15, Praha 1991.

⁴³ P. BOURDIEU, *Nadvláda*, s. 25.

⁴⁴ Srov. M. LENDEROVÁ, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, s. 69–163.

určující gender, tedy společností vytvořený kulturní konstrukt, který definuje normy feminity a maskulinity.⁴⁵ Údernou definici pojmu „gender“ ve své slavné studii *Gender: A Useful Category of Historical Analysis* vymezila historička Joan W. Scott. Její definice je rozsáhlejší, ale jejím jádrem jsou dvě tvrzení: „*The core of the definition rests on an integral connection between two propositions: gender is a constitutive element of social relationships based on perceived differences between the sexes, and gender is a primary way of signifying relationships of power.*“⁴⁶

„Milý bratře, především ti skládám gratulace k šťastnému rozmnožení rodiny, ačkoli vlastně se k holce tuze gratulovat nemusí, lepší by byl kluk.“⁴⁷ Tato věta napsána Karlem Havlíčkem Borovským svému bratrovi celkem výstižně zachycuje dobové postoje k narození děvčete. Ač nemůže být pochyb o tom, že i tehdy existovali rodiče, pro které byl příchod nemluvněte, ať už děvčete, nebo chlapce stejným požehnáním, nemůžeme zastírat, že příchod kluka byl pro rodinu větším důvodem k oslavám. To vycházelo jednak ze symbolických skutečností, jelikož mužský potomek byl dalším nositelem rodinného jména, ale důvody tohoto postoje vycházely i ze zcela praktických faktorů. Dá se říct, že s výchovou chlapce bylo podstatně méně práce. Nebylo nutné vést ho k absolutní poddajnosti a leckterá „klukovina“ byla tolerována. Ostatně dodnes se často setkáme v tomto ohledu s konstatováním „boys will be boys“. U chlapců bylo nejpodstatnější zajistit jim patričné vzdělání, ze kterého později často profitovala celá rodina. Pozdější sňatek s vhodnou manželkou mohl do rodiny navíc přinést i vítaný finanční kapitál v podobě věna. S děvčaty to v tomto ohledu bylo o mnoho komplikovanější. Posílat je na studia (mimo státem nařízeného elementárního vzdělání) sice nebylo nutné, o to víc se však paní domu musela vynasnažit, aby ze své dcery vychovala poslušné, šikovné děvče, a především dobrou a pracovitou hospodyni. Nejen v řemeslném prostředí se děti od útlého věku připravovaly na své budoucí životní role. Děvčata se měla stát přínosnými pomocnicemi svých budoucích manželů v řemesle a také matkami jejich dětí. Chlapci si zase museli osvojit umění nějaké výdělečné činnosti a odejít do učení nebo na studia. Na druhou stranu, i dívky se mohly ve velmi omezeném smyslu tohoto tvrzení tzv. „podívat do světa“. Po dokončení školní docházky byly tak často posílány do služby, většinou ke svým příbuzným.⁴⁸ Například jedna z dívek, která byla rodinou „dohazována“ Janu Hulakovskému

⁴⁵ Denisa NEČASOVÁ, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, Dějiny-teorie–kritika, Praha 2008, s. 81–102, zde s. 86–87.

⁴⁶ Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review*, 1986, s. 1053–1075, zde s. 1067.

⁴⁷ Václav Vladimír ZELENÝ (ed.), *Karla Havlíčka Rodinné listy Brixenské*, Kutná Hora 1888, s. 114.

⁴⁸ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 69–75.

odjela za svým bratrem do Prahy, aby se mu starala o domácnost viz „...*dokad' byla doma, byla by si nějakého ze sousedstva, než ted' byla 3 leta u p. bratra, tu zvejšila. A on také si na ni dal záležet, že mu uměla vyhovět, a za časté hosty, a uměla jim obsloužit, že se mohl na ni spolehnout.*“⁴⁹ Další nutností bylo zajistit pro dceru odpovídající věno, což mohlo být pro rodiny, kde převládaly dcery, ekonomicky velmi náročné.

V okamžiku uzavření manželství žena zpravidla odcházela z otcova domu do manželova příbytku, což pro ni znamenalo nejen změnu statusu a společenského postavení, ale rovněž i určitou (ne však výlučně) míru svobody a únik z bedlivého dohledu rodiny. Manželství u nás bylo upravováno občanským zákoníkem z roku 1811 (a kanonickým právem), který sice od dob minulých zlepšil postavení žen, každopádně stále jasně právně vymezoval jejich vztah k muži jako k autoritě, kterou byly povinny respektovat.⁵⁰ Jistý katolický farář Karel Balík ještě na počátku 20. století napsal: „...*poslouchej svého manžela. Muž má více rozumu, žena více citu, a cit má vždycky rozumu poddán býti.*“⁵¹ Toto nabádání jako by „vypadlo“ z dobových pouček 19. století, každopádně kniha *Matka. Kniha pro matky* vznikla v období obecné emancipace. Manželka tak dle práva byla stále podřízena svému muži a prostoru pro vzdor nebylo příliš. Jednak neměla patřičnou oporu v zákoně, ale většinou nevlastnila ani žádné větší finanční prostředky a byla ekonomicky plně závislá na živiteli rodiny. Také problémy v manželství byly považovány za jedno velké tabu, proto žena často nemohla počítat ani s oporou vlastní rodiny. Každopádně je pravdou, že děvčata byla k tomuto postavení vychovávána od útlého dětství a jistou útěchu mohla též nacházet ve víře, proto tento úděl nejspíše snášela o mnoho lépe, než si dokážeme dnes představit.⁵²

Role manželky ale nebyla rolí konečnou, v manželství se žena měla proměnit i v matku. To byl ostatně jeden z nejdůležitějších důvodů uzavírání manželství a jedině v manželském svazku bylo legitimní přivést na svět dítě. Mít děti bylo pro lid v 19. století naprostou samozřejmostí a nemožnost jeho zplazení byla velmi těžce nesena. Bojovalo se proti ní všemožnými způsoby od zařikávání, modlení až po vykonání křesťanské poutě. Dítě bylo nadějí a budoucností rodiny, proto není překvapivé, že neplodnost nebo úmrtí dítěte byly neseny s velkou bolestí. Na roli matky byla žena připravována takřka od útlého dětství a péči o děti si často osvojila jakožto „chůva“ svých mladších sourozenců.⁵³

⁴⁹ SOkA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 24. října 1845.

⁵⁰ M. LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*, Praha 2016, s. 72–106.

⁵¹ Karel BALÍK, *Matka. Kniha pro matky*, 1918, s. 16.

⁵² M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 72–100.

⁵³ Tamtéž, s. 106–108.

Jako byla společensky jasně definována podoba správné manželky a hospodyně, byla tak vymezena i podoba matky. Tato role byla dlouho brána jako něco samozřejmého a instinktivního, ale již od konce 18. století, snad díky přínosu Jean-Jacques Rousseau, se mateřství proměnilo v něco, co je dodnes vnímáno jako dovednost, kterou je nutné si osvojit. Tento pohled se vyvíjel po celé 19. století a již v jeho druhé polovině začaly vycházet četné lékařské ale i laické příručky o tom, jak vychovávat děti. Základní ctností, kterou neměla postrádat žádná matka, byla obětavost.⁵⁴ Karel Balík ve své příručce pro matky píše: „*Pravá matka pro sebe nežádá nic, pro muže a děti všechno.*“⁵⁵ Toto tvrzení je dostatečně výmluvné. Naopak model matky „chápující“, která je vzdělaná a svému dítěti rozumí a naslouchá, se v 19. století v českých zemích příliš neuplatnil a za jeho českou průkopnici by se dala označit Božena Němcová.⁵⁶

I přes všechny výše nastíněné skutečnosti přesto existoval jeden model, jedna životní role, kdy se žena stávala svobodnou a byla to ta chvíle, kdy se z manželky stala vdova. Ač tato skutečnost mohla být emocionálně, pokud bylo manželství spokojené, a ekonomicky zdrcující, byla svým způsobem i osvobozující. Tuto osobní svobodu si žena ponechala, pokud se tedy nerozhodla znovu vdát. I tento fakt je nejspíš jeden z důvodů, proč se po smrti partnera podruhé ženili spíše muži než ženy.⁵⁷ V řemeslném prostředí se žena navíc mohla stát dědičkou dílny/podniku, a v některých případech mohla řemeslo svého zesnulého muže provozovat samostatně nebo se orientovat na jinou výdělečnou činnost (hokynářství, výnosy z nemovitostí). Jedním příkladem za všechny je Anna Náprstková, která i po smrti svého muže dokázala vést rozsáhlý prosperující podnik, nám známý jako dům u Halánků. Naopak manželky mužů z řad inteligence tuto možnost vlastní obživy ve většině postrádaly.⁵⁸

Tímto jsme stručně vymezili tradiční ženské role, věnujme tedy v závěru kapitoly pozornost i historickým mezníkům, které byly pro ženský ale i mužský svět mnohdy stěžejnější než důležité letopočty, které jsou dětem vtlačovány do hlavy už na základní škole. Devatenácté století může mít spoustu přívlastků, ale obecně je asi nejvíc vnímáno jako pokrokové. Přece jen právě toto období přineslo změny, jejichž základy byly položeny v předcházejícím století, tedy obecnou modernizací, průmyslovou revolucí a s tím spojenou industrializací a urbanizací, moderní občanský zákoník, profesionalizací zdravotnictví, vzdělávací reformy a tak dále. Nutno na úvod zmínit, že ačkoli jsou tyto změny obecně vnímány kladně, neznamená to, že

⁵⁴ M. LENDEROVÁ, *Žena*, 126–130.

⁵⁵ K. BALÍK, *Matka*, s. 27.

⁵⁶ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 130.

⁵⁷ Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ, *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008, s. 262–277.

⁵⁸ Irena ŠTĚPÁNOVÁ– Milena SECKÁ– Ludmila SOCHOROVÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001, s. 17.

byly vnímány pozitivně všemi tehdejšími lidmi. Jako příklad můžeme použít rozpad tradiční stavovské společnosti a patrimoniální správy, jejíž zánik byl z dlouhodobého hlediska sice přínosem, každopádně sociálně dopadl na mnoho obyvatel. Stejně tak se to má i s neregulovaným kapitalismem druhé poloviny 19. století, který přinesl tak špatné pracovní podmínky, jež nakonec vyústily v levicové hnutí a větší zásahy státu do podnikání. Obecně tak toto období můžeme vnímat jako čas velkých změn, které pro obyvatele nebyly na první pohled vždy pozitivní, ale časem se transformovaly v něco lepšího. Tyto změny se nepochybně dotkly i světa žen.

Proměna městské společnosti prohloubila hranici mezi mužským a ženským světem a přinesla něco, čemu dnes říkáme koncept „oddělených sfér“. Jak tvrdil rakouský historik Josef Ehmer a jak dokazuje i tato práce, řemeslná rodina ještě v první polovině století často pracovala buď společně, nebo alespoň na jednom místě a manželka tak byla o profesi svého muže dobře informována. Hranice mezi soukromým a veřejným nebyly jasně vymezené.⁵⁹ Problematice konceptu „oddělených sfér“ v řemeslném prostředí bude věnován ještě prostor v podkapitole *Rodina jako ekonomická jednotka*. Prožívání a vnímání toho, co je soukromé, až intimní, se proměnilo v druhé polovině století se vznikající novou vrstvou měšťanů, buržoazie nebo početnější městské inteligence. Muž najednou odcházel z domu za zaměstnáním, o němž měla jeho choť často jen mlhavou představu. Žena naopak začala být svázaná s domácností více než kdykoli předtím. Její životní prostor se měl omezit na tradiční „Kinder, Küche, Kirche“.⁶⁰ Tento fakt se dá interpretovat různě, na jedné straně jako „vyhnání“ z veřejného prostoru, na straně druhé jako širší možnosti pro ženskou realizaci, byť to zní trochu paradoxně. Část žen, která se již nemusela přímo starat nebo napomáhat s obživou domácnosti, se mohla realizovat v jiných sférách a za dveřmi soukromého prostoru domova. Mohla se tak scházet v salonech, být organizována ve spolcích a ke konci století i v politice. Byl to krok k větší vzdělanosti a nezávislosti, a to formou, kterou se společnost zpravidla necítila tolik ohrožena. Nehledě na to i tyto nově nabyté ideály, projevující se především vlastenectvím, byly opět spojkou mezi světem žen a světem mužů.⁶¹ Opět je ale nutné zdůraznit, že ač to byl jeden z trendů, nedá se vztáhnout na všechny. Stejně tak se zde vytvořila i nová skupina žen pracujících v továrnách, což se teoreticky dá vnímat jako krok k emancipaci, prakticky ale bylo na tyto ženy pohlíženo s despektem, práce v továrně byla vykonávána z nutnosti ve špatných podmínkách a za nízkou

⁵⁹ Josef EHMER, *Family and Business among Master Artisans and Entrepreneurs: The Case of Nineteenth-Century Vienna*, *History of the Family*, 2001/6, č. 2, s. 187–202, zde s. 188.

⁶⁰ Milan HLAVAČKA, *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014, s. 243–266.

⁶¹ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 321–339.

mzdu. Podmínky se začaly měnit k lepšímu až na přelomu století, i z důvodu sdružování žen v dělnických spolcích a pozvolnému vstupování do politiky.

Tyto skutečnosti také vytvořily podloží pro ženskou emancipaci, přestože byla v českých zemích dosti umírněná a pomalá. První generace emancipovaných žen, která logicky vycházela ze středních vrstev společnosti, kladla důraz na vzdělávání a osvětovou práci mezi ženami.⁶² Tato společenská poptávka se promítla i do zákonodárství. Prvním větším úspěchem bylo zřízení prvních veřejných vyšších dívčích škol, nejstarší z nich byla založena roku 1860 v Písku. Pravda je, že na takových školách se primárně nestudovalo kvůli následujícímu zaměstnání, nebyla na nich skládána maturita a spíše plodila budoucí vzdělané manželky, každopádně se tyto absolventky mohly posléze stát alespoň soukromými učitelkami v zámožných domácnostech. Pro mladé ženy to byl jasný krok kupředu, jelikož se jim dostalo vědomostí, které byly do té doby poskytovány pouze chlapcům. Dalším obecným mezníkem na poli vzdělávání byla Hasnerova reforma (1869), která vedla i k založení veřejných dívčích učitelských ústavů končících maturitou. Naproti tomu myšlenka dívčího gymnázia se prosadila až o mnoho let později, když bylo r. 1890 založeno první soukromé gymnázium Minerva. Od začátku 19. století, kdy ženy ve větším ovládaly hlavně psaní, čtení a počítání, tak ženské vzdělání ušlo pořádný kus cesty, přesto bylo ale střední a později vyšší dívčí studium společností ještě dlouho vnímáno jako zbytečný přepych.⁶³ Tím byly vyslyšeny požadavky starší a liberální generace aktivistek, zbývalo ale ještě mnoho práce. Mladší generace z řad sociální demokracie do diskuze přinesla sociální otázky a také volání po všeobecném volebním právu. Tohoto cíle dosáhla až první republika jako jedna z prvních zemí v Evropě.⁶⁴

2.1. Metodologie. Jak psát dějiny (nejen) „obyčejných“ žen?

V rámci historického bádání existuje celá řada metodologických přístupů, které se uplatňují v široké škále témat a dějinných úseků, a které je vhodné mezi sebou vzájemně kombinovat. Jedním z takových postupů je biografická metoda, která je využívána především v kvalitativních výzkumech, a kterou spolu s obsahovou a jazykovou analýzou využívá i tato práce. V minulosti nesla biografie stigma tzv. „nenáročného“ psaní, dnes ale začíná být tento názor vzhledem k vývoji, jakého dosáhla v druhé polovině minulého století, menšinový. Biografie jako výzkumná metoda ušla ruku v ruce s historií jakožto vědeckou disciplínou

⁶² M. LENDEROVÁ, *Žena* s. 379–407; Tamtéž, s. 450–455.

⁶³ TÁŽ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2017, s. 205–209.

⁶⁴ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 452–458.

dlouhou cestu a dnes je od konvenčního popisu života zkoumané osoby už jen velmi daleko. Přistupuje-li se k ní správně, je schopná uplatnit se v takových tématech a odpovídat na takové otázky, kde to jiné metodologické přístupy nesvedou.

Prvně si je třeba stanovit, co je to vlastně biografie. Na tuto otázku nám částečně odpovídá samotný etymologický rozbor tohoto slova. Bios (život) a grafein (psát) jsou termíny vycházející z řečtiny a napovídají, že jejich předmětem je popsání života jedince. Není ovšem biografie jako biografie a v rámci společenských věd toto prosté konstatování již dávno neobstojí. V průběhu času se měnil způsob, jakým byla biografie chápána a psaná, a ani dnes nemá tato metoda dogmaticky stanovené postupy. Kupříkladu na poli popularizační literatury, která bude širší veřejnosti jistě známější, se setkáme s podstatně jiným typem postupu psaní, než jaký využívají autoři odborných prací. Mezi biografii a biografický přístup tak nelze klást rovnítko.⁶⁵

Biografie a texty využívající biografické prvky nejsou oblíbené jen u laické veřejnosti, ale dostává se jim stále více prostoru v rámci odborného bádání. Tento postup má ale i svá úskalí, jelikož se autor musí vypořádat s otázkami vztahu subjektivity, emocí, kulturních norem a paměti k historii. Tuto otázku reflektují například práce autorek feministického proudu, kde zmíníme alespoň Carolyn Steedman a její práci *Landscape for a good woman: a story of two lives* nebo Luisu Passerini a její *Autobiography of a Generation: Italy 1968*.⁶⁶

Konzervativní biografie má své místo v rámci bádání již od starověku, každopádně až do minulého století byly středem jejího zájmu zejména „velké osobnosti“, jejichž výjimečnost a zásluhy dávaly důvod k tomu, aby byly zvěčněny. Naopak nový pohled na biografii přicházel ruku v ruce se vzestupem nového pojetí dějin s přístupy, jakými byly mikrohistorie, později historická antropologie, dějiny žen, dějiny každodennosti nebo postkoloniální historie. K tomu docházelo od 70. let 20. století současně s ústupem dominující metodologie strukturalismu a marxismu. Co všechny tyto formy spojovalo, byl nový zájem ne o „velké muže“ nebo anonymní většinu, ale spíše o jednotlivce (popř. skupiny osob), kteří dříve ve společnosti nebyli nositeli moci, a jejich hlas v historických pracích doposud nebyl příliš slyšet. Tito představitelé se již nestávali středem zájmu pro svou výjimečnost. Na jejich životech pomocí provedení sondy tak bylo možno demonstrovat a ukázat strukturální podmínky skrze individuální zkušenost a osvětlit širší historické vzorce. S příchodem historické antropologie a dalších již zmíněných

⁶⁵ Petr DRULÁK, *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, Praha 2008, s. 177–180.

⁶⁶ Luisa PASSERINI, *Autobiography of a Generation: Italy 1968*, 1988; Carolyn STEEDMAN, *Landscape for a good woman : a story of two lives*, New Brunswick 1987.

vědních oborů jako by znovu dostávali tvář. Zaměřovat se však na jednotlivce po vzoru konvenční biografie je velmi limitující, jelikož jen málo lidí se nachází ve světě v úplné izolaci, ale naopak jsou součástí propletené sítě sociálních vztahů. To také rychle vedlo k vzednutí zájmu o studium párů, rodin, menšin, osob v okruhu významných lidí a v neposlední řadě k žánru kolektivní biografie a prosopografie.⁶⁷ Ze stejného důvodu ani tato předkládaná práce nepracuje pouze a výlučně se životem Ludmily Vodičkové, ale zasazuje ji do širší rodinné struktury, což je při výzkumu žen z této sociální vrstvy poměrně logický a častý model.

Vzhledem k výše řečenému tedy není nijak překvapivé, že tento postup našel jedno z největších uplatnění v pracích o ženách. Tradiční životopisný vzorec „obyčejným“ ženám ale ani mužům zkrátka příliš neseděl.⁶⁸ Příklad „obyčejný“ je zde užit záměrně a naznačuje existenci sociální i pramenné asymetričnosti. Postupy, jakými můžeme zkoumat ženy a muže na vyšších hierarchických příčkách, není mnohdy možné užit pro širší vrstvy. Prameny institucionální povahy nám toho neprozradí příliš, a proto je zde třeba pracovat i s osobnějším a užším typem pramenů (např. již zmiňovanou korespondencí) a současně se oprostít od tradičního diachronního pojetí biografie.⁶⁹

Nevýhodou výzkumu těchto osob je, že po sobě zanechaly jen velmi málo dokumentů a obrysy jejich života jsou často skládány z fragmentů osobní korespondence, deníků nebo jiných písemností (existují-li vůbec). Ty často reflektují pouhou část jejich života.⁷⁰ To je i případ písemného korpusu, se kterým pracuje tato práce. I tato pramenná základna v sobě ale skrývá velký potenciál.

2.2. Dosavadní stav bádání

Předchozí kapitola měla posloužit jako obecný exkurz do používané metodologie a pokusila se rozšířit kontext předkládaného textu. Zbývá tedy zhodnotit dosavadní stav bádání v problematice, na kterou tato práce navazuje. Předně je třeba si stanovit, o jakou problematiku se vlastně jedná, protože tematicky se text dotýká několika oblastí. Především jde tedy o dějiny žen a dějiny každodennosti. Tyto oblasti se spojují ve zkoumaném subjektu, který spadá do

⁶⁷ Barbara CAINE, *Biography and history*, Basingstoke 2010, s. 1–26.

⁶⁸ Tamtéž, s. 105–110.

⁶⁹ Merry E. WIESNER, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge 2000, s. 1–12.

⁷⁰ Alice VELKOVÁ, *Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti*, in: Kateřina ČADKOVÁ – M. LENDEROVÁ – J. STRÁNIKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27.–28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 125–143, zde s. 143.

kategorie „žena“, zároveň náležel ke konkrétní socioprofesionální skupině, bydlel na venkově a maloměstě a jeho písemná osobní pozůstalost byla podrobena analýze, která nám dává nahlédnout do jeho každodenního života a rodinných vazeb.⁷¹

Badatelský zájem o jednotlivce, kteří se nijak významně nezapsali do dějin, není vlastně příliš starý. V pozitivistické historiografii přelomu 19. a 20. století se prosadil výhradně zájem o hlavní hybatele dějin, za které byli považováni významní lidé: králové, generálové, politici. Stejně tak nebyly dějiny pojímány perspektivou každodennosti, jako spíše optikou významných mezníků a událostí. Od tohoto historiografického dogmatu se postupně odtrhli členové školy *Annales*, kteří postupně vytvořili nové oblasti zájmu. Především šlo o oblast sociálních a hospodářských dějin, které byly zaměřené na široké vrstvy obyvatelstva, často i na ty, po kterých nezůstaly žádné osobní prameny (anonymní většina), nejlépe v dlouhém časovém horizontu (*longue durée*). Alternativou tohoto proudu byly mikrohistorické experimenty, které nejlépe prezentuje klasické dílo *Sýr a červi, svět jednoho mlynáře kolem roku 1600* od Carla Ginzburga.⁷² To byla jedna z reakcí na makrohistorické přístupy, které nedokáží zodpovědět všechny otázky. Z těchto východisek se etablovala samostatná historická antropologie, která v sobě zahrnuje širší problém okruhů a metod, každopádně spojujícím znakem je zájem o jednotlivce a jejich jednání, které bylo podmíněno různými faktory. Subjekty tohoto zájmu se tak mohly samozřejmě stát významní aktéři dějin, ale i zcela zapomenuté osoby. Svými metodami historičtí antropologové navazují na sociology a antropology, konkrétně třeba na Clifforda Geertze a jeho symbolickou antropologii nebo na premisy a koncepty Pierra Bourdieu.⁷³

Antropologické nebo sociologické přístupy můžeme spatřovat v novějších pracích, jež se zaměřují na řemeslnickou komunitu. Téma není ničím novým a v zásadě existovalo několik přístupů, jak se k otázce řemeslnictva postavit. První vycházel již z pozdního 19. století a konstruoval představu zatíženou nostalgií, která říká, že řemeslný svět před polovinou 19. století byl lepší než stav, který přišel poté. Výzkumy se opíraly o cechovní normy a další podobné prameny, kde se s individuálním chováním jedince příliš nepočítalo. Podobný přístup užívali i ekonomičtí historikové, kteří se také zaměřovali na archiválie cechů, ve snaze podpořit svou argumentaci která tvrdila, že tyto instituce byly z podstaty špatné a omezující. Současné

⁷¹ Slovo „venkov“ je zde užíváno jako antonymum ve vztahu k velkým městům a metropolím. Není synonymem pro výraz „vesnice“.

⁷² Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.

⁷³ Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929-1989)*, Praha 2004, s. 10–20; Tamtéž, s. 71–80.

práce se snaží naopak zachytit kulturu této komunity a individuální jednání. To je mnohdy velmi náročné, protože řemeslnictvo se kvůli své rozmanitosti samo o sobě velmi špatně definuje. Přesto ale tyto práce vyzorovaly prvky řemeslné kultury, jež se dají považovat za typické. Z významných autorů zmiňme alespoň rakouského historika Josefa Ehmera, který se věnoval cechům, rodině, podnikání, sociálním strategiím nebo migraci a také Jamese R. Farra, který se zabývá kulturou řemeslného světa. Práce tohoto typu již počítají i se ženským elementem, byť v omezené míře.⁷⁴

„Women's History“ se začala rozvíjet s příchodem akademického feminismu a vycházela z předpokladu, že ženy mají své vlastní dějiny a od mužského pojetí se liší. V pozdějším vývoji hledala „autentické“ ženské zkušenosti a jejími subjekty byly převážně ženy, které stály výše na společenském žebříčku.⁷⁵ Brzy se ale došlo k závěru, že i skupina žen je velmi stratifikovaná a gender tak nemůže být jediným pojítkem.⁷⁶ Zkušenost jednotlivých žen se lišila v závislosti na kategoriích, které byly již dříve stanoveny pro mužské prostředí (např. sociální třída a místo, ve kterém žily). V posledních desetiletích do historické analýzy začaly vstupovat tzv. „obyčejné“ subjekty, často ženy ale i muži ze středních a nižších vrstev. Pro dějiny možná nebyli ničím zvláště zajímavým, ale výzkum jejich života dokázal rozšířit naše povědomí o středních a nižších vrstvách společnosti.⁷⁷ Dobrým příkladem je známé dílo historičky Natalie Zemon Davis *Ženy na okraji: tři životy 17. století* nebo práce *The return of Martin Guerre*.⁷⁸ V rámci české historiografie byl vývoj v této otázce pomalejší.

V českých historických pracích se po většinu času těšily výzkumné pozornosti především ženy, které byly nějakým způsobem významné. Preference se samozřejmě v průběhu času měnily od slavných českých královen, po vlastenky až k levicovým aktivistkám, každopádně pojítkem zůstává, že až na pár čestných výjimek stály v popředí zájmu ženy z vyšších vrstev, nebo takové ženy, které byly natolik úspěšné a výjimečné, že se dokázaly zapsat do jinak mužského světa. Jako významné tituly, ve kterých se objevují i ne tak výrazné osoby, uveďme alespoň knihu *Královny, kněžny a velké ženy české*, kterou redigoval Karel

⁷⁴ Zde např. Josef EHMER, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur und ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*, 1991; Týž, „Traditionelle“ Handwerker und ihre Zünfte als starke Akteure in der neuzeitlichen Expansion von Warenmärkten und Arbeitsmärkten, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, No. 34, 2023, s. 223–261; James R. FARR, *Artisans in Europe, 1300-1914*, New York 2000, s. 1–4.

⁷⁵ Z českého prostředí jde např. o tituly: Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna: královna česká 1292-1330*, Praha 2003; Josef MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991.

⁷⁶ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 7–12.

⁷⁷ M. WIESNER, *Women and gender*, s. 1–12.

⁷⁸ Natalie Zemon DAVIS, *Ženy na okraji: tři životy 17. století*, Praha 2013; TÁŽ, *The return of Martin Guerre*, Cambridge 1983.

Stloukal za německé okupace.⁷⁹ Název samozřejmě implikuje výše popsáný jev a přítomnost jen důležitých žen, každopádně dílo přineslo i pohled na ženy z dolních vrstev, i když poskrovnu. Dalším dnes již obecně známým titulem jsou Janáčkovy *Ženy české renesance*. Ano, i tento titul se zaměřoval především na šlechtičny, největší pozornosti se pak těšila Polyxena z Lobkovic, přesto je ale unikátní v tom, že celá jedna kapitola byla věnována i měšťance a obchodnici Ester Hebenstreitové a autor se věnoval i problematice ženského fraucimoru.⁸⁰ Postupně se do centra odborné pozornosti dostávaly významné měšťanky, často i příslušnice rodin významných mužů. Venkovské a obecně prosté ženy si naproti tomu do historického bádání stále nemohly najít cestu, a i dnes jako subjekty výzkumu pronikají do odborných prací nesměle a pomalu. Ptáme-li se po důvodech, je třeba předně říct, že onen nezájem nepramení z faktu, že se jedná o ženy, ale plyne spíše z prostředí, ve kterém žily. Stejně tak ani venkovským mužům není věnována velká pozornost. Základním problémem je pramenná asymetričnost. Zatímco pro prostředí šlechtické a městské inteligence máme zachováno mnoho pramenů, často osobní ale i institucionální povahy, pro nižší střední vrstvy tomu tak není. Tito lidé byli předmětem zájmu především pro etnografy nebo historické demografy. Zde v bádání často hrají prim tzv. sériové prameny, které ale danou komunitu zachycují jako celek spíš než jako jedince, jednající na základě určitých faktorů. Ani samotné chápání venkova této problematice příliš nepomohlo, protože byl dlouho vnímán jako něco statického a neměnného. Jak ale poslední nejen historicko-demografické výzkumy ukazují, byl to pohled poněkud zjednodušený.⁸¹

Tento pramenný nedostatek se v historickém bádání nutně odráží i v bádání o ženách jako takových. Dosud vydané práce reflektující postavení ženy v časovém období 19. a 20. století vycházely nejvíce z analýzy prostředí horních vrstev.⁸² Analýza nižších středních vrstev často zůstává na historických demografech, anebo na historících, kteří pracují např. s prameny normativní povahy.⁸³ To může být občas trochu zkreslující, jelikož jak už jsme nastínili v předchozí kapitole, jsou oblasti a normy, které se dají vztáhnout na většinu žen, přesto se ale

⁷⁹ Karel STLOUKAL, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.

⁸⁰ Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987.

⁸¹ K tématu práce: Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddaní? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009; Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*, Pardubice 2019.

⁸² Zde např. M. LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*. Praha 2002; TÁŽ, *A ptáš se, knížko má-: ženské deníky 19. století*, Praha 2008.

⁸³ Zde např. tyto práce: Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*, Pardubice – České Budějovice, 2015; Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*, Pardubice 2017.

jejich životy diametrálně lišily. Například takový koncept „oddělených sfér“ se kterým pracovala především anglosaská historiografie 70. a 80. let minulého století, se viditelně objevuje i v českých odborných pracích o ženách. Tento model se dá vztáhnout především na ony horní vrstvy nejlépe až druhé poloviny 19. století, kdy se díky společenským a hospodářským změnám proměnilo i pojetí toho, co je veřejné a co je soukromé. Každopádně pokud bychom tento koncept chtěli užít na protoindustriální společnost první poloviny 19. století, narazíme na problém.⁸⁴ Je proto nutné zaměřit pozornost i na tyto málo probádané vrstvy obyvatel tam, kde to prameny alespoň trochu dovolují. Osobní fondy řady „národních výtečníků“ jsou dnes přístupné v archivech a vedle korespondence, kterou tito muži vedli se svými přáteli a kolegy, stojí i korespondence s rodiči, sourozenci a dalšími příbuznými. Zde je třeba rozhodně zmínit přístupy historičky Jany Stráníkové, která se zaměřuje právě na korespondenci tohoto typu (např. rodiny Havlíčkových, Hulakovských, Šemberových nebo Hankových).⁸⁵ Dále zmiňme Irenu Štěpánovou, Milenu Seckou a Ludmilu Sochorovou, které využily prameny osobní povahy k poznání tří generací žen v rodině Náprstkových, byť zde šlo už o významnější měšťanskou rodinu.⁸⁶ Materiál k tématice žen a rodin ze středních a nižších středních vrstev tak není ještě zdaleka vytěžen.

⁸⁴ Daniela TINKOVÁ, „*Oddělené sféry*“ -tradiční polarita nebo dědictví 19. století? in: Milan ŘEPA, 19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly, Praha 2008, s. 458–469.

⁸⁵ Zde např. J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*, Pardubice 2013.

⁸⁶ I. ŠTĚPÁNOVÁ – M. SECKÁ – L. SOCHOROVÁ, *Ženy*.

3. Humpolec a Havlíčkův Brod v první polovině 19. století

Pokud vytváříme text o konkrétních osobách a jejich životech, většinou je žádoucí jej nejen časově, ale i prostorově vymezit. Daní lidé tehdy i dnes někde bydleli a vedli tam své životy. V místě (nebo v místech) si vytvářeli své sociální vazby, provozovali tam své řemeslo či jiný způsob obživy, a nakonec do něj často přivedli i své potomky. Právě tento prostor do velké míry definoval, kým byli nebo chtěli být a jaké hodnoty vyznávali. Jasně prostorové vymezení je v této práci ovšem komplikovanější vzhledem k typu rodiny, kterou zkoumá. Rodina Vodičkových byla rodina živící se řemeslem, a tudíž ze své podstaty dosahovala větší prostorové mobility, než např. rodiny agrární, které byly pevně svázány s pozemkovým majetkem. Ludmila Vodičková prožila své mládí a dospívání se svou rodinou v tehdejším Německém Brodě, krátce po svatbě se s manželem přestěhovala do dnešních Dolních Kralovic, posléze Alberovic, ze kterých se rodina pak přestěhovala v roce 1829 do Humpolce, odkud je adresována většina písemného korpusu, který Ludmila vytvořila. Podzim života pak prožila v Ledči nad Sázavou, přičemž tento pobyt vzhledem k mnoha faktorům hodnotila ve své korespondenci nejhůře ze všech a kdyby žila o něco déle, čekalo by ji zřejmě ještě jedno stěhování. Prostorová mobilita této rodiny byla tedy větší než v rámci jednoho města, panství nebo okresu, na druhou stranu nikdy se zásadním způsobem nevzdálila od rodného města.

Popis a porovnání všech míst, kde rodina Vodičkových bydlela a provozovala své koželužské řemeslo, by vydalo na samostatnou studii, proto se pro účely tohoto textu spokojme pouze s Havlíčkovým Brodem a Humpolcem. Výběr těchto dvou měst je podmíněn životem Ludmily Vodičkové: v prvním z nich strávila své mládí a dospívání a i poté, co se Vodičkovi odstěhovali, udržovali s tehdejším Německým Brodem častý kontakt, jelikož část Ludmiliny rodiny ve městě setrvala. Z Humpolce je pak adresovaná většina dopisů bratru Janovi do Prahy a Vodičkovi v něm zřejmě prožili mnoho snad spokojených let. Cílem této kapitoly je pokusit se zachytit tato města tak, jak je Ludmila Vodičková zažila a doplnit tím kontext analyzovaných dopisů.

Sekundární odborná literatura k tomuto tématu bohužel není zrovna široká. Komplexní odborná publikace o vývoji města Havlíčkův Brod je teprve v procesu a Humpolec se v tomto ohledu může pyšnit především cyklem *Humpolec v zrcadle času*, jde tu ale o sborníky zachycující vybraná témata, tedy například spolkový život, důležité osobnosti nebo podnikání

ve městě.⁸⁷ Většina titulů, které o obou městech doposud vznikly, mají spíše podobu stručných popularizačních děl, sborníků nebo jde o obrazové knihy, které porovnávají podobu města tehdy a dnes. Není se tedy čemu divit, že se i většina akademických prací, které se nějakým způsobem těmto městům věnují, kapitole o této regionální historii vyhýbá.

Humpolec a Havlíčkův Brod jsou města, která se nacházejí v oblasti Českomoravské vrchoviny, v dnešním kraji Vysočina a jsou od sebe vzdáleny zhruba 20 kilometrů. Základní informace o vývoji a urbanistické povaze měst nám pomůže zodpovědět pohled do kartografického materiálu. Ať už zvolíme indikační skici, povinné císařské otisky nebo originální mapy stabilního katastru, dostane se nám podobného výsledku.⁸⁸ Co obě města spojuje je nepochybně jejich poměrně malá rozloha a intravilán, jehož centrem je vyměřené náměstí. Havlíčkův Brod má typicky čtvercový půdorys náměstí a v případě Humpolce jde o náměstí trojúhelné, původně tržiště, v mapách nazvané jako „obere und untere ring“, tedy horní a dolní rynek, přičemž jejich předělem je kostel.⁸⁹ Tato urbanistická podoba výstavby nám napovídá, že obě města byla založena kolem poloviny 13. století a jejich výstavba byla naplánována a zprostředkována lokátorem, což je ostatně doloženo i v písemných pramenech.⁹⁰ Další věcí, kterou je možné z map vyčíst, jsou stavební možnosti a sociální podmínky obyvatel obou měst. Již od konce 18. století existovala jasná protipožární legislativa, která zapovídala s určitými výjimkami stavět budovy z hořlavých materiálů jakým bylo především dřevo. Mapy stabilního katastru dokládají, že v některých městech tato nařízení byla dodržována více a někde méně. Originální mapy stabilního katastru byly jak pro Humpolec, tak pro Havlíčkův Brod vytvořeny k roku 1838, což nám dává příležitost k jejich komparaci. Zatímco v tehdejší Německém Brodě byla výstavba tvořena v naprosté většině kamennými domy a žlutě jsou na mapě značeny především hospodářské budovy a stodoly, v Humpolci byla situace o trochu jiná.⁹¹ I zde byla vzhledem k legislativním normám již většina domů, zvláště pak v centru města, vystavěna v souladu se zákonem, každopádně na rozdíl od Německého Brodu zde nalezneme desítky obytných domů vyznačených žlutě, a to zvláště pak v chudinské čtvrti zvané

⁸⁷ Martin VOKÁČ, *Tým historiků sepisuje kompletní dějiny Brodu. Kniha bude mít 850 stran*, in: iDNES.cz. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z: https://www.idnes.cz/jihlava/zpravy/kniha-dejiny-historie-havlickuv-brod-rukopis-michal-kamp-historik.A240422_790779_jihlava-zpravy_mv.

⁸⁸ *Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880*, Humpolec, 1838, in: ČUZK archiv. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=orm&idrastru=B2_a_4C_2420_6; *Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880*, Havlíčkův Brod, 1838, in: ČUZK archiv. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=orm&idrastru=B2_a_4C_4674_7.

⁸⁹ Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1997, s. 346–352.

⁹⁰ Tamtéž, s. 49–57.

⁹¹ Žlutě jsou na originálních mapách stabilního katastru a císařských otiscích značeny budovy z hořlavých materiálů, červeně domy z nehořlavých materiálů a sytě rudě budovy veřejné.

Zichpil. Důvodem jsou zřejmě skutečně nižší finanční možnosti obyvatel přizpůsobit své příbytky liteře zákona, každopádně z reambulace z roku 1873 je patrné, že i takoví majitelé byli k přestavbě nakonec donuceni.⁹²

Dnešní Havlíčkův Brod a Humpolec měly i odlišný vývoj statutu. Města v průběhu času vystřídal mnoho majitelů, přičemž několik společných, např. pány z Lipé nebo Trčky z Lípy, každopádně zatímco Německý Brod byl v první polovině 17. století povýšen na královské město, Humpolec se stal teprve až na počátku 19. století z poddanského městečka svobodným ochranným městem a bylo mu povoleno zřídit si magistrát.⁹³ Hrabě Wolkenstein-Troszburg, tehdejší majitel zchudlého Humpolce, ve svém listu ze dne 3. července 1807 píše, že tak činí z otcovské lásky ke svým poddaným.⁹⁴

Pokud bychom měli atmosféru obou měst v první polovině 19. století charakterizovat, stačilo by asi stručné konstatování, že šlo o poměrně klidná malá venkovská města, a to i přesto, že Německý Brod byl hned po Jihlavě největším městem v širším okolí. Zdeněk Wirth ještě na počátku 20. století o nedalekém sousedním městě Pelhřimov ve stejnojmenné knize napsal: „*Město, které žilo životem svým uzavřeným, jež dovedly skaliti jen bouřlivé události celých Čech*“, což je popis, který by se dal užít i na většinu ostatních měst Českomoravské vrchoviny v první a v některých případech i druhé polovině 19. století.⁹⁵ Toto tvrzení podkládají i statistické údaje, které uvádějí, že Humpolec měl k roku 1843 4 139 obyvatel a 439 domů, Německý Brod pak 4 101 obyvatel a 421 domů, což jsou poměrně nízké počty a velmi vyrovnané údaje.⁹⁶

Vzhledem k poloze obou měst se i jejich typ hospodářství nebo sociálního a národnostního složení obyvatel do značné míry překrýval. Ve sledovaném období první poloviny 19. století měla obě místa agrární ráz, kde převažovali drobní zemědělci a řemeslníci. Mezi řemesly se pak nejvíce prosadila textilní výroba, především soukenictví. To bylo v polovině 19. století základem pro vznik prvních továren a o 50 let dříve zajistilo Humpolci na poměry venkovského městečka poměrně dynamickou stavební aktivitu.⁹⁷ Již Johann Gottfried Sommer ve svém *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt* z roku 1843

⁹²Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880, Humpolec, 1838, in: ČUZK archiv. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=orm&idrastru=B2_a_4C_2420_6.

⁹³K. KUČA, *Města*, s. 346–352.

⁹⁴Gustav KOBLIHA, *Humpolec a okolí*, Brno 2014, s. 30.

⁹⁵Karel POLESNÝ – Zdeněk WIRTH, *Pelhřimov*, Pelhřimov 1911, s. 1.

⁹⁶K. KUČA, *Města*, s. 49, 347.

⁹⁷Zdeněk MARTÍNEK, *Řemesla a řemeslníci v Humpolci od poloviny 18. do poloviny 19. století*, in: Humpolec v zrcadle času. VIII., "Řemesla, průmysl a živnosti.", Humpolec 2015, s. 101–136, zde s. 101–118.

uvádí, že se ve městě Humpolci nacházela i jedna továrna na bavlnářské zboží Abrahama Arnsteinera, bohužel o ní ale nemáme žádné bližší informace. Máme-li se pokusit podrobněji vymezit obyvatelstvo z profesního hlediska, topografie pro Humpolec uvádí, že zde mělo skutečně silné zastoupení řemeslnictvo. Celkem se tímto způsobem živilo na 320 osob, tedy 170 mistrů, 85 tovaryšů a 65 učňů, z nichž nejvíce převládaly právě osoby spojené s textilní výrobou. Vzhledem k povaze této výroby se dá předpokládat, že do ní ve větším mohly být zapojeny i ženy. Zbytek obyvatelstva se pak živil především agrárním způsobem. V Německém Brodě byla situace obdobná, s řemeslem mělo být k roku 1841 spjato 578 osob, z toho 330 mistrů, 153 tovaryšů a 95 učňů a velká část z nich byla rovněž zaměřena na textilní výrobu.⁹⁸

Národnostní složení obyvatel bylo pak převážně české, což v případě Humpolce asi není nic zrovna překvapivého, ale u Německého Brodu to může být vzhledem k jeho samotnému jménu trochu matoucí. Ve Smilově, později Německém Brodě ve středověku skutečně převažovala německá komunita kolonizátorů, každopádně v průběhu husitských válek bylo město husity vypáleno a postupně bylo znovu osídleno okolním českým venkovským obyvatelstvem.⁹⁹ Jak ale ukazuje tisk i analýza dopisů, německá komunita ve městě možná nepřevažovala, ale v revolučních letech 1848–1849 byla velmi hlasitá.

Dále se zastavme i u otázky vyznání místních, kde je opět už z prvního pohledu do map stabilního katastru z 19. století patrný jistý rozdíl. Rok 1781 byl zlomový pro protestantskou komunitu, dosud žijící v ilegalitě, a to díky vydání tolerančního patentu. To se mimo jiné částečně promítlo do podoby míst, ve kterých tento spolek lidí ve větší míře přebýval. V Humpolci tak krátce na to v jihovýchodním cípu města ve čtvrti zvané Zichpil vyrostl menší toleranční kostelík na mapách označený jako „Evangelische Kirche“.¹⁰⁰ Ten však kapacitně postupně přestal vyhovovat, a navíc byl vystavěn, alespoň na poměry Humpolce, celkem daleko od místa, kde protestanté skutečně ve většině žili. Evangelická komunita bydlela v 19. století převážně v oblasti nazývané „České Město“ a právě na tomto místě se v druhé polovině století počalo díky sbírce se stavbou nové evangelické fary, školy a kostela. Práce na projektu definitivně skončily roku 1891, kdy byla dokončena kostelní věž v novorenesančním slohu.¹⁰¹ Vedle římských katolíků a protestantů ve městě žila i židovská komunita, jejíž přítomnost je poprvé doložena k druhé polovině 14. století a další zmínky se objevují až na počátku 18.

⁹⁸ Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt, Band 11: Caslaver Kreis*, 1843, s. 134–136, 183–190.

⁹⁹ Jirí SOCHR – Marie SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod a okolí*, Havlíčkův Brod 1992, s. 17–19.

¹⁰⁰ Viz obrazová příloha, obr. č. 2.

¹⁰¹ G. KOBLIHA, *Humpolec*, s. 69–70.

století. Na mapě stabilního katastru z roku 1838 je židovská část města označená jako „Judenstadt“ a nacházela se v těsném sousedství čtvrti Zichpil na jihovýchodním okraji města. Tuto oblast tvořilo několik kamenných domů (k roku 1843 šlo o 29 domů), které svou polohou vytvářely urbanisticky uzavřený celek, ghetto, v jehož středu se tyčila synagoga. Dá se tedy říct, že jihovýchodní okraj města sloužil jako místo segregace ať už z majetkových nebo náboženských důvodů. Z pramenů, které máme k dispozici se zdá, že lidé všeho vyznání spolu žili ve městě relativně klidně a bez větších konfliktů. Za jeden z dokladů tohoto tvrzení můžeme považovat i fakt, že roku 1861 si občané Humpolce do obecního zastupitelstva zvolili několik osob židovského vyznání a r. 1864 mnozí Židé nabyli měšťanského práva.¹⁰²

Humpolec se mimo dvou a později tří nekatolických modliteben mohl pyšnit i dvěma římskokatolickými kostely. Především je nutné zmínit farní kostel sv. Mikuláše, který stojí ve středu Horního a Dolního náměstí. Dále se zde nachází o mnoho let mladší hřbitovní kostel sv. Jana Nepomuckého (1869), který byl reakcí na založení hřbitova za městem ke konci 18. století a na jeho rozdělení na evangelickou a katolickou část.¹⁰³ Protestanti mohli v této lokalitě využívat toleranční kostelík, ale katolíci měli nejbližší a vlastně i jediný chrám až na Horním náměstí, proto byla potřeba dalšího kostela více než naléhavá.¹⁰⁴ Na rozdíl od Humpolce neměl pak Německý Brod až do 20. století ani jednu nekatolickou modlitebnu, jelikož k tomu vzhledem ke složení obyvatel nebyl důvod. Měl však pět katolických chrámů, přičemž dominantu města tvořil a stále tvoří děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie.¹⁰⁵

Dalším důležitým prvkem, který v městské aglomeraci nesměl chybět a měl sloužit převážně mladším obyvatelům, byla škola. V Humpolci na toto téma vznikla publikace *Humpolec v zrcadle času. VI., „Historie školství Humpolecka“*. Pro Havlíčkův Brod doposud bohužel nic podobného vytvořeno nebylo. Humpolecké děti na počátku 19. století docházely za vzděláním do farní školy, která byla v první polovině 18. století vystavěna u farního kostela sv. Mikuláše. V této době šlo již o kamennou budovu, která pojímala dvě třídy a náležela k ní i malá zahrádka, která sloužila k výuce péče o ovocné stromy. Na počátku století bylo školou povinných zhruba 300 dětí, do školy jich ale skutečně docházelo pouze 137, jednak kvůli školnému a dětskému ekonomickému potenciálu pro vlastní rodinu, ale i kvůli tomu, že si děti do školy v chladných měsících musely nosit vlastní dříví. I přesto, že školu navštěvovalo méně

¹⁰² Adolf BROCK, *Dějiny Židů v Humpolci*, in: Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, 1934, s. 193–196, zde s. 193–195.

¹⁰³ Humpolec představoval farnost pod kterou spadaly okolní vesnice, např. Čejov, Hněvkovice nebo Rozkoš.

¹⁰⁴ *Kostel sv. J. Nepomuckého*, in: Humpolec, oficiální web města. [online]. [cit. 2025-03-11], Dostupné z: <https://www.mesto-humpolec.cz/kostel-sv-j-nepomuckeho/g-1375>.

¹⁰⁵ K. KUČA, *Města*, s. 49–57.

dětí, než ve skutečnosti mělo, již roku 1817 nalézáme první zprávy o tom, že budova přestávala kapacitně vyhovovat. Počet žáků postupně narůstal, a navíc ji navštěvovaly i děti židovského vyznání, jejichž vzdělávání mělo na návrh konzistoře probíhat odděleně. O budově nové školy se začalo jednat až v roce 1838, avšak bez výsledku. Během těchto jednání byla původní, již zchátralá budova u sv. Mikuláše stržena v naději, že události konečně naberou rychlejší spád a pro děti po tu dobu byly pronajaty místnosti v soukromých domech. K výstavbě nové budovy opět u kostela sv. Mikuláše však došlo až roku 1851 a o 18 let později pak škola změnila svůj název z Hlavní školy na Pětitřídní obecnou školu. V 70. letech 19. století byla v Humpolci zřízena měšťanská škola pro chlapce a současně v Německém Brodě tatáž škola pro dívky, která později vznikla i v Humpolci. Mimo těchto vzdělávacích institucí existovala ve městě také škola pro děti evangelíků, která byla původně situována na Zichpilu a později na Českém Městě spolu s kostelem a farou. Roku 1861 bylo i židovské komunitě povoleno zřídit si svou vlastní školu, která byla vystavena na Židovském Městě při tamní synagoze. Na sklonku století byla v Humpolci založena hospodářská škola rolnicko-lnářská a tkalcovská škola.¹⁰⁶

V Německém Brodě představovalo tu nejvyšší vzdělávací instituci tamní gymnázium. Založeno bylo již roku 1735 z iniciativy vdovy po císařském rychtáři Kateřiny Barbory Kobzinové, která na tento účel věnovala štědrou sumu 8 600 zlatých rýnských. Výuka probíhala v blízkosti tamního kláštera augustiniánů, jimž byla také výuka svěřena. V rámci centralizačních snah státu bylo r. 1778 gymnázium zrušeno i přesto, že šlo o jediný vzdělávací ústav tohoto druhu v tehdejší Čáslavském kraji, a bylo nahrazeno německou hlavní školou. O deset let později byl zrušen i augustiniánský klášter. Vzhledem k velkému tlaku německobrodských občanů spojeným s rostoucím sociálním napětím, došlo ale na počátku 19. století k slavnostnímu obnovení gymnázia. Výuka na něm byla svěřena kněžím premonstrátského řádu z Želivského kláštera a jako nový prostor pro něj byla využita budova zrušeného augustiniánského kláštera. Tato vzdělávací instituce vychovala mnoho vynikajících absolventů, mezi něž můžeme jmenovat novináře Karla Havlíčka Borovského a jeho pozdějšího spolupracovníka Karla Ningra, skladatele Bedřicha Smetanu nebo spisovatele a archiváře Jana Hulakovského.¹⁰⁷ Mimo gymnázium jsou k roku 1900 pro Německý Brod uváděny dvě obecné školy, dvě měšťanské, průmyslová pokračovací škola a škola hospodyňská.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Irena KRČILOVÁ, *Základní školství*, in: Humpolec v zrcadle času. VI., "Historie školství Humpolecka." Humpolec 2013, s. 47–59, zde s. 47–55.

¹⁰⁷ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod*, s. 28–29.

¹⁰⁸ Ivan OTCOVSKÝ, *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, Praha 1977, s. 89–90.

Co oběma místům dodávalo patřičnou dynamiku a přivádělo život do ulic byly nepochybně trhy. Humpolec měl udělené privilegium na tři výroční trhy, kde se prodávaly různě řemeslné a galanterní výrobky. Týdenní trhy pak zásobovaly obyvatele města a přilehlých vesnic potravinami a jinými surovinami. V tomto ohledu byl Německý Brod rušnější i s ohledem na jeho polohu, která se nacházela na trase zemské silnice do Vídně. Na jeho výroční a týdenní trhy se sjížděli lidé z širokého okolí. Dále zde byly několikrát do roka pořádány i zvláštní dobytčí trhy.¹⁰⁹

Výše uvedené skutečnosti dokládají již dříve řečené, a to sice, že šlo o poměrně klidná venkovská města, jejichž tiché vody dokázaly „*skaliti jen bouřlivé události celých Čech.*“ Takovými bouřlivými událostmi byly pak především revoluční léta 1848–1849, která v práci přiblížím v samostatné kapitole. Měštům se stejně tak nevyhnuly ani epidemie cholery, požáry, sociální nestabilita nebo průchod vojsk.¹¹⁰ Všechny tyto, a především pak budoucí útrapy 20. století, obě obce přečkaly a zachovaly si tak svou historickou krásu, která nám může vyprávět, jaký život asi vedli naši předkové, kteří zde kdysi žili.

¹⁰⁹ J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen*, s. 136, 185.

¹¹⁰ V průběhu roku 1866 se Německý Brod stal několikrát ubytovacím místem pruského vojska, které prošlo i přes Humpolec.

4. Řemeslnická rodina a její odraz v osobní korespondenci

4.1. Rodina Hulakovských

Pro lepší pochopení následujících kapitol je nutný menší genealogický rozbor prostředí, ze kterého Ludmila Vodičková a další pisatelé rodinné korespondence pocházeli. Rodiče aktérů zkoumané komunikace, obuvnický mistr Matěj Hulakovský a Anna, rozená Franská, spolu uzavřeli sňatek 23. května 1786 a tím vytvořili základ pro novou rodinu.¹¹¹ Oba novomanželé pocházeli z Německého Brodu, a tak není překvapivé, že ve městě setrvali i po sňatku, což je model, ve kterém je následovali další tři jejich potomci. Uváděná čísla domů, kde manželé bydleli, se v zápisech z matrik narozených často mění, a to až do roku 1794, kdy už se konstantně v úředních pramenech objevuje číslo popisné 85. Jako důvod se samozřejmě nabízí administrativní chyba, každopádně pravděpodobnou možností je i to, že manželé žili pár let po nájmech, než se zmohli na vlastní bydlení. To u této socioprofesionální skupiny nebyla nijak raritní praxe.

Mladí novomanželé si na začátku manželství ale ani později na fertilitu rozhodně nemohli stěžovat, a tak se v tomto svazku v rozmezí let 1787–1811 narodilo celkem čtrnáct dětí, z toho osm děvčat a šest chlapců.¹¹² Bohužel ani tuto rodinu smrtka neobcházela obloukem a daň si, jako u mnoha jiných rodin v tomto období, vybrala v podobě vysoké dětské úmrtnosti. Z celkem čtrnácti dětí se dospělosti dožilo pouze šest, a to čtyři dcery a dva synové. Smrt tolika dětí byla pro rodiče i jejich sourozence jistě velmi bolestivá, avšak ta největší tragédie, kterou rodina pocítila nejen emocionálně, ale i finančně, měla teprve přijít. Matěj Hulakovský zemřel 21. srpna 1814 na „hitziges fieber“ a zanechal po sobě tři nezajištěné dcery, školou povinného malého Jana, manželku, a celé hospodářství.¹¹³ Tyto skutečnosti, jež dokládají trvalý zármutek ze ztráty blízkých, byly i po letech reflektovány v několika Ludmiliných dopisech: „...*když si vzpomínám, bylo nás moc dětí, jak nás pantáta pokojně vedl k všemu dobrému, a zůstalo nás z čtrnácti nebo kor 16ti až kor na čtyři.*“¹¹⁴ Nebo také: „... *lítost mám velikou, že již našeho nebožtíka pantátu, jeho kosti dali do kostnice, a já ani to sem se mu nemohla odsloužit. Vždycky sem tý naděje byla, že někdy budu přítomna, až jeho kosti vyndají z hrobu, ach. Všeho sem*

¹¹¹ Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje, matrika oddaných, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1835, sign. 2331, fol. 30.

¹¹² Tamtéž, matrika narozených, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1818, sign. 2326, fol. 123, 136, 154, 179, 201, 226, 246, 262, 322, 337, 366, 407, 457.

¹¹³ Tamtéž, matrika zemřelých, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1843, sign. 2332, fol. 171. Pojem „hitziges fieber“ zde odkazuje nejspíš na břišní tyfus.

¹¹⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, kart.6, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. února 1845.

zbavena bez přítomnosti, ach dej mu Bůh lehké odpočívání a smiluj se nad ním, přijmi jeho duši na milost. ¹¹⁵

Dále je třeba věnovat pozornost samotným potomkům Hulakovských, kteří přímo figurují v obsahu zkoumané korespondence. Nejstarší syn František se vyučil kupcem a po vyučení se vrátil do Německého Brodu, kde žil až do smrti.¹¹⁶ Osud starého mládence se pak František rozhodl prolomit, když se ve věku 36 let oženil s Annou Weissovou, v dopisech označovanou jako „Nety“.¹¹⁷ Manželství však zůstalo bezdětné a trvalo krátce, protože František o dva roky později zemřel po dlouhé a vleklé plicní chorobě, nejspíš tuberkulóze.¹¹⁸

Jeho mladší a o něco málo známější bratr, archivář, spisovatel a „národní výtečník“ Jan Hulakovský se narodil v roce 1804 a s Františkem ho pojilo minimálně to, že ani on se za svého života nestal otcem. Na rozdíl od staršího bratra Jan zůstal, nutno říci nedobrovolně, až do smrti starým mládencem. Jako jedinému z rodiny bylo Janovi umožněno vystudovat na univerzitě, stal se státním úředníkem a značnou část života prožil v hlavním městě Čech. Z této skutečnosti bychom na první pohled mohli vyvodit, že stanul na pomyslném vyšším společenském žebříčku a měl tak na rozdíl od svých venkovských příbuzných i menší starosti s obživou. To ale není tak úplně pravda.¹¹⁹ Tato dedukce by byla celkem logická, ostatně máme příklady mužů pocházejících ze stejného řemeslnického venkovského prostředí, kterým studium a odchod z rodného města poskytly zcela jiný život a přinesly velké benefity (jako příklad můžeme uvést Václava Hanku, Karla Havlíčka Borovského nebo třeba Karla Jaromíra Erbena). Podobně idylického mínění byla i část Janovy rodiny, viz dopis od sestry Barbory: *„Máš den ode dne jisté živobytí, a my nemáme nic jistého. Když nám Pán Bůh na poli nepožehná, tak nemáme nic, žádné jiné živobytí.*“¹²⁰ Z hlediska vzdělání, společenského života a dejme tomu i dočasné větší jistoty výdělků, byť velmi nízkého, si samozřejmě Jan stál o mnoho lépe než jeho německobrodští a ostatní venkovští příbuzní, každopádně i přesto žil poměrně nuzně a v jeho kariérním i osobním životě ho procházela velká smůla, snad až prokletí. Tato „kletba“ má každopádně jasné pojmenování, a tím je handicap spočívající v silné nedoslýchavosti a později absolutní hluchotě, která byla cenou za spálu, kterou Jan jako dítě prodělal a zázračně se z ní uzdravil. Jak se později ukázalo, bylo to štěstí v neštěstí a tato sluchová vada mu negativně

¹¹⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. prosince 1827.

¹¹⁶ Tamtéž, dopis Matěje Hulakovského synu Františkovi ze dne 27. listopadu 1809.

¹¹⁷ SOA HK; Sb. matrik Východočeského kraje, matrika O, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1835, sign. 2331, fol. 154.

¹¹⁸ Tamtéž, matrika Z, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1843, sign. 2332, fol. 208.

¹¹⁹ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský: archivář obrozené doby (1804–1877)*, in: Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra, Praha 1975, č.1, s. 359–448.

¹²⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, kart.7, Barbora Hauserová bratru Janovi ze dne 14. listopadu 1845.

ovlivnila celý zbytek života, a dokonce ani rozhodnutí vydat se cestou vysokého vzdělání tento fakt příliš nezvrátilo. O jeho životních osudech blíže pojednává studie Josefa Kollmanna *Jan Hulakovský, archivář obrozenecké doby (1804-1877)*. Jeho trpké životní osudy vysvětluje Kollmann mimo onoho omezení plynoucího z Janova handicapu i jako výsledek bídy mladé inteligence, která se čteně hlásila i o místa špatně placená, anebo zcela bez honoráře.¹²¹ V tom má autor nepochybně pravdu, avšak domnívám se, že tato záležitost má ještě hlubší kořeny, protože ona „bída“ nebyla výlučně záležitostí mladé inteligence. Většina obyvatel tehdejších Čech spadala do definice dolních nebo středních vrstev, přičemž střední vrstvy od těch dolních často dělil jeden požár, nemoc nebo smrt v rodině.¹²² Uvážíme-li, že první polovina 19. století byla dobou, kdy prakticky neexistovaly sociální jistoty, není nijak překvapivé, že osoby často setrvaly i na špatně placených místech nebo se živily málo výnosnou prací, protože s ohledem na zodpovědnost za sebe i své blízké, si nemohly dovolit příliš riskovat. Spojíme-li si toto tvrzení s existencí zdravotního omezení daného jedince, vznikne nám bezútěšný obrázek. Koneckonců, i dnes je zdravotní postižení na trhu práce, se všemi vymoženostmi sociálního státu, vnímáno problematičtěji.

Dále se přesuňme k ženské části rodiny. Nejstarší Marie Barbora se narodila roku 1787 jako první dcera manželů Hulakovských.¹²³ Po sňatku se společně s manželem, sládkem Antonínem Spěšným, odstěhovali do Libčan a z tohoto svazku vzešlo i několik dětí. Vzhledem k tomu, že zemřela roku 1818 a většina prostudované korespondence pochází až z 20. let 19. století a později, texty dopisů ji v podstatě nezmiňují.¹²⁴

Pro naši práci zásadní Ludmila Vodičková se narodila 16. září 1788 jako druhá nejstarší dcera.¹²⁵ O jejím dětství a dospívání nemáme žádné zprávy, mimo pár zmínek v její korespondenci, kde pozitivně vzpomínala na svou rodinu, a především na otce Hulakovského. Dá se předpokládat, že na ní byly v oblasti péče o rodinu kladeny vyšší nároky, protože matce zcela určitě, jakožto druhá nejstarší dcera, musela pomáhat s mladšími sourozenci. Ve věku 30 let byla provdána za o rok mladšího koželužského mistra Ignáce Vodičku, který se narodil 26. července 1789 do řemeslnické rodiny Jana a Marie Vodičkových (Jan byl rovněž

¹²¹ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský*, s. 359–365.

¹²² Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002, s. 148–150.

¹²³ SOA HK, Sb. matrik Východočeského kraje, matrika N, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1818, sign. 2326, fol. 123.

¹²⁴ Tamtéž, matrika Z, Libčany, 1814–1825, sign. 88-34, fol. 5.

¹²⁵ Tamtéž, matrika N, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1818, fol. 136.

koželuhem).¹²⁶ Po svatbě se mladý manželský pár často stěhoval a žil po nájmech. Jejich prvním působištěm se staly Dolní Kralovice, od roku 1827 Alberovice a na konci roku 1829 koupili dům v Humpolci. Ač pár uzavíral manželský svazek ještě v reprodukčním věku, toto manželství nebylo nikdy požehnáno dětmi. Prostudované matriky jak narozených, tak zemřelých ve všech místech jejich bydliště žádné záznamy o potomcích nezachycují a stejně tak ani osobní korespondence.¹²⁷ Dnes se můžeme jen ptát, zda za tímto faktem stála neplodnost, zdravotní komplikace nebo možná i nedostatek intimity, jelikož od počátku manželství žil mladý pár ve společné domácnosti s jistým příbuzným Vencem Vodičkou. Na otázku, proč tato skutečnost nebyla zmíněna v jediném Ludmilině dopise, a to ani bratru Janovi, ani matce, se dnes také nedá jednoznačně odpovědět. Nabízí se alespoň vysvětlení, že šlo o téma, které se řešilo pouze osobně z očí do očí. Je také možné, že s touto skutečností byla Ludmila smířena, zármutek uzavřela v sobě a nebyla zde dále potřeba veřejného truchlení. Útěchu, jako ostatně při všech těžkých životních situacích Ludmila Vodičková hledala ve víře a tímto životním postojem povzbuzovala trvale i svého bratra Jana v jeho nelehkém životě: „*Neb nelze z radosti do radosti do nebe. Trnová cesta, většího dílu po ní kráčíme.*“¹²⁸ V posledním místě jejich pobytu, Ledči nad Sázavou, kam se stárnoucí manželé přestěhovali na konci roku 1849, ve věku 64 let Ludmila Vodičková vydechla naposled. Byl to asi i poměrně smutný podzim života, protože většina jejích sourozenců už byla po smrti a stejně tak i její rodiče. Navíc se jí v Ledči vůbec nelíbilo. Z tohoto faktu ale neviníme samotné město, ale spíš souhru několika okolností. V Ledči nad Sázavou využili manželé Vodičkoví opět pronájmu, ale dům, ve kterém nově přebývali, byl mnohem menší než ten v Humpolci. Ludmila si tak stěžovala, že jim zde schází komora, kůlna nebo dřevník a také, že nemá místo na psaní. Stejně tak měli Vodičkoví problém i s paní domácí, která byla prý žena velmi „nenechává“ a podezřívali ji z toho, že jim krade slepice a dřevo. Nejspíš ze stejných důvodů si Ludmila několikrát posteskla i nad tím, že nemůže nikam odejít, protože se bojí, aby se u nich v bytě něco nestalo. Nejdůležitější skutečností je ale samozřejmě to, že v Humpolci bydlela spoustu let a měla tam tak vytvořenou vlastní sociální síť přátel, v Ledči ale téměř nikoho neznala. Pro ženu, která bratrovi tak ráda referovala o různých festivitech, kterých se účastnila, to tak muselo být velmi těžké, s osudem se ale byla

¹²⁶ Tamtéž, matrika N, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1818, fol. 147. Ignác se narodil jako druhorozený ale zároveň nejstarší syn manželů Vodičkových. Roku 1786 se páru narodil první syn, rovněž Ignác, ale bohužel zemřel ještě v kojeneckém věku. Dále byly v tomto manželství zplozeny dvě dcery, Marie Kateřina a Kateřina Františka.

¹²⁷ Státní oblastní archiv v Praze, Dolní Kralovice (Římskokatolická církev), matrika N, 1819–1831, kniha č. 09; Tamtéž, matrika Z, 1819–1831, kniha č. 19; Tamtéž, Křivsoudov–Alberovice, matrika N, 1823–1843, kniha č. 07; Tamtéž, matrika Z, 1823–1867, kniha č. 12; Státní oblastní archiv v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje, matrika N, Humpolec, 1829–1838, sign. 3935; Tamtéž, matrika N, 1838–1849, sign. 3936; Tamtéž, matrika Z, 1805–1835, sign. 3946; Tamtéž, matrika Z, 1836–1866, sign. 3947.

¹²⁸ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 2. května 1851.

nucena smířit: „Zdališ byls o masopustě veselejší? Ó zajisté než my, neboť si svoboden a my starí lidé, my už žádný takové veselosti nepotřebujeme. My bychom přijali, kdybychom každé den něco bylo. No, co máme dělat, dokud nás Pán Nejvyšší ponechává.“¹²⁹ Čas trávený doma si tak alespoň krátila četbou nebo pozorováním řeky protékající za jejich domem: „...přec se mi někdy zasteskne, v Humpolci sem byla s lidma přec známá, než zde se žádným a nikam nepřijdu. Sem zavřená, jen do řeky hledím. Kdyby si měl nějakou pro mě knihu a mohl mi, a nebyla těžká k nešení, půjčit, neboť se zabavuju s životem Pana Krista.“¹³⁰ Matrika uvádí, že Ludmila Vodičková zemřela dne 16. května 1852 v Ledči nad Sázavou na „ztrávicí zimnici“ a pohřeb se konal standardně o dva dny později.¹³¹

A konečně k posledním dvěma sestrám. Agnes Hulakovská, narozená r. 1794, se vdala až ve věku 37 let za Františka Dvořáka, o 11 let staršího vdovce se šesti dětmi. Navzdory vyššímu věku obou novomanželů z tohoto svazku vzešla dcera Marie.¹³² Manželství ovšem nebylo příliš šťastné, a tato skutečnost dala později za pravdu manželovi Ludmily Ignácovi, který byl zásadně proti tomu, aby si Agnes vzala vdovce.¹³³ Její o 10 let mladší sestra Barbora a zároveň dvojče Jana Hulakovského odmítla několik nápadníků, mezi nimiž byl také jeden vdovec. Nakonec se vdala za podle dopisů „o tolik let mladšího“ Josefa Hausera, který se po sňatku nastěhoval ke své manželce a její matce. V té době stárnoucí Anna Hulakovská neměla šanci se o celé hospodářství postarat sama.¹³⁴ Jak se ale krátce po svatbě ukázalo, ani toto manželství nebylo šťastné a Josef Hauser přinesl, jakožto čtvrtý zeť, do rodiny další rozbroje.

V této kapitole jsem nastínila jen velmi zkratkovitě obrysy životů jednotlivých aktérů zkoumané komunikace. V následujících kapitolách se více zaměříme na určité oblasti životů členů rodiny Hulakovských, které byly dostatečně důležité na to, aby byly zachyceny na stránkách osobní korespondence.

¹²⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. února 1850.

¹³⁰ Tamtéž.

¹³¹ SOA HK; Sb. matrik Východočeského kraje, matrika Z, Horní Ledec + Ledec nad Sázavou, 1809–1856, sign. 2535, fol. 152.

¹³² Tamtéž, matrika N, farnost Havlíčkův Brod, 1819–1843, sign. 2327, fol. 172.

¹³³ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, kart. 6, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 29. prosince 1830.

¹³⁴ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 13. dubna 1835.

4.2. I řekl Hospodin Bůh: „Není dobré, aby člověk byl sám.“¹³⁵ Výběr životního partnera a manželské soužití.

Otázka manželství a výběru partnera byla velice důležitá, postupovala všemi vrstvami společnosti a byla řízená jasnými kritérii. Fenoménu manželství a rodiny se u nás již nějaký čas věnuje historická demografie, avšak dá se na tento institut pohlížet jen jako na výčet tvrdých dat? Manželství a z něho vznikající rodina je i prostředí plné emocí o kterých nás lépe než co jiného informuje právě osobní korespondence.¹³⁶

Zatímco dnes je asi tou největší motivací k uzavření sňatku vzájemný cit, po celou první polovinu 19. století hrály prim úplně jiné hodnoty. Existence rodiny měla předně zajistit ochranu jejím členům, měla vytvořit ekonomickou jednotku a neposledně měla zajistit prostředí pro reprodukci. V dnešní společnosti jsou tyto aspekty již podružné a manželství tak racionálně můžeme vnímat jako společenský konstrukt. Pro naše předky bylo však po staletí něčím naprosto logickým a přirozeným.¹³⁷ O zásadnosti tohoto přechodového rituálu čteně referují dopisy Ludmily Vodičkové, a stejně tak i psaní ostatních členů rodiny. Na stránkách dopisů se jednotlivci radili se vzdálenými členy domácnosti, nabádali k manželství, anebo si prostě jen vylévali srdce a bědovali nad svou situací. Analýza těchto sdělení nám tak umožňuje nahlédnout, jakou strategii volila rodina Hulakovských při výběru partnera, jak fungovaly genderové role v manželství, jaké rysy měli naplňovat budoucí ženichové a nevěsty, jaké bylo manželské soužití zkoumaných aktérů a do jaké míry byli ochotni o něm otevřeně mluvit s ostatními členy rodiny.

Než se dostaneme k samotné otázce uzavření sňatku, je třeba nejprve vyřešit samotný výběr partnera. V době první poloviny 19. století koncept lásky nehrál při výběru zásadní roli, vášnivá láska nebyla žádoucí už vůbec, každopádně se ukazuje, že vzájemné sympatie přece jen měly určitou váhu. V rodině Hulakovských byla volba partnera částečně ponechána na dětech, ačkoli konečné rozhodnutí samozřejmě podléhalo vůli rodičů a k celé záležitosti se zpravidla vyjádřila i širší rodina. Tak kupříkladu, v dubnu roku 1830 Anna Hulakovská napsala svému synu: „*Eště ti mám něco nevyhnutelného psát, skrz Ráčka. On mně říkal o naši Barušku, esli by ona mu chtěla její ruky podat, a ona žádnou kuráž, ani žádný cit lásky k němu nemá.*“¹³⁸

¹³⁵ Genesis 2, 18.

¹³⁶ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 143.

¹³⁷ Tamtéž, s. 143–168.

¹³⁸ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 22. dubna 1830.

O průběhu výběru manžela pro Ludmilu bohužel z korespondence nejsme nijak informováni, každopádně i zde se dá předpokládat určitá míra sympatií. Ze záznamu z matrik vyplývá, že Vodičkovi a Hulakovští byli nějaký čas sousedé, takže se mladý pár téměř určitě trochu znal. Ludmilina sestra Agnes v přípise matčina dopisu navíc sdělovala, že při vstupu do manželství nebyl Ludmilin vyvolený majetný, partie to tedy nebyla nijak lukrativní.¹³⁹

Socioprofesionálně rodina volila strategii rovných manželství, což je poměrně tradiční model, který se nevztahuje pouze na řemeslníky, ale který ve většině až úzkostně dodržovaly všechny společenské vrstvy.¹⁴⁰ Dcery si tak hledaly partnery ze středně postavené řemeslnické vrstvy měšťanstva a stejně tak činili i synové. Důvody takové strategie jsou poměrně prosté a vychází z potřeby zachovat si, nebo dokonce zvýšit své sociální postavení. Nehledě na to, tato komunita vyznávala i podobný habitus, což bylo naprosto zásadní při dalším manželském soužití a výchově dětí. Ludmilin muž se živil jako koželuh, František Dvořák byl tesařským mistrem, Josef Hauser byl sedlářským mistrem a žena Františka Hulakovského byla dcerou kupce. Všichni jmenovaní současně žili v Německém Brodě. V neposlední řadě ve výběru hrály roli i otázky vyznání, přičemž u Hulakovských se s jinou než římskokatolickou vírou nesetkáme.

Josef Ehmer tvrdí, že manželství v tomto prostředí byla často plánovaná s ohledem na profesní a ekonomickou strategii rodiny.¹⁴¹ Snahu předat svou dílnu/profesi u Hulakovských neregistrujeme ani v otázce výběru partnera pro dcery, ani ve vzdělávání vlastních synů, spíše naopak. Hulakovští neměli prosperující podnik, který by podmiňoval životní strategie rodiny, jak to můžeme později pozorovat u buržoazie. Na druhou stranu, ve výběru nevěsty tuto profesní motivaci spatřujeme u Františka Hulakovského, který si jakožto kupec vzal rovněž kupeckou dceru. Této problematice mezigeneračního předávání řemesla bude v práci věnována ještě pozornost. Naopak otázka majetku a financí byla klíčová, a to především u potenciálních nevěst pro syny. Je možné, že by podobné požadavky byly kladeny i na ženichy, každopádně až na nejstarší Marii se všechny dcery Hulakovské vdávaly až po smrti svého otce. Pro rodinu tak bylo nejdůležitějším požadavkem, aby budoucí ženichové neměli přílišné požadavky na výši věna.

O tom, jaké kvality by pak měla mít budoucí nevěsta nás dobře informují Ludmiliny dopisy bratru do Prahy, kdy se mu v průběhu let společně s Ignácem snažili „dohodit“ hned

¹³⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi, přípis na matčině dopise ze dne 1. února 1829.

¹⁴⁰ M. LENDEROVÁ, *K hříchu*, s. 83.

¹⁴¹ J. EHMER, *Family*, s. 193.

několik mladých slečen. Samozřejmě nemůžeme vědět, jaké rozhovory mezi rodinnými příslušníky probíhaly osobně tváří v tvář, nicméně z korespondence vyplývá, že nejvíce se ve výběru manželky pro Jana angažovala právě Ludmila s manželem. Od ostatních sourozenců takovéto doklady nemáme a matka Anna se o jednom děvčeti Janovi zmiňovala pouze v jednom případě, kdy ale sdělovala, že daná dívka má spoustu nápadníků, a proto si myslí, že z námluv nic nebude. Z Ludmiliných dopisů je v tomto tématu patrná role starší sestry, která sice nezná svět velkých mužů, ani není tak vzdělaná jako bratr a neumí tak dobře psát, ale co se týče světa „sňatkového trhu“, vyzná se v něm rozhodně lépe viz „*S těma děvčaty, ba ráčí se jim uhní, já nevím, jak by to pošlo. Jaks byl v Brodě v bále od Modrý Hvězdy, si snad udělá z tebe pochoutku, hled' se jí odsloužit. Jak ti povídala, že bude mít svatbu a kolik družiček, jen kdyby bylo možno hodnýho [medvěda] dát jí [na nos], aby měla co [trhovat]. A tak vidíš, tys mi měl za zlé, když jsem ti říkala, že neznáš svět, nebo aby tě chtěla děvčata vodit, i nedáš se! Kdyby bylo možno, sama bych jim potrestala. Než zaplacej si, aby ti daly pokoj.*“¹⁴² Její o sedm let starší vyjádření „...nebo ty nejsi nynějšího světa zkušeněj, bud' opatrněj“ je snad ještě výmluvnější.¹⁴³

V jiném dopise bratrovi starší sestra naopak poskytla exkurz do světa žen. Jan zřejmě v dopise, který se nedochoval, vyjádřil své zklamání z toho, že jeho známost nedorazila na bál a z této skutečnosti podezřívá i svou rodinu. Ludmila na to odpovídala slovy: „*Snad neměla nový šaty hnedle na bál, ale přesto třeba jí to taky rmoutí, že nepřijela do bálu. Je-li nesmělá nebo stydlivá, já ale nevím, jenom hádám, nebo každé děvče rádo se obveselí, jen když má svého mládence.*“¹⁴⁴ Bratrovi, který se tak málo vyznal ve světě žen a namlouvacích rituálů, musela zkušenější sestra zkrátka podat pomocnou ruku. Zda o to Jan žádal, nebo zda o to stál se dnes dokazuje obtížně. Hulakovský se zřejmě možnosti uzavření sňatku nebránil, avšak nezdá se, že by o pomoc své příbuzné přímo prosil, jelikož se mu sestra v jednom listu sama omlouvala, že o ženění mluvila, a pokud by se Jan přece jen mýnil někdy oženit, byl sestrou ujištěn, že se určitě nemá bát žádného posměchu.¹⁴⁵ To, že Jan podle sestry neznal svět však nebyl jeho největší handicap. Fakt, že jeho finanční příjmy byly velmi nízké, trpěl sluchovou vadou, a navíc sám sobě v těchto ohledech nevěřil, mu jeho pozici v tomto ohledu značně znesnadňovalo.¹⁴⁶ Finanční nezajištěnost byla pak o to víc nevíтанá u rodičů potenciální

¹⁴² SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. května 1847.

¹⁴³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 10. května 1840.

¹⁴⁴ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 18. března 1841.

¹⁴⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 26. listopadu 1840.

¹⁴⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 24. října 1845. „*Obdivuješ se stranů Kovesovejch, že jen vrchního sestra je děvče vznešený, že každěj k ní se neopováží přijít a tebe by nevzala, a oni to uznali, že byste se k sobě šikovali.*“

nevěsty, kdy bylo kupříkladu v jednom psaní Janovi přes sestru Ludmilu sděleno, že má pro jejich dceru „moc malý chléb.“¹⁴⁷

Potřeba povzbudit bratra k uzavření výhodného sňatku vzrostla o to víc, když Anna Hulakovská zemřela a svému jedinému žijícímu synovi odkázala hospodářství a dům, který byl ale značně zatížen dluhy. Pokud tedy do té doby Ludmila přála Janovi ženu „*mohovitou, třebaš milování hodnou a nábožnou, upřímnou a cnostnou, ve všem opatrnou*“ ona „mohovitost“ byla od teď hlavním kritériem a každá nabídka vhodné nevěsty se neobešla bez informací o zajištěnosti rodiny, ze které pocházela a o výši věna. Ve hledání vhodných dívek se nejvíce angažoval právě muž Ludmily Ignác, který se tyto „služby“ snažil před lety věnovat i své švagrové Agnes, ta o to ale příliš nestála. Janovi v průběhu let přistálo na stůl hned několik „vhodných nálezu“ a příbuzní na Jana tlačili, ať na nic nečeká a začne se navrhovaným dívkám dvořit. „*I jak si můžeš jinak pomoci a nemusíš nic prodat, ožeň se a ulehčíš si od soužení, od nouze, od dluhů a nemusíš v tom [trpět] být, i ještě ti zbyde. Můj ti vyšlapal nevěstu a hnedle dvě. Obě čekají na tvůj příchod, že to může jedna cesta spravít*“ tlačila sestra na svého bratra zřejmě vlažného v této otázce a dopis zakončila konstatováním: „*Přejem ti srdečně, aby se ti dobře podařilo, aby si dostal hospodyně dobrou a [...] hodnou, nebo na tom všechno záleží, abyste byli oba spokojeni, nebo teď máš trpký nespokojený život. Nebo když je žena šetrná, co dáš sám v hospodě, doma byste měli oba.*“¹⁴⁸ Ludmiliny představy o tom, jaká by měla být ideální manželka tedy nijak nevystupují z dobového kánonu. Důležitá byla šetrnost, umění péče o domácnost, zbožnost a úcta ke svému muži. Koneckonců sama se v korespondenci bratrovi prezentovala tak, aby bylo zřejmé, že všechny tyto vlastnosti ji nejsou cizí. Naproti tomu jediným nárokem na potenciální ženichy pro dcery Hulakovské bylo, aby nepožadovali moc vysoké věno a byli v rámci možností dobré pověsti. Přes veškerou snahu příbuzných se však Jan nikdy neoženil a otázka, zda za to mohla nedostatečná touha v tomto období života po usazení, nízký příjem, neúspěch u žen, nebo kombinace všeho, zůstává prozatím nezodpovězená. Z denních zápisů víme, že si Hulakovský r. 1855 skutečně mínil o masopustu namluvit nevěstu, avšak z toho k jeho smutku sešlo a byl tak odsouzen dožít jako starý mládenec.¹⁴⁹

Dohazovačského umu nejstarší sestry, a především jejího manžela, nebyl ušetřen ani bratr František. Zde měla Ludmila možnost využít jiné strategie a v záležitosti rovnou oslovila

¹⁴⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. července 1844.

¹⁴⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 29. září 1847.

¹⁴⁹ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský*, s. 404–405.

svou matku, vypsala ctnosti oné dívky a sdělení ukončila vyzváním: „*Mají ho, panímámo, k tomu.*“¹⁵⁰ I v tomto případě vyšlo však úsilí Vodičků naprázdno.

Hledání ženicha pro další dvě nezajištěné dcery však také nebyl žádný med. Rodinná korespondence totiž zachycuje jeden zásadní problém, a to sice, že zájem projevovali především takoví nápadníci, kteří nijak neskrývali, že jim jde především o věno. Samozřejmě jednou věcí je, že je to ze současného pohledu nemorální, každopádně přehlédneme-li od tohoto vidění, byl v této věci zásadnější problém, a to sice, že rodina, kde převažovalo ženské potomstvo a která navíc přišla o svého hlavního živitele, si zkrátka nemohla dovolit dostat takovým požadavkům.¹⁵¹ Tito nápadníci měli být navíc velice dychtiví a věno požadovali prakticky okamžitě. Toto tvrzení dokládá hned několik dopisů zaslaných Janovi. Tak kupříkladu, jeho starší bratr mu v přípisu pod matčiným dopisem napsal: „*Milý Bratře! Ovšem ty víc v Praze uslyšíš než zde, v pravdě je, s Agneskou ten masopust mělo něco bejt, však ale z toho sešlo, poněvadž takové mládenci chodějí k nám hodně moc a hned napřed peníze chtějí.*“¹⁵² V témže přípise bratru také sdělil, a zároveň se s ním, jakožto s další mužskou autoritou v rodině chtěl poradit, o jeho záměru uzavřít sňatek. Z Františkova dopisu vyplývá, že podobně jako ostatní jeho současníci nehledal ženu kvůli citovému naplnění, ale hlavním důvodem byl fakt, že sám pociťoval stáří, a tak k sobě potřeboval společníci, a hlavně pomocníci v řemesle a domácnosti.¹⁵³ Sestra Agnes k této otázce zřejmě nepřistupovala stejně pragmaticky jako bratr a nad skutečností, že dosud není provdána, a že jí navíc příbuzní zabraňují ve sňatku s majetku chtivými nápadníky, zoufala. „*Liduška naříká, že nenašla pomoci, a už přeci vzala. Co pak já mám říct. Jeho rodiče žádají, když bude mít dům, aby mně panímáma s otcovským podílem pomohla, že Lidušce, kde on nic neměl, pomohla a mně nemůže. On se mně líbí, je ve všem zachovalý*“ napsala Agnes bratrovi do Prahy na začátku roku 1829.¹⁵⁴ Celá situace byla ale záhy uvedena matkou Hulakovskou na pravou míru, když synovi Janovi objasnila, že nápadník Agnes má sice dům, ale ten je tak zatížen dluhy, že jediný důvod, proč žádá o sňatek, je potřeba peněz z věna pro věřitele. V závěru dopisu se před synem obhájila tvrzením, že pokud by pro Agnes na takové věno měla, sňatku by nebránila. Jan svou sestru následně konejšil aspoň příznáním, že on sám je v podobné situaci, ale musí být v zamilovanosti vlašný, jinak by umřel:

¹⁵⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 28. září, rok neuveden.

¹⁵¹ Tento pragmatický přístup může v dnešní době zarážet a jevit se jako nemorální, nicméně je odrazem dobové reality a zejména skutečnosti, že založení rodiny znamenalo založení nové ekonomické jednotky.

¹⁵² SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi, přípis na matčině dopise ze dne 7. února 1829.

¹⁵³ Tamtéž. „...*však ale já na to nejdu jen bych sobě vinšoval dobrou a mé ruce šikovnou, kdybych věděl, že bych [podle Božský vůle] živobyti neměl, tak bych ani toho nehledal, ale léta už na mě jdou, mladík žádný už nejsem, tak sobě známost s Nety Weissovou dělám.*“

¹⁵⁴ Tamtéž, kart. 7, Agnes bratru Janovi ze dne 1. února 1829.

„Nu něco jsem propleptl, upřímně, po bratrsku“ zakončil dopis žertovně.¹⁵⁵ Z těchto dopisů tak vychází, že sourozenci v sobě hledali jistou duševní oporu, zastání a dokázali k sobě být i poměrně otevření a upřímní. Agnes nakonec musela vzít za vděk starším vdovcem se šesti dětmi, což jí údajně všichni příbuzní schválili, každopádně u humpoleckých Vodičků rozhodnutí způsobilo poprask. Manžel Ludmily s vdovcem zásadně nesouhlasil a sňatek se snažil překazit přivedením jiného nápadníka. Ten rodině ale nevyhovoval ze stejných důvodů, jako předchozí ženichové. Nakonec, i přes „vypovězené přátelství“ Ignáce německobrodským příbuzným, ke sňatku s Františkem Dvořákem došlo.¹⁵⁶

Nejmladší dcera Barbora byla v tomto ohledu o něco málo vybíravější, možná i proto, že byla svědkem Agnesina trápení v manželství. Ke strýčkovi Ráčkovi, jak už bylo řečeno, žádný cit lásky nepocítila a vdovce, který se o ni ucházel, na doporučení bratra Jana a švagra Ignáce rovněž „odbyla“. Zakrátko už dopisy oznamovaly, že za ní chodí jistý Josef Hauser. Brzké vyhlídky na sňatek byly však překaženy, jelikož v květnu roku 1834 dům Hulakovských vyhořel spolu s dalšími 11 domy v ulici.¹⁵⁷ Ani tato skutečnost ale mladého nápadníka neodradila a na dalších dopisech se v pozdravech pro Jana pravidelně objevuje jeho jméno. Barbora v lednu roku 1835 bratrovi psala: „*Rozmilý bratře! Můj milující žádá ten masopust o moji ruku. Což je to velká věc, a těžká, když panímáma nemá žádný peníze. A já ještě žádný nábytek připravený nemám. On si to chce vzít všechno na starost, co já potřebuju, že mi na to dá. Panímáma tomu nechce svolit, abych se na jeho peníze vdávala. A já nemám taky velkou kuráž, a to nejtěžší, panímámu samojedinou opustit a zanechat, to bejt nemůže. On myslí se dát k nám, aby panímáma nezůstala sama, a to [k]doví, jak by se jí to pak líbilo. Tak co ty tomu říkáš, jak se ti to zdá? Panímáma povídá, až jí Pán Bůh pomůže, že ona nezbraňuje, jen že tak brzy není žádná čáka k pomoci.*“¹⁵⁸ Tato pasáž zachycuje několik skutečností. Předně problematiku sňatku a financí a kladení důrazu na tradici a pověst rodiny. Anna Hulakovská se pravděpodobně obávala, že by k tomuto ohrožení pověsti došlo, pokud by dceři nezajistila odpovídající věno. Dále jde o jeden z mnoha dokladů, kdy v sobě sourozenci hledali oporu, útěchu a zastání.

¹⁵⁵ Tamtéž, kart. 6, Jan sestře Agnes ze dne 21. ledna 1829. „Musím se ti vyznat, že jsem také v takovém stavu, jenom s tím rozdíl, že jsem já k těm [zamilovánkám] vlažný, no docela studený, i musím tak být, já bych umřel, pokoj v učení [...] to málo se mi jich právě líbí, anebo lepší nesmím si je zalíbit.“

¹⁵⁶ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 29. prosince 1830. „Žádné zbraňování od žádného nenašla, jen od Lidušky a švagra Ignáce, on s jeho [nevzdělaným] rozumem vždycky něco vyvede. Tolik protivensví a řečí po městě už Agnesce nadělal a mě vypověděl z přátelství, a já sem jemu taky vypověděla, aby se ke mně víc nehlásili.“

¹⁵⁷ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 11. května 1834.

¹⁵⁸ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi, přípis na matčině dopise ze dne 26. ledna 1835.

Mladý pár si od počátku namlouvání musel na první ohlášky počkat téměř dva roky, kdy panímáma konečně svolila.¹⁵⁹ Celé veselí se pak mělo „rychle odbyt“ a proběhnout bez hostiny.¹⁶⁰ To může znít poněkud zvláště, přece jen dnes jsme zvyklí na pompézní oslavy a jistě si vzpomeneme i na svatby ze šlechtického prostředí, které trvaly zpravidla několik dní. V tomto socioprofesionálním prostředí nebyly velké slavnosti každopádně takovou nutností, ostatně i taková svatební hostina sestry Josefy Náprstkové se měla odbyt jen kávou a bábovkou.¹⁶¹ Záležitost s hmotným zabezpečením se pak vyřešila tím, že novomanželé zůstali nějaký čas bydlet u Anny Hulakovské, což mělo být výhodné v tom ohledu, že stárnoucí matka nezůstala na celé hospodářství sama a také, že pro Barboru nebylo třeba rychle shánět movité věno. Na první pohled naprosto ideální řešení, ale jak se záhy ukázalo, přineslo do domu především rozbroje.

A tím se plynule dostáváme k otázce vlastního manželského soužití. O fungování manželství Anny a Matěje Hulakovských téměř žádné doklady nemáme a otázku, zda byl tento úctyhodný počet zplozených dětí výsledkem vášně, nutnosti kvůli velké dětské úmrtnosti, naprostého odmítnutí tehdejších ne příliš širokých antikoncepčních možností nebo kombinace všech těchto faktorů, necháme nezodpovězenou. Příliš toho nevíme ani o soužití Ignáce a Ludmily Vodičkových. Z korespondence se jejich vztah jeví celkem standardně a se žádnými stížnostmi se na těchto stránkách skutečně nesetkáme. To ovšem není doklad toho, že by manželství bylo skutečně tak šťastné, jako spíš toho, že stěžovat si na manželské problémy, i v prostředí těch nejbližších, bylo zkrátka tabu. Vzhledem k tomu, jaké rozbroje Ignác, ale i ostatní švagři v rodině činili, je téměř jisté, že se ženy rodiny Hulakovských občas musely cítit jako mezi mlýnskými kameny, tedy mezi povinnostmi úcty k manželovi a úctou k vlastní rodině. Určitou neupřímnost ve vztahu naznačuje například Ludmilina žádost matce, aby ji sehnala víno z kláštera, ale nechtěla, aby se o tom dozvěděl její manžel (samozřejmě je tu ale i možnost, že to mělo být pouhé překvapení). Stejným dojmem působí výzva matce, aby k nim někdo přijel na masopust: „*Prosím jich velice, odepišou nám, kdy nás chtějí navštívit, nebo Ignác se rozzlobí a na masopust k nim přitrhne, na hroznou autratu, chce si někoho pozvat sebou a já bych nerada.*“¹⁶² Jak už bylo výše řečeno, s přímou stížností na manžela se v dopisech nesetkáme a Ludmila byla v tomto ohledu diskrétní. O tom, co se děje v domácnostech jejích sester, byla naopak poměrně informovaná a sdílá.

¹⁵⁹ SOA HK, Sb. matrik Východočeského kraje, matrika O, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1835, fol. 183.

¹⁶⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 25. října 1835.

¹⁶¹ I. ŠTĚPÁNOVÁ – M. SECKÁ – L. SOCHOROVÁ, *Ženy*, s. 81.

¹⁶² SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 17. ledna 1825.

Jak už jsme nastínili, manželství Agnes nebylo zrovna šťastné, byl to ale celkem běžný osud žen, které se provdaly za vdovce.¹⁶³ Důvodem k rozepřím mezi manželi se tak často stali právě příbuzní Agnes, kteří nesdíleli stejné představy o majetkových otázkách. Roku 1845 Ludmila bratrovi napsala: „*Procházková přišla na Agnesku, tloukla na stůl a proklínala celý přátelství, to je nepokoj, že jí chtějí vo otce připravit. Hned mu u Procházků tche vařili [a lícili]. Agneska prý měla smutný svátky, tu prý ji vyháněl Dvořák a ona nemůže odejít nikam, to by jí dcerušky nepěkně [dranily] v jejím, tak to musí strpět, když jí už nejhůř dělají, musí ale jít ven z očí.*“¹⁶⁴ Tento text je popisem situace, kdy se Agnes stala obětí nejen zlosti svého muže, ale i jeho již dospělých dětí z předchozího manželství. Této události a konfliktům v rodině obecně bude níže věnován ještě prostor. Agnes samotná si v dochovaných dopisech na svého muže přímo nestěžovala, ale i ona si čas od času bratru posteskla třeba nad tím, že si manžel ani jeho děti po tolika letech nikdy nevzpomenou ani na její svátek. Tyto smutné skutečnosti zakončíme citací z Ludmilina dopisu, který vytvořila po smrti sestry: „*O Brodskejch málo vím, jen je mi známo, že Dvořákově domě brzy zapomněli na Agnesku.*“¹⁶⁵

Šťastnější manželství si nezajistila ani sestra Barbora i přesto, že odmítla vdovce a před samotným uzavřením sňatku svého milého dobře znala. Josef Hauser byl velmi horká hlava a často dělal rozbroje v rodině. Krátce po svatbě si tak troufl na samotnou matku Hulakovskou, do které, když se jej snažila vyhnat s koštětem v ruce ze svého pokoje, strčil tak silně, až upadla.¹⁶⁶ O řadu let později měl Josef zbit i svého švagra Jana tak surovým způsobem, že za to skončil v kriminále.¹⁶⁷ I Barbora tak byla postavena před dilema úcty k muži a úcty k rodině. O poměrně rychlém vystřízlivění z manželské idyly referuje dopis psaný Annou Hulakovskou: „*Skrz Baruščiny záležitosti, teď [tam všechno] stojí. Po tvém odjezdu byla jednou na děkanství a Hauser taky, ten rozdělující list nedostala, protože on ji nechce propustit.*“ Jde o ten samý dopis, ve kterém matka Hulakovská mluví o tom, jak jí její zeť strčil na zem. Současně s tím přinášela informaci, že pan purkmistr stojí také na straně Hausera a Baruška se tak k manželovi musí vrátit.¹⁶⁸ Z těchto informací lze vyvodit, že se mladá žena skutečně pokoušela o rozvod, ale neúspěšně. Rozvod od stolu a lože se v tomto období skutečně řešil u faráře, ale málokdy končil úspěchem, protože zájem manželství zachovat projevovali především muži a šlo i o

¹⁶³ Srov. M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 144–146.

¹⁶⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. února 1845.

¹⁶⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. dubna 1849.

¹⁶⁶ Tamtéž, Anna Hulakovské synu Janovi ze dne 14. května 1837.

¹⁶⁷ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský*, s. 404.

¹⁶⁸ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 14. května 1837.

zájem společnosti a katolické církve.¹⁶⁹ Skutečnost, že Barboru na děkanství doprovázel její muž, a že jim rozvod nakonec nebyl umožněn, je i dokladem toho, že Josef Hauser stál o zachování manželství. Důvodem samozřejmě nemusela být manželská láska, jako spíš fakt, že odchod vlastní ženy by pro Josefa Hausera představoval dehonestaci. Pnutí mezi manželi i rodinou přetrvávalo i nadále, ale z mnoha důvodů bylo vždy výhodnější se nějakým způsobem usmířit. Tento konkrétní případ je kvůli nedostatku pramenů zahalen tajemstvím a přináší více otázek než odpovědí. Zda v tuto dobu žil manželský pár stále ještě u Anny Hulakovské (byť v jiné místnosti) není jisté. Víme také, že roku 1837 měli Hauserovi již skoro roční dceru, ale jak na ní celý konflikt dopadl, a kdo se o ni po tu dobu staral, v dopisech také nijak řešeno není.¹⁷⁰ Jisté je alespoň to, že se tento konflikt minimálně ještě jednou opakoval, ale i přesto spolu manželé nakonec zůstali žít v jedné domácnosti.

Závěrem stručně shrňme odpovědi na otázky, které byly stanoveny v úvodu kapitoly. Strategii rodiny Hulakovských v uzavírání sňatků ovlivňovalo několik faktorů. Základním předpokladem bylo, že ženich či nevěsta pocházeli ideálně ze stejného socioprofesionálního prostředí a byli si postavením více méně rovni. Naopak strategie ovlivněná přímo profesním zaměřením (tedy motivací předat ženichovi dílnu/řemeslo, nebo rodiny profesně propojit) u Hulakovských nepozorujeme až na výjimku Františka Hulakovského a jeho nevěsty z kupecké rodiny. Požadavky na charakterové vlastnosti byly determinovány genderem a na ženy nevěsty byly zpravidla kladeny vyšší nároky. Ty vycházely ze společenských standardů a katolické víry. V majetkových otázkách bylo pro rodinu klíčové věno, přičemž u nevěst bylo žádoucí, aby bylo co možná nejvyšší, kdežto u ženichů stačilo, aby byli v této otázce skromní a mnoho nežádali. Dá se říct, že u muže stačilo, aby se dokázal postarat o budoucí rodinu a byl morálně nezávadný. Ve výběru partnera se částečně hledělo i na názor osob, kterých se bezprostředně týkal, konečné rozhodnutí ale náleželo rodinám mladého páru. Sourozenci byli v otázkách ohledně hledání partnera v rámci možností otevření a nalézali u sebe vzájemnou podporu. O samotném průběhu manželského soužití na stránkách dopisů tolik otevření nebyli, ačkoli ke stížnostem na osobní rovině evidentně docházelo. V rámci písemné komunikace pak o problémech probíhajících v jiných manželstvích adresáta zpravidla informoval příbuzný, jehož se situace přímo netýkala. Dva příklady v rodině Hulakovských také dokládají nešťastné manželství a jeden nezdařený

¹⁶⁹ Z. PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, Pardubice 2012, s. 186–190.

¹⁷⁰ SOA HK; Sb. matrik Východočeského kraje, matrika N, farnost Havlíčkův Brod, 1819–1843, fol. 264.

pokus o rozvod, avšak manželé spolu i přes všechno byli nuceni setrvat, dokud je smrt nerozdělila.

4.3. „Každý stav má svůj kříž.“¹⁷¹ Rodina jako ekonomická jednotka

Jak už bylo výše nastíněno, jedním z hlavních důvodů vzniku rodiny byla funkce ekonomická a domácnost měla být schopná se sama o sebe postarat. V době, kdy existovaly minimální sociální jistoty, státní podpora v nezaměstnanosti byla termínem neznámým a od běžného života k živoření mohl jedince dělit jeden úraz, představovala širší rodina záchrannou síť. Samozřejmě je toto tvrzení trochu zjednodušené, i v první polovině 19. století existovaly různé organizace (např. cechy), které zajišťovaly určitou podporu. K modelu sociálního pojištění, který se u nás začal rozvíjet ke konci 19. století, to mělo ale ještě velmi daleko.¹⁷²

„Tvůj manžel jest tvůj pán, tvůj živitel, tvá hlava, život, a i kníže tvůj; onť podniká pro zachování tvé nejtuzší práci na moři a zemi; protráví v bouři noci, v mrazu dni, anť doma ty, bezpečně, teple spíš; a za odměnu jiný nechce dík, než lásku, vlídný pohled, poslušnost. Přemalý plat za dluh tak veliký“ hlásá pasáž ze slavné Shakespearovy hry *Zkrocení zlé ženy*.¹⁷³ Zdaleka nejen tato hra a beletrie obecně, a i dobové náboženské moralizující traktáty nám implikují, že právě muž byl ten, který se pro zachování své rodiny lopotil „v potu tváře“, zatímco žena, uzavřená v teple domova, vzorně pečovala o domácnost a vychovávala děti. Jde v podstatě o popis konceptu oddělených sfér. Snad i kvůli krásné literatuře je i dnes pohled na úlohu a povinnosti žen v minulosti poněkud zkreslený. Citát z oné hry odpovídá spíše situaci žen ze zámožnějšího měšťanstva nebo šlechtického prostředí, pro valnou část ženského obyvatelstva tato pasáž ale neplatí. Ženy z agrárního prostředí pracovaly velice tvrdě a ani manželky řemeslníků nebyly zrovna něžnými „žínkami“, které se staraly pouze o teplo rodinného krbu a potěchu ducha. Jejich role nespočívala jen v péči o děti, manžela a domácnost, ale i v rozmnožování rodinného kapitálu různými způsoby. Tato práce se pak mohla projevat v různých podobách, od dohledu nad tovaryši a obchodem až k vlastní fyzické pomoci. A přesto, že řemeslníci nejsou svou profesí spojováni se zemědělstvím, přece jen vlastnictví kusu půdy, pole, nebo alespoň zahrady bylo nutností k soběstačnosti. Stejně tak měla většina této vrstvy nějaká hospodářská zvířata, u Hulakovských to byly např. krávy a kozy, u Vodičků máme doložené slepice. Ani ženám řemeslníků se tak podobný typ práce nevyhnul. Přes sezonu

¹⁷¹ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. května 1851.

¹⁷² M. HLAVAČKA, *České země*, s. 222–227.

¹⁷³ William SHAKESPEARE, přeložil Josef Jiří KOLÁR, *Zkrocení zlé ženy*, 1872, s. 22.

mohly být nápomocné na poli nebo zahradě, mohly se starat o dobytek a pomáhaly manželovi v živnosti. K tomu všemu se očekávalo, že stejně dobře povedou i domácnost, s úsměvem, vlídností, a hlavně se žádným přímým nárokem na vytvořený zisk. Jejich úloha a povinnosti závisely také na tom, zda rodina náležela k vrstvě zámožného řemeslnictva, nebo spíše k dolní střední vrstvě. Tak jako tak se ale na ekonomice rodiny ženy přímo či nepřímo podílely. Pro odlehčení si takové domácnosti alespoň často mohly vydržovat děvečku. Soukromá a veřejná (resp. pracovní) sféra nebyla pevně ohraničena a k transformaci došlo až v průběhu druhé poloviny 19. století, v rámci proměny řemeslné praxe a nových rodinných ideálů soukromí.¹⁷⁴

Otázka práce, řemesla a peněz byla v korespondenci Ludmily Vodičkové velice častým tématem a informuje nás o vlastním vnímání a prožívání svého stavu, o povinnostech řemeslnické ženy, o strategiích domácnosti související se zajištěním příjmu a neposledně o sounáležitosti a pomoci, která fungovala v rámci širší rodiny.

Jak už bylo výše řečeno, Ignác Vodička byl koželužským mistrem, který byl výrobcem a zároveň prodejcem v jedné osobě. Zisk mu tak plynul především z prodeje přímo ve městě anebo na jarmarcích v okolí (nejčastěji šlo o Německý Brod, pak např. o Vlašim, Červenou Řečici nebo Jihlavu), kam s ním často jezdila i jeho žena. Každopádně toto řemeslo příliš moc nevynášelo a jeho vykonávání rodinu řadilo spíše k nižší střední třídě. Na nejistotu výdělku a na drahotu (vyjádřenou výčtem základních surovin spolu s cenou) si Ludmila stěžovala často, a to jak matce Anně, tak bratru Janovi. V dopise s neuvedenou datací matce například napsala: „*Panímámo, poníženež jich prosíme, aby na nás nezapomněli o naši potřebnost u France a p. strejčka. Taky slitujou a smilujou se nad námi, nad potřebnými.*“¹⁷⁵ V jiném dopise se zase omlouvala bratru Františkovi, že mu stále nesplatili dluh, ale že obchody nejdou, a přece si nemůžou dovolit prodávat vydělané kůže pod cenou.¹⁷⁶ Ludmile tak nejspíše náležela role jakési vyjednačky, která s rodinou komunikovala manželovi potřeby pro živnost a zajišťovala od ní prostředky. Stížnosti na špatnou ekonomickou situaci byly do dopisů přidávány buď jako prostý projev frustrace, anebo sloužily jako podpora k vyjednání finančních či jiných prostředků od rodiny.

O finanční, materiální, ale i obchodní pomoc Vodičkovi pravidelně žádali blízkou rodinu, především pak bratra Františka, jakožto obchodníka. Žádali například o informace, jestli se v Německém Brodě neprodávají syrové kůže laciněji, nebo zda by jim nenašel kupce na

¹⁷⁴ J. EHMER, *Family*, s. 197–201.

¹⁷⁵ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 3. prosince, rok neúveden.

¹⁷⁶ Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské, datum ani letopočet neúveden, pravděpodobně před rokem 1830.

vydělané kůže.¹⁷⁷ Nešlo ale jen o Františka. Rodina zahrnující rodiče, sourozence a případně vzdálenější příbuzné tvořila systém provázaný vzájemnou pomocí, která byla někdy poskytována více ochotně a někdy méně.

Vzhledem k tomu, že většina zkoumaných dopisů byla adresována právě Janu Hulakovskému, máme asi nejlépe doložený transfer, který probíhal mezi Německým Brodem (popř. Humpolcem) a Prahou. Mít jednoho ze synů v hlavním městě Čech mělo pro venkovskou rodinu nepochybně spoustu užitku, ale přinášelo to i nějaké výdaje. Dopisy Anny Hulakovské zachycují, že se svého syna snažila zajistit aspoň tak, aby v Praze nestrádal hlady a byl slušně oblečen. Z Německého Brodu do Prahy proudilo vyprané a vyspravené oblečení, potraviny jako např. hrách, bochník chleba, brambory, máslo a na svátky na přilepšenou třeba koblížky nebo buchty. Ludmila pro svého bratra také zajišťovala za drobnou úplatu čisté prádlo a z Humpolce čas od času odeslala i vajíčka, chleba nebo upečené maso. Stejný případ, kdy nezajištěnému dítěti hmotně pomáhali nejenom rodiče, ale i vlastní již zajištění sourozenci, máme doložený i u rodiny Šemberových.¹⁷⁸ Toto zasilání produktů bylo i velkým stimulem pro vytváření dopisů, ač to samozřejmě nebyl jediný důvod. Peníze z venkova naopak přicházely málokdy, protože rodina o ně měla trvale nouzi. Seznam zasláných věcí měl pak své pevné místo v korespondenci, aby si i Jan mohl zkontrolovat že vše, co mu bylo zasláno, skutečně dorazilo.

Pro dopravu rodina využívala málokdy poštu, nanejvýš pokud šlo o zaslání informací, které musely být sděleny neprodleně, anebo v zimních měsících, kdy byly cesty v tak špatném stavu, že ze smluvených obchodníků do Prahy nikdo nejel. Ve zkoumaném prostředí byl tento model ostatně velmi běžný. I tento způsob přepravy měl ale svá úskalí, protože se mnohdy stávalo, že formán přišel vyzvednout dopis a věci dřív, než bylo smluveno a dopisy tak byly psány narychlo a ve strachu, že jim cestovatel ujede.¹⁷⁹ Stejně tak se mohlo stát, že věci, které byly zaslány, kurýr nedoručil odvolávajíc se na jejich ztrátu.¹⁸⁰ Humorné je v tomto ohledu i sdělení matky synu Janovi, že jim jistý Kaška už nechce věci pro Jana brát sebou do Prahy, protože pak se za Janem musí vracet ještě pro odpověď a nedostane za to od něj nikdy žádnou diškreci.¹⁸¹ Rodina musela být při výběru dopravce opatrná, a pokud poslala někoho nového,

¹⁷⁷ Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 17. dubna, rok neúveden.

¹⁷⁸ M. LENDEROVÁ – J. STRÁNÍKOVÁ – M. BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky*, s. 69–73.

¹⁷⁹ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 30. července 1845. „*V to pondělí na mě chvátali, abych honem psala, že mi ujede. A on zatím, esli jen jel někdy pozdě. Nevím, jak to přečteš, já vím, že sem jen škrabala na polovic.*“

¹⁸⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 10. února 1838.

¹⁸¹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 31. října 1831.

dopis zpravidla obsahoval ubezpečení příjemci, že je ta osoba poctivá a může ji beze strachu věci k přepravě svěřit.¹⁸²

Z Prahy mimo špinavého prádla, přicházelo také vítané zboží na venkov. Šlo většinou o luxusnější předměty, které byly v malém městě hůře k dostání, např. látky, krajky, kalendáře a knihy. Nejcennějším artiklem byly ale samotné informace. Příbuzní Jana často využívali k právním radám nebo k informacím, které souvisely s činností gubernia. Tato známost pak byla vítaná nejen pro jeho vlastní rodinu, ale i pro sousedy z blízkého okolí, kteří se na Jana prostřednictvím Ludmily často obraceli. Tok informací z Prahy byl o to žádanější po dobu revolučních let, kdy Ludmila bratru psala, že celé sousedstvo netrpělivě čeká, až jim Jan bude psát, co se děje v Praze a zda to, co píšou v novinách, je pravda.¹⁸³ Jan ke své radosti rodinu v průběhu let také pravidelně informoval o tom, jakých úspěchů dosáhli vlastenci a česká řeč.¹⁸⁴ Informace, které přicházely z venkova do Prahy, byly po většinu času pravda profánnějšího charakteru. Nejdůležitější informací, která byla podstatná pro obě strany komunikace, bylo samozřejmě to, jestli jsou všichni v rodině zdraví. Dále se téměř žádný dopis neobešel bez zpráv, jaké je zrovna počasí, jaká je úroda, nebo kdo nedávno zemřel. Na stránkách Ludmiliných dopisů se ale setkáme i se sdělením o slavnostech ve městě a jejich průběhu, o různých zajímavých příhodách, které se staly v okolí a někdo jí je vyprávěl. Samostatnou kapitolou jsou pak události let 1848–1849, o které se aktivně zajímala.

Tímto jsme vymezili ekonomické fungování rodiny v širším slova smyslu. Nyní se zaměříme přímo na strategie Vodičkových. O nemajetnosti rodiny svědčí skutečnost, že mnoho let od svatby byli nuceni žít v podnájmech a časté stěhování by se rovněž dalo interpretovat jako snaha najít místo, kde by se jim v řemesle lépe dařilo. V dopisech to bylo ostatně několikrát explicitně řečeno.¹⁸⁵ Po vlastním domě rodina ale toužila a tento sen si s pomocí příbuzných nakonec i splnila. Roku 1829 se Ignác Vodička pokoušel koupit dům v Německém Brodě. Ostatně byl to zájem obou manželů, jelikož Ludmila měla ve městě většinu svých příbuzných a Ignác zase doufal, že tam půjdou obchody o něco lépe. Celá záležitost ale skončila svárem v rodině, o kterém bude později ještě řeč. Ludmila si vzápětí na nestandardně dlouhých šesti stranách postěžovala bratru Janovi ve snaze obhájit samu sebe, manžela, a ulevit tak svému

¹⁸² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. června 1844. „...a my bychom ho k tobě poslali, aby si je mohl bezpečně po ňom poslat. My mu je sme míněni je svěřit.“

¹⁸³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 4. února 1849.

¹⁸⁴ Tamtéž, Jan sestře Agnes ze dne 13. října 1835.

¹⁸⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. září 1845. „Můj by troufal [jen] do Ledče, lepší živ bejt. Na mě dou všechny auzkosti, když bych vzpomněla si, že se mám stěhovat, ale co mám dělat, když tu nejní žádný živobyti pro nás.“

srdci: „...já si také myslím, že když nebožtík pantáta (kdyby ráči byl živ, však mám pořád sny o něm) kupoval dům, že hned nesázel všechny peníze najednou, ale měl pantáta přítele dobrého, a my nemáme žádného. Tehdy můj dostal rány do srdce, že chcem France okrást.“ Sdělení zakončila slovy „...popřeje-li nám toho P. Bůh, budem-li si někdy sami pomoci nějaké barák koupit, pakli ne, je tak moc lidu v nájmu až do smrti.“¹⁸⁶ Tato pasáž mimo jiné reflektuje i citový vztah k otci, o kterém se jí zdálo i tolik let po jeho smrti.

Manžel Ignác však nebyl z těch, kteří by se spokojili se svou bídou a situaci se snažil aktivně řešit. V roce 1829 na dluh zakoupil dům v Humpolci a Ludmila tak byla opět nucena úpěnlivě prosit svoji matku o finanční pomoc. Ta měla však také hluboko do kapsy a žádost nakonec došla přes Jana Hulakovského až ke známým do Prahy.¹⁸⁷ Zda tuto pomoc poskytl už nám prameny neprozrazují, každopádně dům se jim nakonec podařilo zaplatit. Snaha dostat se zpátky do rodného města však pár neopouštěla. Pokusy o to zlepšit svou životní situaci ale nebyly všem německobrodským příbuzným zrovna po chuti. František Dvořák přístup švagra hodnotil jako čistou spekulaci a v dopise pro Jana Hulakovského uváděl pohrdavě zabarvenou informaci, že by se švagr rád přestěhoval do Německého Brodu k panímámě Anně, zanechal řemesla a začal s kůžemi pouze handlovat. On samotný jeho záměr však zamítal jako naprostý nesmysl a sprostotu s odůvodněním, že v Německém Brodě je čtrnáct koželuhů a sami jsou rádi, že se vůbec uživí, kdežto v Humpolci jsou jenom dva.¹⁸⁸ Stejnou situaci v dopise pro Jana popisovala i Ludmila spolu s žádostí o radu: „Než eště o nějakou radu jdu k tobě, co tomu bys řekl, mohlo-li by to bejt, my když bysme dostali peníze, a když bysme nedostali peníze a museli prodat, některý by nám tak radili, aby sme handlovali, že by sme lepší měli, nežli vydělávat kůže. Než jednou viděla v handlu, že je může víckrát obrátit, a to tak my jít k panímámě a kvelb do ulice otevřít, že by sme to měli šikovný. Mýmu by se to líbilo, a já abych mohla panímámě posloužit, nebo ona to potřebuje. A pak nevíme, kterej budem mít delší živobytí, ovšem sem k tomu víc podobná, nebo kdybych já zůstala po mým, ten handl můžu vést.“¹⁸⁹ Tato výpověď naprosto vystihuje několik dobových skutečností. Jednak samotnou podobu provozování tzv. handlu, která měla skutečně dlouhou dobu formu jedné místnosti, „kvelbu“, na jehož přítomnost

¹⁸⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. ledna 1829.

¹⁸⁷ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 4. prosince 1829. „... že dám poníženě prosit, mohli-li by mně nějaký peníze půjčit k Novému roku pro Lidušku. Oni mají skládat 8 set zlatých a nemají na to nic pohromadě. Ona přišla na mně, abych já jim pomohla, kdepak já tolik mám vzít, vypůjčit není kde, a nepomůžu-li já jim, tak dům neobdrží. Jen 2 stě na něj dali, a o ty by přišli.“

¹⁸⁸ Tamtéž, František Dvořák švagra Janu Hulakovskému, datum neuvedeno, rok 1831.

¹⁸⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 29. května, rok neuveden.

upozorňovalo okno do ulice.¹⁹⁰ Druhou naprosto zásadní věcí sdělenou v textu jsou vyjádřené obavy o živobytí v případě, kdyby se Ludmila stala vdovou. Nutně tak musela uvažovat o možnosti další činnosti, kterou by se byla schopná žít. Zrovna handlování nebo hokynářství bylo pro vdovy celkem dostupnou a častou možností výdělků.¹⁹¹ Uvážíme-li, že Vodičkovi neměli žádné potomky a provozování koželužství pro vdovu (pokud by se tedy neprovdala za jiného koželuha) také nebylo variantou, byly tyto úvahy o další výdělečné činnosti naprosto oprávněné. Tuto situaci si navíc Ludmila zažila tzv. z první ruky, když její matka Anna ovdověla, v řemesle svého manžela nepokračovala, ale i tak byla schopná rodinu zajistit. Také se zde opět ukazuje, že řemeslo bylo poměrně variabilní činností a řemeslníci vyvíjeli různé životní strategie, aby si zajistili lepší budoucnost.¹⁹² Snad na doporučení rodiny, anebo vlivem jiných okolností na tuto variantu ale nedošlo a manželé dále setrvali v Humpolci provozující své řemeslo. Stagnaci to každopádně neznamenalo.

Ignác Vodička, sotva se v Humpolci trochu zabydlel, nelenil a u místního magistrátu vyjednal povolení na provozování šenku. Takovouto kombinaci řemesla a provozování krčmy máme doloženou třeba i u rodiny Hankových.¹⁹³ Bylo to i dílem štěstí, jelikož v této části Humpolce již jeden šenk existoval, ale protože se tam údajně zdržovali zloději, vedlo to provozovatele nakonec k uzavření. Činnost měla však svá úskalí a na samotné povolení si pár musel také několik měsíců počkat, snad i proto, že místní šenkýři vytušili konkurenci a stavěli se proti zřízení s odůvodněním, že jsou Vodičkovi ve městě cizí.¹⁹⁴ Další nutností bylo získat povolení od místní vrchnosti, protože Humpolec byl sice svobodným městem, ale Herálecká vrchnost si kontrolu nad pivem a jeho distribucí ponechala. Povolení bylo úspěšně získáno, ale v dopisech jsou reflektovány další problémy, které přišly ruku v ruce s novou živností. Jak už bylo řečeno, Herálecká vrchnost si ponechala právo nad vařením a prodejem piva, což se v praxi promítlo tak, že všichni hospodští byli povinni toto pivo odebírat.¹⁹⁵ V tom byl ale kámen úrazu, protože herálecké pivo bylo dražší než od konkurence, ale hlavně nebylo dobré a hosté ho odmítali pít. Ludmila Vodičková ho v jednom dopisu označila za „smradlavou břechku“ po které lidé stonají. Situace tak byla Vodičkovými a ostatními šenkýři řešená tak, že na zapřenou

¹⁹⁰ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 24. Od druhé poloviny 19. století se výraz „kvelb“ používal pro obchod se smíšeným zbožím.

¹⁹¹ M. LENDEROVÁ, *Žena*, s. 150.

¹⁹² J. EHMER, „Traditionelle“ *Handwerker*, s. 240–241.

¹⁹³ J. STRÁNÍKOVÁ, *Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci*, *Theatrum historiae*, Pardubice 2014, č. 14, s. 9–29, zde s. 16.

¹⁹⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. září 1834.

¹⁹⁵ G. KOBLIHA, *Humpolec*, s. 30.

odebírali i cizí piva. Jednu snad až humornou situaci svérázného řešení problému zachytila Ludmila ve svém psaní: „...už ho šenkujem, ale cizí, z Lipnice. Začali sme vo jarmarce šenkovať, to jest na svätého Klimenta. A zdejší piva předc pořád nutějí u nás, ale eště nebyli nic rozkazovat, že z pivovaru, a co měli šenky, vyvalily sudy ven na plac a pivo pustili na rynku za kamennou ulicí, hodně se valilo pivo. Tak se konalo s hraběnciným pivem.“¹⁹⁶ V souvislosti se šenkem Vodičkovi Jana pravidelně prosili především o právní rady, ale i o věci, které v Humpolci pro provozovnu nebyly k dostání, anebo byly příliš drahé. Tak například roku 1837 žádali o karetní hru špády a dvojce žaludy pro své štamgasty. Stejně tak se sestra neváhala pochlubit, že jsou hosté se vším spokojeni a chválí čistotu v šenku. Po uznání manželé dlouhodobě toužili a zde tak mohli dojít částečného naplnění. Postesk nad tím, že se rodina málokdy přijde podívat, jak s manželem vedou jejich hospodářství se v dopisech ostatně pravidelně opakovala.¹⁹⁷

Drobným přivýdělkem, spíše takovou rodinnou pomocí, byla správa domu po smrti Anny Hulakovské. Jan Hulakovský po své matce zdědil dům, pole a zahradu, ale protože se do Německého Brodu ještě nemínil vrátit a dům zároveň nechtěl prodat, musel si příjem zajistit jinak a stavbu začal pronajímat. Z Prahy se nájemníci ale dozorovali složitě. Jan tak potřeboval v rodném městě prodlouženou ruku, kterou se stal právě manžel Ludmily Ignác. Tato volba je poněkud matoucí a působí nelogicky, když uvážíme, že Ignác byl jediný ze žijících švagrů, který v Brodě nebydlel. Na druhou stranu s ostatními švagry Jan neměl ideální vztahy, a naopak švagra Ignáce si, jak je doloženo v korespondenci, vážil.¹⁹⁸ Dům byl pronajímán už za života Anny Hulakovské a dopisy nám poměrně dobře vykreslují úskalí takovéto výdělečné činnosti. Matka synovi tak roku 1842 psala, že dům byl po posledním nájemníkovi „jak po nepříteli“ a je nutné ho znovu opravit.¹⁹⁹ Na neudržování pořádku si Janovi často stěžovala i Ludmila: *[Lázničkovi] prý sau nečistí, nahoře v pokojíčku mají [řezárnu], abys jim to prohlídl, a co je nepatřičný jim zapověděl, aby ze sednic nedělali chlívý. Dít je to v Čechách, že to nejní v Polsku.*²⁰⁰ Stejně tak s nájemníky museli řešit odmítání sjednaného nájemného, pozdní placení a prosby o jeho prominutí kvůli obtížné životní situaci.²⁰¹

¹⁹⁶ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. listopadu 1837.

¹⁹⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. ledna 1829. „...já troufám, že naše hospodářství nejní snad žádnému proti myslí. Dřív si každej pochvalí, ale naše lidi nepřijdou se podívat, jak hospodaříme.“

¹⁹⁸ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 5. ledna 1827. „Tys psal na milýho pana švagra, Franz se nad tím pozastavoval, proč on je ti tak milý, co od něho máš, že ti žádný není tak milý, jako milý pan švagr.“

¹⁹⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi dne 4. září 1842.

²⁰⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. září 1848.

²⁰¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 26. února 1848. „...nebo je jináč, když je sám hospodář v domě, a nebo nájemníci, nebo nájemníci sau nemají péče pro hospodáře.“

Závěrem je nasnadě se ptát, jakou roli v rodinné ekonomice zastávala Ludmila. V korespondenci je přítomen např. postesk nad tím, že kůže k vydělání musí rodina kupovat za draho, ale nejsou schopni je za draho i prodat. Ludmila tak byla o obtížích, které souvisely s provozováním řemesla jejího muže poměrně dobře informována. Samu sebe vnímala jako součást této komunity, která má sice těžký život, ale trpělivost a přijetí situace jim dláždí cestu do nebe: „*A tak si naříkáte, pánové, snad ne nad živobytím, jak pak my tady řemeslníci máme říct...Nenaříkejte si tolik, každéj stav má svůj kříž, to je naše cesta k hořejšímu domovu, jen trpělivosti, tej pěknej cnosti.*“²⁰² Na druhou stranu v korespondenci zaznamenáváme absenci alespoň nějakých zmínek o cechu a jeho vlivu na život domácnosti, což není v souladu s modelem „tradiční“ rodiny. Stejně tak zde chybí informace o tom, zda Ignácovi v jeho koželužském řemesle manželka pomáhala i fyzicky. Je tak nasnadě se ptát, jakým způsobem zde fungovalo rozdělení rolí. S jistotou můžeme říct, že Ludmila manželovi zajišťovala zázemí (péče o domácnost, práce na zahradě). Dá se ale předpokládat, že hlavní manželčin přínos do řemesla byl, spíše než fyzická pomoc, komunikace a zajišťování zdrojů a informací, především od vlastní rodiny. V okamžiku, kdy si Vodičkovi zřídili šenk, se situace změnila a dopisy zachycují její přímou fyzickou práci.

Josef Ehmer vysvětluje rozdíl mezi „tradiční“ a „moderní“ formou řemeslné rodiny a zároveň tato vymezení zpochybňuje. Uvádí, že: „*The relations between family strategies, kinship networks, and the guild system were too complex to fit into a dichotomous view of "traditional" and "modern."*“²⁰³ Tyto formy se překrývají i v námi zkoumaných rodinách. Jedním z důležitých rozdílů „tradičních a moderních“ forem rodin mělo být, že tradiční typ byl navázán spíše na cechovní strukturu a širší komunitu nežli na širší rodinu. Moderní typ se naopak spoléhal především na rodinou soudržnost, mezigenerační předávání majetku, know-how a zajištění odpovídajícího vzdělání. Jak také Ehmer dokládá na příkladu podnikatelských rodin z Vídně, jen málokteré osoby, které nebyly schopny do podnikání zapojit své příbuzné, dokázaly na trhu dlouhodoběji obstát. Rodina Vodičkových a Hulakovských je v tomto na pomezí. Svým synům zajistili Hulakovští vzdělání, které jim mělo pomoci k dobré budoucnosti, ale zároveň zde nebyla přítomná motivace předat jim i dílnu, jak to můžeme pozorovat u „moderních“ rodin. Rodina tedy přímo nestála na vztahu otec–syn. Zároveň jsou v dopisech patrné silné příbuzenské vazby, kdy si příbuzní poskytovali např. materiální pomoc i v rámci živnosti, ale stejně tak je zde evidentní i silnější propojení s komunitou (sousedské vazby).

²⁰² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. května 1851.

²⁰³ J. EHMER, *Family*, s. 190.

Naopak záležitosti cechu v dopisech řešeny nejsou, což ale nutně neznamená, že pro rodinu tyto vazby neměly význam. Snažit se tak zkoumané rodiny definovat jako „tradiční“ nebo naopak „moderní“ by zde bylo bezpředmětné.

Závěrem shrňme základní zjištění. Rodina Vodičkových vytvářela samostatnou ekonomickou jednotku, která byla navázaná na širší rodinnou spolupráci. Ludmila Vodičková byla dobře informovaná o řemesle svého muže, sama se považovala za součást řemeslnické komunity a manželovi prokazatelně pomáhala minimálně na jarmarcích nebo při provozování šenkýřské činnosti. K tomu všemu se dále starala o domácnost, hospodářská zvířata a menší úrodu, kterou zajišťovala zahrada v Humpolci. Svému muži také sloužila jako tichá vyjednávačka. Ignác Vodička se aktivně stavěl k neutěšené finanční situaci a vymýšlel různé způsoby, jak ji alespoň trochu zlepšit. Tato řešení spočívala ve stěhování rodiny, ale i v úvahách nad možnou proměnou charakteru Ignácovy živnosti. Provozování konkrétního řemesla tak nebylo dogmatem. Hranice mezi soukromou a veřejnou sférou nebyly u Vodičků zdá se jasně ohraničeny. Příbuzné Ludmila žádala o naturálie, peníze i informace a rodina byla provázána jakýmsi výměnným obchodem. Tento obchod je dobře zdokumentovaný v rámci osobní korespondence s Janem Hulakovským, který Vodičkovým i Hulakovským sloužil jako zdroj informací a luxusního zboží. Na oplátku mu obě rodiny zasílaly především potraviny a čisté oblečení. Tyto vzájemně poskytované služby se dají současně považovat za podstatný stimul k vytváření osobní korespondence.

4.4. „Ať jeden proti druhému třeba křičí, neb bručí a pak, když se sejdou a políbí se...“²⁰⁴ Rodina jako konfliktní prostředí

Toto téma už jsme částečně poodhalili v kapitole o sňatcích a obtížích manželského soužití, samo o sobě si ale žádá rozšíření. Konflikty a sváry byly něčím, co mnohdy přesáhlo hranice domácnosti, často do nich bylo zapleteno i širší příbuzenstvo a jejich dozvuky mohlo zaznamenat celé sousedské okolí. Ostatně, až na zkoumané manžele Vodičkovi, manžele Spěšné, a Jana Hulakovského, celá rodina žila v nepřilíh velkém městě, které představovalo pro hádky ideální podloží. Dochované dopisy jsou dokladem toho, že členové rodiny byli částečně informovaní o tom, co se děje u jejich příbuzných doma, ačkoli nemuseli být do konfliktu zapojeni přímo. Sice mnohdy nejsme u jednotlivých sporů schopni jednoznačně říct, jakými kanály se k nim tyto informace dostávaly (zda výhradně od rodiny, která si stěžovala, nebo

²⁰⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. května [1841].

třeba i od sousedů a přátel), co ale víme je, že je členové v rámci blízké rodiny neměli problém předávat dál. Jan Hulakovský byl tak sestrou Ludmilou pravidelně informován, co se u německobrodských příbuzných zrovna děje, a ona naopak musela tyto informace získávat od někoho dalšího.

„Ráda bych také byla, aby sme všichni byli v jedno svorní, jako někdy doma, kdy sme byli pohromadě“ psala Ludmila bratrovi v reakci na události, které se mezi příbuznými ve vedlejším městě děly.²⁰⁵ Než budeme pokračovat v konkrétních případech, pozastavme se nad otázkou, jak vlastně Ludmila Vodičková vzpomínala na své dětství, protože právě tyto pasáže k podobnému zhodnocení přímo vybízejí. Jak už nám ukázaly předchozí kapitoly, Ludmila své mládí hodnotila s velkou dávkou nostalgie. V dopisech ze všech již nežijících členů rodiny nejčastěji vzpomínala právě na svého otce, kterého vnímala jako tmelící prvek celé domácnosti a je evidentní, že ji jeho smrt velmi zasáhla: *„...zůstalo nás na čtyři, a tak sme oddělení, a neměli bysme se [ne]návidět. Kdyby byl pantáta živ (dej jim lehké odpočinutí), on by to zřídil tak, jako když sme byli za jeho živobytí doma všichni [svorlivý].“*²⁰⁶ Podobná hodnocení se v korespondenci objevují několikrát, zpravidla jako reakce na současnou neutěšenou situaci, která Ludmilu velmi trápila. Jan Hulakovský také sestru, jakožto o mnoho let staršího sourozence dokonce požádal, aby pro něj vytvořila životopis Matěje Hulakovského.²⁰⁷ Zda byl skutečně sepsán zůstává nejasné, ve fondu se každopádně nezachoval. Své zesnulé matce v dopisech nepřikládala takovou důležitost jako otcí, i zde je ale patrné, že oba rodiče měla v hluboké úctě. A protože otec Hulakovský zemřel o tolik let dříve než jeho žena, měla zde i Ludmila větší prostor pro vzpomínání zatížené časem.

Tedy čistě z vyznění dopisů se zdá, že domácnost byla svorná, pospolitá a bezkonfliktní, rodiče a sourozenci k sobě měli blízko a vše se pokazilo až s příchodem zeťů. S přihlédnutím na vše, co nás učí paměťová studia, je třeba mít ale na paměti, že zde nejde o popis reality, ale pouhé vzpomínání, které bylo ovlivněno časem a emocemi. Je ale pravdou, že stránky dopisů se skutečně začaly více a více plnit popisovanými problémy, když se Agnes provdala za Františka Dvořáka a Barbora za Josefa Hausera. Jestli měla před tím rodina Hulakovských pocit, že právě Ignác Vodička si až moc dovoluje, netušila ještě, co ji čeká za pár let.

²⁰⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. října 1844.

²⁰⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. září 1845.

²⁰⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. září 1848. *„Ty si mi žádal, abych Ti vypsala pantátovo živobytí za jeho mladšího věku. Jak půjde [Valka] podruhé, co budu vědět vypíšu a pošlu, aby si měl známost [o] jeho žití, neboť také přes krátkej čas také tu nebudu. Když časem si to přehlídněš, jako bys s ním mluvil, nebo to od něj slyšel.“*

U Vodičků se ještě chvíli zastavme. Situace, která zde bude nastíněna, je nejspíše jen kapkou v moři rodinných rozepří, je však unikátní z toho důvodu, že je popisována v dopisech pro Jana dvěma osobami, tedy matkou, která u události byla osobně přítomna a Ludmilou, která jí měla zprostředkovanou od svého muže. Kontextem této situace je, že si Vodičkovi chtěli r. 1829 v Německém Brodě koupit dům, neměli na něj však dostatek prostředků, a tak o finanční výpomoc požádali rodinu, přesněji bratra Ludmily Františka. Co následovalo už nechme na výpovědích daných žen. Ludmila usedla ke psaní po příchodu jejího muže a plná emocí začala vytvářet dopis bratrovi: „...sem plná lítosti a bolesti, že pro slzy nevidím, jak to škrábu, žádný [...] žádný přestávky, jak ty si to umíš přečíst. Nebo jak můj přišel z Brodu, já se nemůžu upokojit, s jakou snad hanbou a nářkem od panímámy.“ Dále je v dopise velmi obsáhle popsána situace, kdy se Ignác vypravil do Německého Brodu na licitaci, tj. veřejnou dražbu o dům. Před licitací ho měl František ještě poslat k jistému panu Schaurovi, aby se podíval do knih, po kolika a v jakých termínech se má ta daná nemovitost splácet. Při té příležitosti se pan Schaur Ignáce zeptal, jestli rodina peníze na první splátku skutečně má, a protože Ignác spoléhal na švagra Františka, odpověděl, že ano. Před samotnou licitací mělo ale přijít osočení od panímámy, která měla svého zete přede všemi zostudit. Tvrdila, že chtějí Vodičkovi Františka odkrást a naopak, že kdyby si dům zaplatili ze svého, že jim nic nezbyde, nebudou tam přece „kousat zed“ a dům by jim nakonec stejně vzali. Na to konto měl Ignác odejít ještě před dražbou, na kterou nakonec nikdo nedorazil.²⁰⁸ Anna Hulakovská svému synu tutéž situaci vylíčila poněkud rozdílně. Originální text je stručný, dobře srozumitelný a pro popsání bude užitečnější než jeho interpretace: „Liduška tobě psala a stížnost k tobě vedla, to věříme, neb my sme pořád na ní vzpomínali, že bude plakat a hořekovat, jak on domů přijde. Že ho neměl Franz posílat k p. Schaurovi, arcit' ho tam poslal, aby vyzvěděl, jaký termíny sou kdy k vyplacení. Mohli by do toho času si pomoci... Už se trefilo dost takových příkladů, že něco koupějí a něco málo na to složejí, a pak dyž vyjdou termíny, nemůžou ostatek skládat, přijde to zas do licitace a přijdou o všechno: tak sem mu to předložila, ne přede všema. On hned na to odpověděl, že už nechce nic, odešel pryč. Franz peníze přinesl k nám tři sta, čekal na něho, a když se ho nemohl dočkat, šel taky pryč, u licitace nebyl žádný.... A také hned vyhrožoval, že žádné z nich ani za rok neuhlídá. Na jeho samé řeči a vyhrožování nás tuze srdce nermoutí.“²⁰⁹ V dalším dopise ještě na svou obranu přidala tvrzení, že Liduška neví nic víc než to, co jí manžel doma řekne, a kdyby tenkrát do Brodu dorazila s ním, mohla celá záležitost dopadnout jinak.²¹⁰ Tyto pasáže jsou dalším

²⁰⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. ledna 1829.

²⁰⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 7. února 1829.

²¹⁰ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 19. února 1829.

důkazem, že práce s osobními prameny přináší mnoho výzev. Jednou z nich jsou fragmentární či příliš omezené popisy situací či jevů. Zde však máme unikátní možnost porovnat dvě výpovědi týkající se jedné události, navíc dvě výpovědi z opačných stran konfliktu.

Tento případ zachycuje několik skutečností. Jednak, že pro rodinu byla tato situace značně nepříjemná a důležitá, proto na ní obě strany reagovaly obratem. Emocemi je zbarvená především reakce Ludmily, naopak Anna Hulakovská k ní přistoupila s chladnější hlavou a zprávu pojala spíše jako obhajobu. Nedá se ale říct, že by jí byl vzniklý rozbroj v rodině lhostejný. Na konflikty se zetěm Ignácem byla pravda zvyklá, ale narušení vztahů s dcerou jí evidentně mrzelo. Skutečnost, že se obě strany konfliktu po události obrátily na Jana Hulakovského napovídá, že byl vnímán jako prostředník, u kterého si rodina mohla nejenom postěžovat, ale i hledat určité zastání. Důvodem, proč Jana bezprostředně obě strany oslovily, mohlo být i to, že jej vnímaly jako nezúčastněného vzdáleného pozorovatele, který jim ze své pozice mohl pomoci spor urovnat. Pokud se ještě jednou zaměříme na dopis Ludmily Vodičkové, je z něj patrné, že se v něm Ludmila stylizovala do role dobré manželky, která stojí na straně svého muže. Na druhou stranu, v dopise Ludmila sice jasně uváděla svůj pocit, že jim svým jednáním panímáma ublížila, ale i přesto jí tento pocit nespravedlnosti a křivdy nedovedl k silnějším projevům neúcty k matce.

Dalším dokladem složitosti osobních vztahů je situace, kterou popisuje níže uvedený citát. Ten vypovídá ale i o tom, jakým způsobem Ludmila v tomto případě hájila svého muže, a že sváry v rodině mohly být mnohdy vyvolány naprostými malichernostmi a drby od ostatních lidí: „*Nějaký klepy sou na Ignáce snad mu, že měl na France něco mluvit k Čermákovi. Čermák jemu mluvil a teď je to vobrácino. Mně se zdá, že celej Čermák snad nemá co dělat, tak musí mluvit, obzvlášť na toho, kdo tu není odpovídat. Ale Franc nemá, je-li moudřej, soudit jednu stranu. A nemám s tím celým špásem upokojenou chvíli ani ve dne, ani v noci. On říkává, že panímáma přijímá od každýho klepy, a on sám je taky přijmul. Říkávají, že sou ženský klepy a [a hle tu] sou mužský klepy.*“²¹¹ Na závěr těchto popsanych konfliktů můžeme alespoň konstatovat, že jakkoli zůstávají detaily těchto epizod nejasné, ukazuje se zde, jak hluboce osobní byly konflikty i jak důležitou roli v nich hrály emoce, interpretace a pověst.

Za povšimnutí zde také stojí způsob interpretace obou žen. Ludmila pravidelně reagovala pod náporom emocí, což je způsob reakce, který byl standardně přisuzován právě ženám. Naproti tomu Anna Hulakovská se k těmto situacím stavěla, jak by možná řekli tehdejší

²¹¹ Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské, bez datace.

pozorovatelé, jako muž, věcně a bez sklonů k přehánění. Je pravdou, že Anna měla v rámci sporů o něco výhodnější pozici, protože se jakožto vdova mohla plně postavit sama za sebe. Naopak Ludmiliny reakce byly podmíněné především stanovisky jejího muže.

Zatímco u Ignáce Vodičky máme několik zpráv o tom, že pro peprná slova a výhrůžky nešel daleko, Josef Hauser nešel daleko ani k fyzickému násilí a František Dvořák měl být zase pletichář v majetkových otázkách. Dvořák se tak například v okamžiku, kdy zemřel nejstarší syn Hulakovských František, a tím se otevřely otázky ohledně dědictví, snažil Jana Hulakovského vmanipulovat do přijetí menších nároků na část dědictví ve prospěch Agnes. František Dvořák v dopise takticky nemluvil za sebe, ale v argumentaci se opíral o svou ženu, a snažil se tím tak lidově řečeno „hrát na city“: „*Já vím, že panímáma panu švagrovi mnoho přeje a Lidušce, a na moji manželku za její veliký přičinění nepamatuje.*“²¹² Zdá se, že tato strategie měla skutečnou šanci na úspěch, avšak Anna Hulakovská byla v těchto otázkách neoblomná. Ukázala se jako prozíravá hospodyně, která vnímala záměry svých zeťů jako nekalé a hamižné, a v těchto situacích se byla nucena chovat tvrdě a racionálně. „*Dvořák není srovnatelný, a tuze chytrý k sobě, tohle psaní je mu docela proti jeho mysli (já vím, jak mám dělat, a co udělám). A tobě, za tvoje dobré mínění s dobrou vůlí, že bys je chtěl dělit, eště ke všemu [rada] hloupejch, to je pravda, ty seš proti Dvořákovy politice hloupej, ty ho docela nic neznáš*“ sebevědomě hájila matka své stanovisko před synem.²¹³

Další příčinou k problémům v rodině bylo vyhoření domu Hulakovských, kdy se František Dvořák nabídl, že celou horní část domu, jakožto tesařský mistr, vystaví za 3000 stříbrných, ale na radním domě se měl nechat údajně slyšet, že mu dům naopak panímáma za oněch 3000 stříbrných „pustila“ a po rekonstrukci bude jeho, což byla pro Annu zřejmě velká novinka.²¹⁴

Ani s dalším zetěm to nebylo jednoduché. O špatném manželském soužití Barbory a Josefa a jeho výpadech proti vlastní tchyni už jsme referovali, každopádně nebyl to zřejmě ojedinělý incident. Dopisy Ludmily Vodičkové obsahují výpověď o podobném jednání i rok poté: „*On tam Hauser k panímámě chodí, a když ho panímáma vyhání, že on tam má co dělat, že jde za svou ženou. A panímáma dovádí, až hrozno, a vyhání Barušku, aby si šla k němu, že nebude nic lepšího, jako kdy prve, že ji bude zas tak dělat. A on slibuje, že žádnéj nebude nic slyšet na něj, aby mu to panímáma odpustila všechno, že s ní bude, jak patří. Panímáma*

²¹² Tamtéž, František Dvořák švagru Janovi ze dne 28. července 1831.

²¹³ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 31. října 1831.

²¹⁴ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 11. května 1834.

plakala, co má dělat, že k tobě musí psát, ona sama k hospodářství je nedostatečná.“²¹⁵ Ačkoli jsou tedy stránky dopisů plné informací o vzájemných ústřích a konfliktech, nejspíš v rámci nutnosti ekonomické pomoci a pověsti byli příbuzní nuceni spolu po nějakém čase zase aspoň částečně vycházet. Pomocí lékařské terminologie bychom to mohli také označit jako fázi remise a relapsu. Anna Hulakovská snad i proto vyjádřila dceři touhu po tom, že by na stará kolena ráda v Německém Brodě vše propachtovala a odstěhovala se do Prahy, pokud by měl Jan lepší zaměstnání. Toto přání se jí ale nesplnilo. Stejně tak Ludmila projevila z těchto důvodů ve svém psaní nakonec vděčnost, že už v rodném městě nebydlí: „...sem povděčná, že tam nejsem, nebo je to pořád proti sobě. Hauserovi žalujou, Dvořákovi žalujou, a když by jim co řekl, neposlechnou. Sou oba jeden je [štrichař] a druhý je kor šeptálek poberta, ale je to hanba, snad všude se to lepší srovnává než u nás. Ani to nemůžu vypsát, jak mám lítost a také zlost na ně.“²¹⁶

V této části jsme ukázali, jak se zeťové stavěli k rodině, do které se přiženili, každopádně konflikty měli i švagři sami mezi sebou.²¹⁷ Tato nevraživost se mimo jiné měla odrazit na události, která se odehrála roku 1845 přesně na Štědrý den, kdy se švagři poprali kvůli biblí. Tu Hauserovi zapůjčili Dvořákovým, a když si pro ni Josef Hauser přišel zpátky, dozvěděl se, že ji švagr Dvořák půjčil někomu dalšímu. Hauser měl na to konto začít švagra škrtit až zmodral a tekla mu krev. Dvořák si následně vylil vztek na své ženě, kterou měl v amoku opět vyhánět z domu. Tyto skutečnosti tak nutně musely vrážet klín i mezi sourozence.

Velké ochlazení vztahů máme doloženo především mezi dvojčaty Barborou a Janem. První konflikt se na stránkách dopisů objevuje roku 1845 a týkal se financí, ostatně jako i všechny následující rozepře. Korespondence se v této záležitosti dochovala jen od jednoho z aktérů komunikace, takže je složitější snažit se ji rekonstruovat, přesto se o to ale pokusme. Hauserovi v tom roce koupili hospodářství s domem od jistého pana Živného v naději, že jim tato pole budou vynášet více než ta současná. Každopádně, jak bylo běžné, peníze manželé neměli připravené najednou, část majetku postupně odprodávali a spláceli v několika termínech. Současně každé z vnoučat po Anně Hulakovské mělo zdědit 100 zlatých a Barbora tak bratra poprosila o jejich vyplacení. Nezapomněla také dodat, že všichni včetně vlastní rodiny jim v otázce koupě hází klacky pod nohy a bratra manipulativně vyzvala slovy: „*Prosím*

²¹⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 19. června 1838.

²¹⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. února 1845.

²¹⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. října 1844. „*Nejprve přišel Dvořák, trhal, [rval] jak mohl od panímámy. Dej jim pantátovi a panímámě lehký odpočívání, radostné z mrtvých vstání. A pak Hauser kor všechno nač jen přišel, a tu kor byli jako kocoři proti jeden druhému, nepřál a záviděl. A teď poslední, všichni jeden proti druhému. Můj také nejde [k] Hauserům, vyhejbá se jich.*“

*tě pro Boha a bratrskou lásku, neučiň se také naším nepřítelem.*²¹⁸ Hulakovský měl ale s vyplacením evidentně nějaké problémy a nezasílal ani požadované dokumenty, tak mu sestra vzápětí už o něco tvrději napsala: „*Očekáváme den ode dne a ty nám neposíláš tu písebnost, o kterou sem ti psala. Chceš nás do takový škody nechat padnout? Nás to bude přes 5 stř. koštovat, a to bude jen skrz Tebe.*“²¹⁹ V posledním psaní Barbora reagovala na nedochovaný dopis, ve kterém ji bratr nejspíš vyčítal, že kvůli ní musel na poště platit 18 krejcarů. Tato informace se jí zřejmě dotkla, a tak obratem odpověděla, že oni kvůli němu na poště museli nechat ještě více a také mu to nikdo nevyčítá. V závěru se rozloučila slovy, kterými zároveň odkázala i na dobovou praxi a zvyky při zaslání dopisů: „*Bratře, nepiš atres jen na mě, já nejsem vdova, je slušno psát na muže.*“²²⁰ Barbora evidentně neměla problém postavit se za zájmy své rodiny, i když to znamenalo ostřejší komunikaci s vlastním bratrem. I Jan se ale za sebe uměl postavit, jak dokládá jeden ze dvou dochovaných dopisů, které Barboře zaslal.

Jan Hulakovský si od Hauserů několikrát půjčil peníze a v daném dopise je zachycená situace s otázkou jejich splácení. Jan požadovanou částku splatil, a to až na obnos, který zase on půjčil Hauserům. Ten odečetl z dané splátky a Josefu Hauserovi to oznámil. Ten na to měl ale v dopise reagovat dle „...*jeho taškářského způsobu*“ a vymýšlet si lži, až se toho Jan prý zhrozil. Janovou reakcí tak bylo apelování na sestřiny morální hodnoty: „*Od tebe ale doufám a očekávám, že přece na čest a spravedlnost ještě držíš, a nebudeš tedy jediná našemu rodu dělat hanbu, i chrániti budeš svého muže, aby se dalších a snad ještě větších taškářství nedopouštěl, a nepropadl konečně kriminálu na konečné opovržení s ním ode všech lidí, i na potupu a záhubu Tvou a Vašich dětí.*“²²¹ Jak na onu výzvu Barbora reagovala už nám prameny bohužel neprozrazují. Ač se Jan v tomto dopise také výslovně zařekl, že už se švagrem nechce mít nic společného, o dva roky později opět Hauserovy prosil o půjčku. Tento mocenský obrat sestře nejspíš přišel vhod a náležitě si ho užila. Bratrovi odepsala, že mu peníze půjčí a tím snad bratr pozná, že to s ním myslí dobře a přestane jim tak hrubě psát. Svou prezentovanou blahosklonnost pak podtrhla výčítkou: „...*my máme pro tebe lepší kredit než ty pro nás.*“²²² Další, a zároveň poslední dochovaný dopis švagra Hausera Janovi už se opět nese v celkem přátelském duchu.

²¹⁸ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 10. října 1845.

²¹⁹ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 27. října 1845.

²²⁰ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 4. listopadu 1845.

²²¹ Tamtéž, Jan Hulakovský sestře Barboře ze dne 2. října 1849.

²²² Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 3. listopadu 1851.

Závěrem tedy shrňme, že příbuzenské vztahy rodiny Hulakovských tvořily skutečně konfliktní prostředí, jehož katalyzátorem byli především přízenění členové. Takovéto situace byly ostatně poměrně běžné a jako příklad můžeme uvést např. rodinu Hankových, kde Marie Magdalena jen těžce vycházela se svou švagrovou, nebo Annu Náprstkovou (matku Vojty Náprstka), která vzpomínala na své lakotné příbuzné.²²³ Rodina však byla vždy nucena tyto situace překlenout, protože k úplnému přetrhání vazeb nikdy nedošlo, ač se tato nevráživost do vzájemných vztahů promítla. Motivací k uchování rodinných vztahů byla jednoznačně otázka pověsti a také nutnost ekonomické pomoci. Můžeme se zamýšlet, do jaké míry bylo běžné hrubší zacházení ze strany zeťů k členům rodiny manželky, jako to máme doložené právě u Hulakovských, avšak v tuto chvíli nelze tuto otázku jednoznačně zodpovědět.

Uvedené příklady jsou jen pouhým výsekem této problematiky, která by si sama o sobě zasloužila ještě větší prostor. Tuto snad trochu depresivní kapitolu tedy zakončíme alespoň povzbuzujícím citátem, který se objevil v dopise Ludmily Vodičkové a reagoval na situaci, kdy strýci Hulakovskému zemřela žena a František Dvořák na to konto po pohřbu uspořádal přátelský oběd: „... *a tu mě to těší, ať jeden proti druhému třeba křičí, neb bručí a pak, když se sejdou a políbějí se a sou dobře, a to je chvályhodný.*“²²⁴

²²³ J. STRÁNIKOVÁ, *Korespondence v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století*, in: Ladislav NEKVAPIL (ed.), *Kultura psaní v dějinách*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2016, s. 183–203, zde s. 189–190; I. ŠTĚPÁNOVÁ – M. SECKÁ – L. SOCHOROVÁ, *Ženy*, s. 12–13.

²²⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. května [1841].

5. Korespondence Ludmily Vodičkové a dalších žen Hulakovských

Následující kapitola si klade za cíl, stejně jako ta předchozí, podrobit korespondenci ženské části rodiny Hulakovských obsahové analýze, která bude doplněna pokusem o analýzu jazykovou. Cílem tohoto přístupu je vymežit, co pro řemeslnickou rodinu představovala vzdělanost, do jaké míry k ní měly přístup ženy Hulakovské, a jak se tyto a další skutečnosti (např. proměny dopisu podmíněné adresátem, jiné zdroje vzdělávání atd.) promítly do jejich písemné komunikace.

5.1. Vzdělání a písemná kultura v řemeslnickém prostředí

Jak jsme již dříve naznačili, vzdělání bylo důležitým předpokladem pro vytvoření dopisu. Nešlo jen o to, že pisatel uměl číst a psát, ale že si dokázal osvojit schopnost vytvořit smysluplný text, v němž více či méně úspěšně zvládl dodržovat dobová pravidla pro psaní, ať už máme na mysli pravopis nebo formální náležitosti. Umění vytvořit celistvý text bylo důležité nejen pro psaní osobních dokumentů, ale bylo více než potřebné pro samotné vykonávání řemesla. V této kapitole se tak podíváme, jaký byl přístup ke vzdělání v rodině Hulakovských, a jak byly tyto skutečnosti tematizovány v korespondenci.²²⁵

Největší povědomí o dosaženém vzdělání máme přirozeně u Jana Hulakovského, o kterém blíže referuje již zmíněná Kollmannova studie. Ostatně již samotná skutečnost, že bylo Janu Hulakovskému rodinou umožněno vystudovat univerzitu napovídá, že její vztah ke vzdělanosti byl kladný alespoň u mužské části potomstva. U ostatních členů rodiny už je to komplikovanější. Nejstarší syn František Hulakovský se prokazatelně vyučil kupcem pravděpodobně v Jihlavě. Šlo o německé prostředí, což se později odrazilo i na jeho poskrovnou dochovanou korespondenci, která je částečně psaná německy a její česká část je po vyjadřovací stránce nevalná. Z doby Františkova dospívání se dochoval jediný dopis, který mu adresoval jeho otec Matěj Hulakovský. Je sice stručný, ale velice dobře zachycuje postoj řemeslných vrstev ke vzdělávání synů: *„...však píšeš mi, že prozatím spokojený jsi. To mě eště docela nepotěšilo, neb bych rád od tebe slyšel, že docela a na vždycky s tvým předsevzetím spokojený jseš. Bud' jen už trpělivej a vem si P. Boha na pomoc, aby Ti seslal Ducha svatého. To bud' každodenní modlitba za osvícení Ducha svatého, a bud' každému poníženej a zdvořilej a věrnej svému pánu. Až si svý přestojíš, neb já ti budu hledět tvůj čas v učení ukrátit. Mně se zdá, že budeš někdy spokojenej, a že ti bude mnohem lepší, nežli na našem řemesle. Bud' jen ve všem*

²²⁵ J. STRÁNÍKOVÁ, *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*, *Studia Historica Nitriensia*, 2022, s. 23–51, zde s. 28–31.

*pilnej, abys vše dobře pochopil.*²²⁶ Obdobné dokumenty máme doložené i u rodiny Hankových nebo Šemberových a svědčí o přítomnosti zájmu o výchovu dětí a úctě ke vzdělání. To vychází již ze samotné podstaty této profese a životní strategie zkoumané socioprofesionální skupiny. Na druhou stranu, pasáž „*Až si svý přestojíš*“ napovídá, že učení mohli vnímat jako něco nepříjemného, ale zároveň nutného. Text zde mimo jiné zachycuje přání otce, aby se měl jeho syn v budoucnu lépe, ale tuto prosperitu v obuvnickém řemesle, které sám vykonával, již neviděl. Tento přístup by nás mohl zarazit, přece jen z krásné literatury, historických filmů a dalších zdrojů máme zakořeněnou představu o touze předávání řemesla z otce na syna, a tento model zastávala i dřívější historiografie. Případ, který máme doložený u Hulakovských, ale odpovídá tvrzením, které mnohokrát prezentoval Josef Ehmer. Předávání řemeslné dílny nebo samotného řemesla nebylo u malých řemeslníků příliš běžné (především kvůli ekonomické křehkosti) a řemeslo zde tak nelze chápat jako neměnnou tradici, nýbrž spíše jako adaptabilní instituci.²²⁷ Z dopisu Matěje Hulakovského je patrné, že stál na pomezí tradičních řemeslných hodnot (píle, víra, pracovitost), ale zároveň si pro svého syna přál něco lepšího a jednoduššího, i pokud to leželo mimo řemeslo. Toto tvrzení nám dokládá i následné vysoké vzdělání Jana Hulakovského, jelikož i pro něj si rodina přála lepší život prostý dřiny, který v pracovní pozici úředníka zřejmě viděla. Rozhodnutí bylo ovlivněno i špatným zdravotním stavem J. Hulakovského. Rodina Hulakovských tedy nelpěla na dědičnosti a předávání řemesla, a dokonce ani netoužila, aby její synové setrvali v tomto stavu, naopak. Popsaná skutečnost plně koresponduje se závěry Josefa Ehmera, který tvrdil, že ústřední model otec–syn v otázce mezigeneračního předávání povolání a majetku byl až otázkou pozdějších kapitalistických rodin.²²⁸

A jak to bylo v případě vzdělávání řemeslných dcer? I ony si po zavedení tereziánské reformy školství začaly pomalu osvojovat trivium na hlavních nebo v případě venkova triviálních školách, avšak ve většině se jim nedostalo takové míry vědomostí, jako jejich vrstevníkům opačného pohlaví. Stejně tak se zde setkáváme s problémem nedokonalé docházky, protože děvčata musela pomáhat v domácnosti a jejich řádné vzdělání často nebylo pro rodinu takovou prioritou.²²⁹ To naznačuje i zmínka v dopise Ludmily Vodičkové, ve kterém matce sdělovala, jak se v Libčanech daří jejím sourozencům. Tato pasáž dokonale vystihuje dobovou praxi vzdělávání, jež byla podmíněná genderem dítěte: „...a Honzíček se dobře učí a

²²⁶ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, dopis Matěje Hulakovského synu Františkovi ze dne 27. listopadu 1809.

²²⁷ I v případě, kdy syn setrval v řemesle svého otce, vyučení se mu většinou běžně dostalo u jiného mistra.

²²⁸ J. EHMER, *Family*, s. 187–189.

²²⁹ J. STRÁNÍKOVÁ, *Vzdělání*, s. 23–31.

už píše taky, mají mu za to poslat pár [nučů]. Baruška nechodila do školy, aby Honzíčkovi nějaký límec vyspravovala, a mně nějaký kabátek saukenej, nebo ho tuze potřebuju.“²³⁰ Nutno dodat, že i přes tuto skutečnost byly písemné schopnosti Barbory v pozdějších letech na velmi dobré úrovni a kvalitně o mnoho výše než například dovednosti jejího staršího bratra Františka. V písemném projevu o mnoho převyšovala i své starší sestry, tedy i Ludmilu, čemuž věnujeme větší pozornost v následujících kapitolách.

Jisté je, že sestry Hulakovské školu navštěvovaly, jak vyplývá z jejich písemných dovedností, ale i ze zmínek v korespondenci: „...ale sama uznám, že to neumím, když sem nechtěla ve škole lepší poslouchat“ psala Ludmila bratrovi omlouvajíc se za své písmo.²³¹ Do jaké míry byla skutečně plněna školní docházka dnes bohužel není možné říct. S přihlédnutím na podobu školních zařízení v Německém Brodě je pravděpodobné, že děti Hulakovských navštěvovaly hlavní školu, ale většina archiválií nacházejících se v tomto fondu pochází z let, kdy už měli Hulakovští školní léta dávno za sebou. Rekonstrukce školní docházky jednotlivých dětí je v tomto případě nemožná, každopádně i přesto můžeme říct, že se jim na svou dobu dostalo dobrého vzdělání (i v dospělosti byli schopni číst a vytvářet texty), které odpovídalo standardům zkoumaného socioprofesionálního prostředí.²³²

Vzdělávání v širším slova smyslu nemuselo ale nutně probíhat pouze ve škole v rodném městě. V této socioprofesionální skupině bylo naprosto běžné, že se děti posílaly na zkušenou k příbuzným, nebo na tzv. handl, kde měly získat další vědomosti, a především symbolicky dospět, protože šlo o delší odluku od blízké rodiny.²³³ Pro část dětí rodiny Hulakovských máme doložené minimálně Libčany, kde pobývaly v domácnosti své nejstarší sestry Marie, a kde nějaký čas navštěvovaly školu. Sourozence doprovázela v té době ještě svobodná Ludmila Hulakovská, snad za účelem poskytnutí pomoci sestře Marii v domácnosti. Děti z českých oblastí bývaly také často posílány do německého prostředí, aby si zde osvojili německý jazyk. Zdá se, že zde tomu tak ale nebylo, protože *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt* uvádí, že Libčany byly etnický českým prostředím.²³⁴ O délce pobytu ani o období, kdy se uskutečnil, více informování nejsme, ale dá se s odchylkou odvodit na základě několika skutečností. Pokud zde dvojčata navštěvovala školu, pobyt mohl probíhat někdy v rozmezí let

²³⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 19. listopadu, rok neúveden.

²³¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. dubna 1829.

²³² SOKA HB, fond Hlavní škola Havlíčkův Brod, 1783–1933.

²³³ J. STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774 -1868*, Disertační práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2010, s. 183–185. V rámci „handlu“ se děti (chlapci i dívky) posílaly do německé rodiny nebo alespoň do německého prostředí, kde měly i v rámci německé elementární školy nabýt nových jazykových dovedností.

²³⁴ J. G. SOMMER, *Das Königreich Böhmen, Band 4: Königgrätzer Kreis*, 1836, s. 37.

1810–1816, kdy byli sourozenci Jan a Barbora ještě školou povinní. V dopise od Ludmily matce se navíc objevuje pouze oslovení matky, a ani v rozloučení není nikde zmíněn otec. Pokud by šlo o dobu, kdy byl Matěj Hulakovský ještě naživu, k absenci oslovení vlastního otce by s největší pravděpodobností nedošlo, proto předpokládáme, že šlo o časové období let 1814–1816.²³⁵ V té době by dvojčatům bylo okolo deseti až dvanácti let, což je opět plně v souladu s věkem, ve kterém byly děti řemeslníků běžně posílány na handl.²³⁶

U Agnes máme z roku 1827, kdy už jí bylo přes 30 let, doložený několikaměsíční pobyt v Karlových Varech zřejmě u příbuzných, nebo známých. Bližší informace o její návštěvě bohužel nemáme, nicméně to pro ni byl impulz k častějšímu vytváření dopisů. Z těch je patrné, že nebyla v psaní příliš zběhlá, za což se bratrovi také omlouvala. Ten ji na to konto uklidňoval slovy: „*Tedy piš mně, milá Agnesko, jen do starého kvartýru, a prosím tě hezky brzičko, třebaš jen dost málo a jakkoliv napsáno, já to předci přečtu: tak rád bych od tebe něco věděl.*“²³⁷ Jan Hulakovský psaní své sestry nevnímal jen jako činnost, díky níž s ní může komunikovat, ale chápal ji i jako způsob, jakým si sestra sama zlepšovala své vyjadřovací schopnosti. Agnes tak povzbuzoval výzvou: „*Bud' tak dobrá, Agnesko, piš mně zase brzo. Naučíš se zase lepší psát, budu moct zas panímámě něco o tobě povědět.*“²³⁸

Otázka vzdělání je dále tematizována v dopisech Ludmily Vodičkové. Přínosné je například sdělení, které dobře popisuje, jak v 19. století fungoval již zmíněný handl: „*Je-li ti to známo, že [Mařka] je u nás, Dvořáková. Je tady učitelka [vídeňská] a umí všelikeré díla a učí děvčata, a přitom také německy. Ony sou tady eště dvě děvčata z Brodu a jedna na faře a jedna u učitelu, ty sou obě na handl. Ony mají ty [v] Brodě chlupci a tudy sou zas děvčata.*“²³⁹ Ludmila takto popsala situaci, kdy byly dívky z Německého Brodu poslány do Humpolce a chlupci z Humpolce byli na oplátku posláni do Brodu, zřejmě za vzděláním. Bohužel neznáme konkrétní aktéry tohoto handlu, každopádně se dá předpokládat, že minimálně zmíněná Marie Dvořáková mohla být dítětem nebo příbuznou Františka Dvořáka. I to mohl být důvod, proč Ludmila vyhodnotila tuto informaci jako důležitou. V Německém Brodě měli pak chlupci

²³⁵ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 19. listopadu, rok neuveden.

²³⁶ J. EHMER, *The artisan family in nineteenth-century Austria: embourgeoisement of the petite bourgeoisie?* in: Geoffrey CROSSICK – Heinz-Gerhard HAUPT (ed.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe*, London–New York 1984, s. 195–219, zde s. 208.

²³⁷ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Jan Hulakovský sestře Agnes ze dne 4. září 1827.

²³⁸ Tamtéž, Jan Hulakovský sestře Agnes ze dne 24. června 1827.

²³⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. května, rok neuveden.

z Humpolce teoreticky možnost využít přítomnosti tamního gymnázia, protože bylo v širším okolí jediné.²⁴⁰

Zajímavou kapitolou je reflexe příjemce a vlastní sebereflexe při vytváření textu. „*Tys mě psal, že je to naškrábaný, a já zas co nejpěkněji píšu, ale mám komisní papír, nehezký pero, písař jsem nejhorší sama*“ hájila se Ludmila před Janem.²⁴¹ Z této pasáže se zdá, že sestra byla bratrem kárána za špatný rukopis, ale v průběhu let se dočkala i pochvaly: „*No já ti děkuju za to pochválení, jen abych nebyla na to pyšná, že jezdím hodně nakřivo.*“²⁴² Ostatně sebekritice se podroboval i Hulakovský sám: „*A pak ty povídáš, že na nic píšeš, a já to dobře čtu, kdybys mě jen slyšel. To velcí páni píšou, že jejich jméno nemůže přečíst.*“²⁴³ Nejen Ludmila Vodičková se tak bratrovi v dopisech často omlouvala, že psaní není příliš kvalitní, přičemž důvody byly různé. Výše jsme již ukázali, že jednou z příčin nekvalitního textu bylo nižší vzdělání nebo nedostatečná praxe v písemném projevu, nebyl to ale důvod jediný. Nutné je si také uvědomit v jakém prostředí a za jakých podmínek bylo psaní vytvářeno. Ludmila si často stěžovala, že na psaní má málo času kvůli práci a mnohdy je psala pod tlakem ve strachu, že jí forman ujede dřív, než stihne psaní dopsat: „*...než musím chvátat, křičeji, že mi ujede.*“²⁴⁴ Tyto postesky jsou pro ženy z řemeslnického prostředí naprosto běžné. Konkrétně u Ludmily byla psaní také často vytvářena delší dobu a mnohdy v nočních hodinách, kdy byl konečně čas a větší prostor na tvorbu: „*No odpusť, že škrabu jako kočička, je noc, ba ani skrz okuláře to nejde. Až zas ve dne bude přec lepší, jak já ti zas budu brzy psát.*“²⁴⁵ Na potřebu většího času na psaní si naříkala i Barbora v dopise pro bratra: „*...nepokládej mi toho za zlé, [smyslové] sau k tomu neschopné, to pro všelijaké trápvivé starosti, a ruka odvykla, tak potřebuju hrozně mnoho času k tomu, když chci něco psát.*“²⁴⁶

Dá se také říct, že psaní pro bratra Ludmilu motivovala k o něco lepším písařským výkonům. Dopisy určené pro její matku jsou poměrně stručné a věcné (většinou mají nanejvýš dvě menší strany), písmo je neúhledné a informace o datu vytvoření se tam objevují málokdy. Stejně tak jediná omluva, se kterou se v těchto dopisech setkáme je konstatování, že dopis byl psán narychlo, případně po tmě. Popel na hlavu si zde Ludmila rozhodně nespala v takové míře, jako u psaní směřujících do Prahy. Charakter těchto několika málo dopisů pro matku je,

²⁴⁰ J. SOCHR – M. SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod*, s. 28–29.

²⁴¹ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. května 1827.

²⁴² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 21. června 1834.

²⁴³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 22. června 1837.

²⁴⁴ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 28. července 1845.

²⁴⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 22. června 1844.

²⁴⁶ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 6. ledna 1841.

na rozdíl od těch pro Jana, spíše provozní, složený z informací o zdraví pisatele a plný žádostí o různé služby a informací, které si vyžádala druhá strana. Naproti tomu dopisy pro bratra měly od 30. let v průměru konstantně kolem třech až čtyřech stran, což můžeme vysvětlit tím, že se sourozenci většinou neměli možnost vidět osobně, a proto bylo nutné si většinu informací sdělit touto cestou.²⁴⁷ Písmo je podobně neúhledné jako v dopisech směřujících do Německého Brodu, bylo zde ale často přítomno ujištění, že si tuto skutečnost pisatelka moc dobře uvědomuje. Mimo samotného rukopisu se Ludmila omlouvala i za svůj špatný pravopis, s čímž se v dopisech matce prakticky nesetkáme: „...*ačkoliv se musím učit nynější češtinu, neboť je to teď jiný než někdy za mejch časů do školy, jaký my sme se učili.*“²⁴⁸ Kvůli pravopisným chybám také zkusila požádat sousedku o laskavost, zda by jí alespoň nemohla psát pravidelně adresu na dopisy, ta si ale za tuto službu řekla o peníze: „...*žádala sem vedlejší sousedovou Žofičku, aby mi psala adresy, však chtěla na mě plat, tehdy ji vypořádám ze služby a napíšu předc sama, bude-li to dobře.*“²⁴⁹

Ludmila Vodičková si také dobře uvědomovala vlastenecké cítění svého mladšího bratra a ve svých dopisech dávala jasně najevo, že je s ním v této otázce zajedno. Podle toho se alespoň pokoušela kultivovat svůj projev a aspoň trochu omezit germanizmy: „...*stěžoval si, že má moc štrapáce (já nevím, je-li to česky).*“²⁵⁰ Otázka vlastenectví a české řeči se tak stala jedním z témat korespondence mezi sourozenci: „*Ty se mě ptáš, jak se mě líběji knížky. Ráda bych všechny najednou četla, však ale ty díly snad by nebyly pro mě, to sou pro učitele, pro vychvalování češtiny. A já ji kor chválím, protože se s jinou řečí nesrovnávám.*“²⁵¹ Ludmila začala bratra informovat, jak se venkov staví k češtině a vlastenectví a roku 1845 mu s radostí sdělila, že humpolečtí mladíci a studenti ve městě založili české divadlo, přičemž by se také ráda na nějakou hru šla podívat. Stejně informace pak očekávala od bratra: „*V Praze o masopustním bále sme i tady slyšeli, že prý jen všechno česky se mluvilo.*“²⁵² Tyto ideály češství se objevily i v gratulacích k bratrovu svátku: „*Veliká slavnost sv. Jana, svátek též i také tvoje slavnost, svatej Jan byl Čech a ty si také dobrý Čech. Tehdy našeho krajana a ochránce slavíme všade a po naši [Čechy], a také oslav tvůj svátek vesele a spokojeně*“ nebo v radách, aby se Jan v zájmu své kariéry víc stavěl na oči příslušným osobám: „...*a takový páni když by tě znali,*

²⁴⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. ledna 1829. „...*když nemůžu jináč s tebou mluvit, tehdy tvý pero k tomu slouží.*“

²⁴⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 7. května 1837.

²⁴⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 21. června 1834.

²⁵⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 15. března 1845.

²⁵¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. prosince 1827.

²⁵² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 4. května 1842.

v potřebě jejich, aby také nezapomněli na tebe, a snad také nezapomenou, a když budou chtít, nebo sou mocní, aby tě tím větším Čechem udělali.“²⁵³ Zdá se, že i zbytek Hulakovských byl v této otázce podobného smýšlení, ač se tato tematika v korespondenci neobjevuje tak často, jako u Ludmily. Anna Hulakovská a sourozenci Jana pravidelně žádali o českou četbu a noviny a současně s tím si Anna posteskla, že si českých knih v Německém Brodě nikdo nevází.²⁵⁴ Agnes ve své skromné korespondenci zase vyjádřila znepokojení nad tím, že se jejich sousedé v Německém Brodě přidávají (snad v čase revolučních let) k Němcům: „*Naši německobrodští sousedi se přidávají k Němcům, já sem hloupá, ale neuznávám to za dobrý.*“²⁵⁵

Z uvedených příkladů i s přihlédnutím na širší výzkum můžeme tvrdit, že řemeslnictvo si ve většině vzdělání skutečně cenilo jako nenahraditelné komodity, což je odlišovalo od ostatních nižších vrstev společnosti. Tento fakt plně korespondoval s jejich habitem, a i s jakýmsi etickým kódem, který tato vrstva vyznávala, tedy že správný řemeslník by měl být dobrý křesťan, poctivý výrobce a představitel své rodiny. Alespoň elementárně vzdělané byly i manželky a dcery řemeslníků, které těchto vědomostí využívaly spíše v soukromé sféře při vytváření osobních dopisů rodině a známým. Kvalita těchto dopisů byla podmíněna osobou adresáta, kterému autorka svůj text přizpůsobovala a podstatnou roli také hrálo, zda měla pisatelka na akt vytváření textu dostatek času a zda jej vytvářela o samotě.

5.2. Ortografie a gramatika

V této části bude stručně rozebrán pravopis a gramatika Ludmily Vodičkové jako jeden z ukazatelů vzdělanosti. Předně je nutné uvést, že si práce neklade za cíl vytvořit odbornou lingvistickou analýzu textu, spíše chce ukázat na základní charakteristiky dobové korespondence ve zkoumaném socioprofesionálním prostředí.

Není nijak překvapivé, že písemné schopnosti ženské části rodiny nejsou zrovna nejkvalitnější, koneckonců šlo o výsledek maximálně šestileté školní docházky. Dopisy zde nelze srovnávat s listy ze šlechtického prostředí a ani s tvorbou literárně činných žen. Každopádně, zasadíme-li je do stejného socioprofesionálního prostředí, zjistíme, že výkony žen Hulakovských byly vcelku průměrné, někdy až nadprůměrné.

²⁵³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. května, rok neúveden; Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 24. října 1845.

²⁵⁴ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 30. července 1826. Oblíbenou četbou rodiny byly knihy náboženské a didaktické. V obsahu korespondence máme uvedené např. tyto tituly: *Abeceda pobožné manželky*, *Náboženský křesťan*, *Vrtkavost štěstí* nebo českou činohru *Kouzelnický střelec*.

²⁵⁵ Tamtéž, Agnes bratru Janovi ze dne 14. května, rok neúveden.

Ludmilina korespondence se vyznačuje několika charakteristickými rysy, které jsou vcelku typické pro zkoumané prostředí. Předně všechny osobní dopisy ať už matce, či bratrovi, byly psány v češtině, kurentem a z této praxe nevybočují ani ostatní členové rodiny, s výjimkou nejstaršího Františka, který psal osobní dopisy kromě češtiny i v němčině. Dalším společným znakem ženské korespondence Hulakovských je téměř naprostá absence délek (místo *krásně* je zapsáno *krasně* atd.). Naopak diakritika k označení souhlásek je v dopisech Ludmily užívána ve většině správně. Tak kupříkladu, téměř vždy správně odlišovala r/ř, z/ž, c/č, e/ě a s/š s občasnými výjimkami, které se dají považovat za chyby nebo přehlédnutí. Souhlásku š zapisovala postaru, tedy jako dvojité s (*ss*), a to i v případě, stála-li tato souhláska na konci slova (*mass*, *řekness*). Tohoto zápisu se držela i sestra Agnes. Barbora a Anna Hulakovská naproti tomu užívaly zápisu *ss*, bylo-li přítomno na začátku nebo vprostřed slova, stálo-li ovšem na konci, zapisovaly jej správně jako standardní š, přesněji jako *s* se dvěma tečkami namísto háčku. Stejný zápis dodržoval i Jan Hulakovský.

Zajímavým indikátorem je i fonetický zápis textu, tolik charakteristický pro nižší vrstvy. Dobrým ukazatelem, který nám může napovědět o znalosti určitých ortografických pravidel pisatele, je schopnost rozlišení *s/š* a *z/ž*. U Ludmily není možné jasně tvrdit, zda byl zápis ve většině chybný nebo správný. V témže dopise je schopna užít správné i špatné varianty současně (jednou píše *neš* a v další větě *než*, *kdyš* i *když*). Správný zápis se tak objevuje spíše u konkrétních slov, i když ne výlučně (např. *totiž*, *těž*), což byla zřejmě slova, u nichž si správný tvar pisatelka pamatovala. Tento velice nahodilý přístup k pravopisným pravidlům se nese napříč celou její korespondencí. Rozlišování předpon *s* a *z* bylo podobně náhodné. V dopisech se tak objevuje zápis *správa* i *zpráva* ve stejném významu slova, dále třeba *spomínám*, *hesky*, *stratil* atd. Slova zapisovala tedy často tak, jak je slyšela. Předložky *s/z* jsou poté většinou užívány správně (*z Brodu*, *s radostí*, *s baronkou*, *s panem farářem*), ale i zde se objevují chyby (*z penězi*, *z lékařem*). Co nás naopak může překvapit je autorčina znalost pravidla zápisu pro *au/ou*, kde Ludmila téměř výlučně psala správnou variantu *au* (*saused*, *tvau*, *budaucnost*, *paut*) na rozdíl od některých méně zkušených písařů. Nic se na tom nezměnilo ani po roce 1849, kdy jazyková reforma stanovila zapisování *ou* a jednoduchého *v* namísto dosavadního *au* a *w*.²⁵⁶ Ludmilin zápis v tomto ohledu zůstává statický a po celou dobu se držela pravidla *au* a *w*. Jednoduché *v* v textu nepoužívala vůbec, a to ani v případě, kdy písmeno *u* stálo na začátku slova (a podle tehdejších ortografických pravidel se mělo zapisovat tedy jako *v* (*vpřímná*,

²⁵⁶ J. STRÁŇÍKOVÁ, *Korespondence Františky Brychtové jako pramen k sociálnímu postavení ženy v první polovině 19. století*, in: K. ČADKOVÁ – M. LENDEROVÁ – J. STRÁŇÍKOVÁ, *Dějiny žen*, s. 533–547, zde s. 539.

vkradnout). Můžeme si zde (jak u Ludmily, tak u jejích sester) povšimnout i absence psaní *j* ve tvarech slovesa být (*my sme, já sem*), což byla ale poměrně běžná chyba, které se dopouštěli i zběhlejší pisatelé. Vztah k analogické reformě (která zjednodušeně řešila *i/y*) není možné stanovit, protože pisatelka ve svých dopisech užívala pouze měkkého *i* a *j*. Nijak nereagovala ani na skladnou reformu z roku 1842.²⁵⁷ Místo zápisu tradičního *j* si ponechala *g* (*genom* namísto *jenom*), odlišení *g* a *ĝ* neřešila nikdy (vždy jen *sswagři* namísto *sswaĝři*) a jednoduché *i* a *j* kombinovala běžně už od nejstarších dopisů. V Ludmilině textu se setkáváme i s řadou nářečních prvků. Mimo slov, jakými jsou *kor*, *nejčkom* nebo *nejni* pisatelka v nominativu adjektiv u maskulin psala v singuláru zásadně koncovku *-ej* (*lacinej, šikovnej*) a zde jsou tak její texty na pomezí mluvenosti a psanosti. Naopak v dopisech její matky a její sestry Barbory se s tímto prvkem v takové míře nesetkáváme. Posledním bodem, který ji řadí mezi méně zkušené pisatele je, že svůj text příliš nečlenila. Míval často jen několik málo odstavců, které byly děleny pouze pomocí interpunkce, která ale nebyla vždy užívána logicky. To činí dopisy pro pochopení dnešním čtenářem o něco komplikovanější, než jak je tomu u dopisů Jana Hulakovského nebo Barbory Hauserové.

Souhrnně lze tedy říct, že Ludmilin způsob vytváření textu nevybočuje z praxe známé u žen (ale i u mužů) z řemeslného prostředí v tomto období. Její dopisy jsou po pravopisné a gramatické stránce v průběhu času v podstatě statické a ortografické reformy první poloviny 19. století se do nich nepromítly. Jako druhá nejstarší dcera zřejmě musela v domácnosti pomáhat matce, což šlo nejspíš na úkor její školní docházky. Ani v dospělosti neměla na psaní příliš času, na což si ostatně pravidelně stěžovala, a proto výše předložené závěry nejsou nijak překvapivé.

V poslední části této kapitoly dovolu krátkou úvahu nad korespondencí ostatních žen rodiny Hulakovských. Matka Anna Hulakovská má na první pohled skutečně velice kvalitní vyjadřovací schopnosti, i s ohledem na to, že se jedná o ženu, která se narodila roku 1765 (tereziánská reforma školství vyšla až v roce 1774). Bližší zamyšlení a prostudování další rodinné korespondence ale přináší úvahu, zda byla onou autorkou dopisů skutečně Anna Hulakovská. Pokud porovnáme dopisy obou žen (Anny a její dcery Barbory), na první pohled nás upoutá rukopisná podobnost, přičemž zápis jednotlivých písmen je prakticky totožný (např. správný zápis *š* na konci slov). Dále oba příklady vynikají kvalitní stavbou textu, jenž je

²⁵⁷ Jana PLESKALOVÁ – Pavel KOSEK, *Obrozenecký pravopis*, in: czechEncy, nový encyklopedický slovník češtiny [cit. 2025-06-18]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OBROZENSK%C3%9D%20PRAVOPIS>.

oddělován nejen čárkami, ale i tečkami na konci vět a velkým písmenem na začátku věty další (ač ne zcela výlučně). To činí tak obsah mnohem srozumitelnější než v případě Ludmily. Podobný je i přístup k pravopisnému úzu. Hypotéze nasvědčují i zmínky v přípisech od Barbory bratrovi: „...*co já si hlavy nalámu, než to psaničko napíšu, kdyby mě nebylo, žádný psaní bys nedostal.*“²⁵⁸ Nápadná je i oprava chyby v jednom dopise od matky Hulakovské o dědictví „*Ty dva díly patří jeden jí, švagrový, a jeden Panímá mně.*“²⁵⁹ Ostatně nebyl to jediný případ, kdy byla psaní pro Jana psána jménem Anny, ale rukopis patřil prokazatelně někomu jinému. Explicitní zmínky, že jej vytváří někdo jiný, se v nich ale nikdy nenachází. Zde je tedy prezentována hypotéza, že minimálně velká část korespondence Anny Hulakovské byla ve skutečnosti psána rukou dcery Barbory. Nejstarší dochovaný dopis od matky Hulakovské pochází z r. 1824, kdy bylo Barboře již 20 let a vzhledem k tomu, že šlo o nejmladší dceru (která se dožila dospělosti) je pravděpodobné, že měla i větší prostor pro vzdělávání než její starší sestry. Její písemný projev tomu ostatně nasvědčuje. Zajímavá je i skutečnost, že si Anna evidentně nekontrolovala přípisy na dopisech. „*Tak co ty tomu řekneš? Odepiš, ale panímámě nepiš, aby ona nic nevěděla*“ psala Barbora v přípisu matčina dopisu.²⁶⁰ Závěrem tedy zdůrazňujeme, že se jedná prozatím pouze o hypotézu a tato otázka by si zasloužila v budoucnu podrobnější výzkum, který ale není předmětem této práce. Nejistota hypotézy je dána i skutečností, že v korespondenci se nikde nenachází výslovné tvrzení, že dopisy Barbora skutečně psala. Tato pasáž zde chce především poukázat na prostor pro další zkoumání osobní korespondence Hulakovských. Tento výjimečný fond by si jej rozhodně zasloužil.

5.3. Formální náležitosti dopisů

Dnes v době sociálních sítí už se s osobním dopisem setkáme málokdy, přesto byly kdysi existující formální náležitosti, vyžadované v tomto druhu komunikace, přeneseny do modernějších prostředků, například do e-mailů. Tyto dnešní zvyklosti se od doporučení slohových učebnic a pouček přelomu 18. a 19. století ve své podstatě zase tolik neliší. Nejprve tedy bylo nutné adresáta oslovit, vhodným způsobem vyjádřit, za jakým účelem je mu psáno a ke konci dopisu se řádně rozloučit. Tyto prvky zůstávají v oficiálnější komunikaci v podstatě konstantní, změnila se především forma, která ale ani v onom 19. století nebyla zcela jednotná. Jak už jsme mnohokrát řekli, kvalitu psaného projevu ovlivňovalo prostředí, gender, vzdělání, vztah k adresátovi a mnoho dalších faktorů. Schopnost sestavit dopis si malé děti většinou

²⁵⁸ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi, přípis Barbory na matčině dopise ze dne 14. března 1828.

²⁵⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 10. února 1831.

²⁶⁰ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi, přípis Barbory na matčině dopise ze dne 2. července 1832.

osvojovaly již ve školních lavicích, především pokud navštěvovaly hlavní školu. Na tzv. triviálkách byla povinnost vyučovat základy slohu zavedena až v roce 1805 v rámci tzv. Schulkodexu, ale jak se říká: „Šedá je teorie, zelený strom života“ a na školské reformy se tento citát vztahuje dvojnásob. S ohledem na nekvalitní kantory a špatnou docházku venkovských dětí je nasnadě se tedy ptát, do jaké míry byla tato nařízení skutečně naplněna.²⁶¹

Komu se tohoto vzdělání nedostalo v míře, jakou pro svůj další život potřeboval, ten si mohl vědomosti doplnit četbou existujících vydaných příruček, např. Dokonalým jednatelem. Tyto příručky obsahovaly části s poučením o vytváření rozličných druhů písemností, včetně osobních dopisů. Své čtenáře tak autoři učili pomocí uvedených konkrétních vzorů, které se vztahovaly k mnoha situacím. Najdeme zde poučky, jakým způsobem adresátovi pográtulovat k narození syna či dcery, jak mu slušně ale přece věcně vyčinit, jak mu popřát k narozeninám či jiným významným svátkům a mnoho dalšího. Minimálně z Dokonalého jednatele je patrné, že publikace počítala spíše s mužskými čtenáři, přesto jsou v uváděných příkladech obsaženy i situace, kdy je pisatelem dopisu žena (např. „*Vinš dcery k uzdravení matky její*“).²⁶² Zda dcery Hulakovské čerpaly z těchto příruček je nepravděpodobné a i nepodstatné, protože obsah příruček se od oficiálních učebnic slohu tolik nelišil. V českém jazyce byla roku 1815 vydána Kličkova učebnice *Krátké uvedení k vyhotovení psaní*. V té době bylo ale formální vzdělání žen Hulakovských prakticky dovršeno, a proto z ní práce čerpat nebude. Do té doby se tak děti mohly setkat alespoň s oficiálními německy psanými učebnicemi, např. s *Anleitung zur Schriftart in Briefen*. I ta, mimo úvodních pouček pro pedagogy, obsahovala vzory různých písemností, správně i špatně napsaných dopisů. Celý přístup učebnice vystihuje tato věta: „*Die Gedanken sind der Grund oder die Sache; die Ausdrücke sind die Einkleidung: daher sind die Ausdrücke nicht zu vernachlässigen; an den Gedanken aber ist das meiste gelegen.*“²⁶³ Ta nám zjednodušeně říká, že forma je sice důležitá, ale nikdy nestojí nad obsahem. Dopisy tak neměly být přehnaně erudované a nabubřelé, měly se vyvarovat užívání složitých cizích slov a zbytečně sáhodlouhým nic nevyprávajícím floskulím. Korespondence v rodině Hulakovských, a řekněme obecně v rodinách řemeslníků, měla ale zřejmě své vlastní vžitě postupy.

²⁶¹ J. STRÁNÍKOVÁ, *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*, Theatrum Historiae 8, Pardubice 2012, s. 151–162, zde s. 153.

²⁶² Prokop ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel, aneb Zemský advokát obsahující v sobě v jazyku českém, předně: formy listům některých v potřebách lidských, jakož jsou: popsání podezřelých a prchlých osob, veřejné zprávy, průvodní listové, vysvědčení atd. Pak následuje: Skladatel českých psaní, totiž Rozliční listové všelikým případnostem lidským. K tomu jest přidán titulář stavu duchovního i světského*, 2. díl, Praha 1795, s. 25.

²⁶³ J. I. VON FELBIGER, *Anleitung*, s. 6.

Ludmila Vodičková správný dopis nepochybně složit uměla a platí to i pro ostatní ženy této rodiny. Psaní pokaždé začínala oslovením, které bylo většinou odděleno od zbytku textu. Vzhledem k tomu, že zde analyzujeme osobní korespondenci mezi blízkými osobami, je vcelku logické, že oslovení byla stručná, ale současně familiární a obsahovala reflexi pisatelova vztahu k adresátovi. Svého bratra tak Ludmila oslovovala nejčastěji jako: „*Můj znejmilejší Bratříčku*“ nebo „*Nám velice milý Bratříčku.*“ Agnes psala „*Mně mnoho milej Pane Bratře*“ a sestra Barbora volila střízlivější varianty „*Milý Pane Bratře!*“. Matka Hulakovská synu do Prahy psala „*Milý dítě*“ a později „*Milý Jene.*“ U dopisů pro svou matku Ludmila používala konstantně uctivé oslovení „*Zvláště nám vážená Panímámo.*“ Zde v grafickém umístění textu už tak důsledná nebyla a oslovení často neoddělovala od zbytku textu a napojila ho rovnou na zdvořilostní formuli, což se u dopisů pro bratra téměř neděje.

Po oslovení adresáta následovaly úvodní zdvořilosti, ne však výlučně. Než přejdeme ke konkrétním příkladům, položme si otázku, do jaké míry ženy Hulakovské psaly v souladu s dobovými příručkami a učebnicemi slohu, a jak se v dopisech promítají jiné vzory nebo vlastní invence. Ať už zvolíme kteroukoli dobovou publikaci na téma tvorba dopisů, zjistíme, že se bez rozdílu shodovaly v tom, že dopis by měl být zdvořilý a uctivý. Zdvořilost se mohla projevat různými způsoby, od vhodného druhu oslovení až po dobrý styl psaní a čitelný rukopis, ale explicitně se tomuto tématu v příručkách pozornost nevěnovala. Nikde se také v pokynech pro osobní korespondenci nesetkáme s požadavkem na úvodní zdvořilostní floskule, spíše naopak. Dopisy byly poučkami vnímány jako náhrada za ústní komunikaci, a protože je rozhovor mezi blízkými niterní záležitostí, autoři pouček vysloveně nedoporučovali používání takového stylu psaní, který byl lidově řečeno nabubřelý a přetažený za vlasy. S tímto pojetím tak umělé a nicneříkající úvodní zdvořilosti nejdou úplně dohromady. Samozřejmě s jakýmsi úvodem se v dopisech počítalo, ale tato zdvořilost měla nutně souviset s tématem, za jakým pisatel dopis vytvářel.²⁶⁴ Naopak Ludmila Vodičková ve svých listech užívala úvodní zdvořilosti velice ráda a většinou s odkazem na křesťanskou víru, což je postup, který v dobových příručkách nemá oporu. Pro bratra užívala širší škálu formulací, které různě obměňovala např. „*Pozdrav Tě Pán Bůh, doufám, že Tě P. Bůh při dobrém stálém zachovává, jako nás ten Nejvyšší při auplném zdraví nás nechává*“ nebo „*Velice mě to těší, že je ti od nás pár řádků tak milý, a že zdráv si. Pozdravujem tebe nastokrát a líbáme.*“²⁶⁵ U psaní pro matku Ludmila příliš neexperimentovala a držela se zavedeného „*Poníženě jim ruce a nohy líbáme a*

²⁶⁴ J. I. VON FELBIGER, *Anleitung*, 7–8.

²⁶⁵ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 10. března 1840; Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. května 1827.

*těšíme se, že se ve zdraví vynacházejí, co se nás týče, my sme chvála P. Bohu zdraví.*²⁶⁶ Stejnou formulaci v dopisech matce používal i Jan Hulakovský, který rovněž často užíval úvodních zdvořilostí. Je tak možné, že se v tomto ohledu sestra bratrem inspirovala a snažila se jeho strukturu dopisů napodobit. Naopak Anna Hulakovská si na úvodní formality tolik nepotrpěla. V případě pozdravu si většinou vystačila s prostým „*Pozdravuji tě nastokrát*“, anebo po oslovení rovnou přešla k samotnému sdělení. Podobný model se objevuje i u dopisů Barbory, ač i zde se v několika případech setkáme se zdvořilostní formulí: „*Doufám Pána Boha, že Tě s tím mým psaním při dobrém zdraví vynatrefím.*“²⁶⁷

Další formální náležitostí, kterou ženy Hulakovské ve většině dodržovaly, bylo uvedení data a místa, kde byl dopis vytvořen. Je to překvapivé, jelikož v prostředí nižších středních vrstev tato náležitost v dopisech zdaleka nebyla samozřejmostí a oporu v tomto záznamu nenajdeme ani v dobových příručkách. Ty radily uvádět datum a místo vzniku především v obchodních a jiných úředních dopisech, ale v osobní korespondenci je nenajdeme. Ludmila Vodičková informace o datu a místě uváděla v naprosté většině případů na úplný začátek dopisu ve tvaru „*V Humpolci dne 10. března 1840.*“ Jen výjimečně tradiční datum doplnila odkazem na křesťanský svátek (*V Humpolci dne 21. na Svatou Trojici 1834*) a tyto zmínky používala spíše v samotném obsahu dopisů („*na Tři Krále*“, „*na sv. Klimenta*“). Naopak v dopisech adresovaných matce Anně už v tomto ohledu takto pečlivá nebyla, některé dopisy tak nejsou datovány vůbec, a u zbytku je uveden pouze den, měsíc nebo místo („*V Arbelovicích*“, „*17. dubna*“). Podobně nedůsledná byla sestra Agnes (v dopisech Janovi), která občas uvedla pouze datum a občas pouze letopočet. Naopak u dopisů Anny Hulakovské a Barbory Hauserové se s tímto typem pochybení skoro nesetkáme a v obou případech bylo datum zapisováno tradičně („*V Německém Brodě dne 19. února 1827*“) a stálo na začátku nebo na konci dopisu.

V rámci samotného obsahu dopisu existovalo mnoho témat a příležitostí, kde mohl autor projevit svou výmluvnost a kulturní úroveň, ať už vycházela z vlastní invence, nebo byla převzata z jiných zdrojů. Zajímavým příkladem jsou přání k různým příležitostem, ke svátku, novému roku nebo kariévnímu a jinému úspěchu adresáta. K těmto příležitostem je i v Dokonalém jednateli (tzv. vinšům) vymezena celá jedna kapitola.²⁶⁸ Z korespondence Hulakovských se zdá, že přání k narozeninám příliš neřešili, zato k jmeninám si přáli pravidelně a v rámci této příležitosti se i navštěvovali, pokud to okolnosti dovolily. U Ludmiliných přání

²⁶⁶ Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 30. ledna, rok neuveden.

²⁶⁷ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 18. srpna 1851.

²⁶⁸ P. ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel*, s. 5–25.

se setkáváme jak s vlastní iniciativou, tak s převzetím frází z jiných zdrojů. Již jsme výše uvedli příklad, kdy sestra do přání pro bratra vložila vlastenecký podtext tvrzením, že svatý Jan byl Čech. Dále se můžeme setkat i s příkladem, kdy Ludmila do gratulace zařadila odkaz na dříve vyslovené bratrovi postesky v kariérní otázce: „...*když nemůžu osobně, budu perem tě navštívit k tvému svátku svatého Jana, aby ti Pán Bůh skrze jeho mocnou přímlovu ráčil popřáti to, co již žádáš, i třeba už zasloužilou dávno očekávanou větší službou.*“²⁶⁹ V ostatních případech se několikrát opakuje tento oblíbený vinš s drobnými obměnami, který byl vzhledem ke své nadnesenosti a výmluvnosti nejspíše převzatý: „*Ačkoli ty nejlepší přánky pro tvé blaho v srdci svém povždy chováme, a každé den své tužby tam k dobrotivému Otci nad modrém podnebí vroucně odesíláme, nemůžeme předc nejní z jmen Tvých opominouti, by přes tak pohodlné příležitosti své city najevo nedali. Přijmi tedy, milý bratře! Srdečnou řeč svých nejbližších. Tobě nejvroucnější láskou oddaných, veselá spokojená mysl ať kráslí povždy věk tvůj a nikdy ať nekalí dost malé mračno tvé nad sluncem jasnější požehnán, a kdyby někdy pro nějaké neduhy zasmušila měla by ti tvá tvář, když tu srdcem Pánu oddaným, trpěliv jich přijmi z ruky Otce nebeského. Co spanilých kvítek z nichž to pak pleten bude od nebešťanů nikdy nevadnoucí věnec království tobě.*“²⁷⁰ Za zmínku stojí i jedno velmi kvalitně napsané přání, které bylo opět vzhledem ke gramatické správnosti, volbě slov a poetickému nádechu převzaté z jiného zdroje: „*Příroda se rouchem naděje odívá [...] louka [štěpnice] i les květem spanilosti se zardívá. Ptactvo pje v tvorstva ples. A po vlasti– jaké radování! Odevšad hle zbožné putování na hrad tam do hlavních Pražských měst. Jánu pro tajemství kde bylo umřítí, Milost Boží ted' kde nad hrobem se svítí z jeho pěti věčné jasných hvězd. Mnohá květina již zvadla, k jemu sklonic krásu svou. V jádru zraje však nezchřadla, aby vzešla opět aurodou. Tak i my, ač těla svá složíme, k věčnosti se duchem probudíme. To jest slavný neskonalý, a věčném radování, tobě Janičku.*“²⁷¹

V dopisech od Ludmily pro Annu Hulakovskou se také dochovalo několik přání ke svátku Anny, Barbory a Agnes. Nutno dodat, že nejsou tak vzletné jako gratulace směřující do Prahy, každopádně stejně tak vyjadřovala úctu, lásku a odkaz na posmrtný život.²⁷²

Posledním prvkem, který v korespondenci nikdy nechyběl, bylo rozloučení a podpis. Dobové příručky v tomto ohledu uváděly jednoduché profánní rozloučení („*Já jsem a zůstávám*

²⁶⁹ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. května, rok neuveden.

²⁷⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 7. května 1837.

²⁷¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 12. května 1839.

²⁷² Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 17. dubna, rok neuveden. „*Agnesko, Agnesko, co to přichází, 20. apríle. My ti vinšujem a vinšovat nemůžem přestat, aby ti Pán Bůh dal všechno dobré zdraví, cokoli si žádáš, cokoli si žádáš skrze přímlovu svatě Anežky, aby si to všechno obdržela. Až někdy po smrti šup do nebe.*“

jejich upřímný přítel“, „*A jsem jejich poslušný syn“*). Rozloučení představovalo zdvořilé zakončení textu, reflektovalo vztah k adresátovi a projevovalo mu přízeň a úctu. To platí i pro floskule užívané ženami Hulakovskými ovšem s tím rozdílem, že jejich rozloučení byla zpravidla obsáhlejší a s křesťanským podtextem. Ludmila tak s obměnami ráda používala „*Do ochrany Nejvyššího tebe poroučíme tví milí, sestra Lidmila, Ignác Vodičkovi“* nebo „*Pánu Bohu tě poroučíme, buď hodně zdravej a měj se dobře, tebe srdečně libající...“*²⁷³ V rozloučení a jiných formálních částech také občas reflektovala současnou situaci, například když psala bratrovi dopis k svátku, psaní zakončila slovy: „*P. Bohu tě poroučíme, sestra Lidmila, Ignác Vodičkovi, a srdečně libáme. A buď veselý k tvému svátku, a také vzpomeň na nás u svatého Jana.*“²⁷⁴ V jiném případě Janovi sestra projevila v rozloučení podporu v rámci jeho studia „*Obzvláště tě všichni pozdravují a libají a my taky a panímáma, do ochrany Nejvyššího tě poroučíme, při těch zkouškách, když to bylo vždycky dobře, také letos se nestrachuj.*“²⁷⁵ Anna Hulakovská si oblíbila prosté „*Poroučím tě pod ochranu Boží a zůstávám Tvá upřímná matka“* s lehkými úpravami, kdy např. slovo „upřímná“ nahradila za „věrná“. Totožný model je doložený i v dopisech sester Barbory a Agnes. Ve všech zmíněných příkladech byly spolu s podpisem uvedeny i pozdravy od ostatních členů domácnosti („*Márinka a Pepíček p. strýčkovi ruce libají“* „*Těž od našeho Vencla také pěkný poručení“*).

Z výše uvedeného se dá vyvodit několik závěrů. Předně, že ženy Hulakovské nepsaly plně v souladu s dobovými učebnicemi a příručkami a zdroje, kterými se u vytváření dopisů inspirovaly, byly evidentně na vyšší úrovni. Je pravděpodobné, že v tom svou roli sehrál Jan Hulakovský, jehož velice kvalitní dopisy chtěli jeho příbuzní patrně napodobit. Podobnou praxi máme ostatně doloženou např. u Františky Brychtové, která se aspoň ve formálních náležitostech nejspíše chtěla přiblížit stylu svého bratra Aloise Vojtěcha Šembery.²⁷⁶ Svou úlohu zde jistě sehrává i prostředí, ze kterého pisatelé pocházeli, jelikož jejich dopisy jsou protkané odkazy na křesťanskou víru (včetně dopisů Jana Hulakovského), ale v dobových učebnicích se setkáme s ryze profánními frázemi. Dalším důležitým poznatkem je, že se kvalita dopisu mohla diametrálně lišit v návaznosti na to, komu byl směřován. Dopisy pro Jana od sestry Ludmily byly tak o mnoho kvalitnější a promyšlenější než psaní, která Ludmila adresovala své matce.

²⁷³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. května 1848; Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 22. června 1837.

²⁷⁴ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 7. května 1837.

²⁷⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. srpna 1828.

²⁷⁶ J. STRÁNÍKOVÁ, *Vzdělání*, s. 41.

Ludmila Vodičková své dopisy pro bratra psala tak, aby z textu bylo patrných několik věcí. Zaprvé, že je snaživou písarkou, ale skutečnosti, jako je nedostatek času na psaní nebo nedostatečná znalost pravopisu, jí celou činnost znesnadňují. Zároveň projevovala pokoru, jelikož své vlastní mezery ve vzdělání dokázala upřímně uznat. Její texty také odrážejí vlastenecké smýšlení. Přála si, aby její bratr věděl, že důvodem, proč píše dopisy výhradně v češtině není jen to, že jiný jazyk tolik neovládá. Na textu demonstrovala lásku k mateřštině a zároveň uznávala svou neznalost dobového pravopisného úzu. Vlastenectví se odrazilo i v některých floskulích, přičemž největší prostor jí poskytovala přání k jmeninám Jana Hulakovského. V rámci obecných formálních náležitostí se chtěla nejen Ludmila, ale většina zkoumaných členů rodiny, prezentovat jak věřící křesťané a milující příbuzní, kteří adresátovi zároveň vyjadřovali očekávanou úctu. Elementární uctivost ve formalitách byla přítomná i v takových případech, kdy samotný obsah sdělení už tolik uctivý nebyl.

6. Každodennost v období nejistot

6.1. Zdraví a nemoc

Otázky spojené se zdravím a nemocí, s životem a smrtí byly běžnou součástí života v 19. století. Po celé zemi byly domácnosti sužovány chorobami, na něž umírali milovaní členové rodiny. V rámci analýzy zkoumané korespondence se tak můžeme ptát na otázky, jak jednotlivci chápali zdraví a nemoc, co znamenala nemoc pro rodinu, kdo zajišťoval péči o nemocné, jak otevření k sobě příbuzní byli ohledně svého zdravotního stavu nebo jakými způsoby bojovali proti epidemiím.

Na začátek si jen velmi stručně přiblížme zdravotní situaci v monarchii a průměrný zdravotní stav jejích poddaných. Na úvod můžeme rovnou prozradit, že byl velmi bídný. V předběreznovém období už byly zcela patrné dřívější zásahy osvícenského státu do zdravotnictví. Důvod těchto reforem byl poměrně prostý, přece jen žádný stát nemá profit z nemocných a práce neschopných obyvatel. V rámci státních zásahů do zdravotnictví byl roku 1770 zaveden centrální Říšský zdravotní řád, jenž byl doplněním dříve vydanými zdravotními řády (1752–1753) pro jednotlivé země monarchie (předmětem byla organizace, vymezení kompetencí a povinností zdravotních orgánů atd.). Pro ženský svět byly mimořádně důležité změny v oblasti porodnictví, kdy bylo nezkoušeným porodním babičkám zakázáno vykonávat svou praxi (již v rámci dřívějších norem bylo požadováno vzdělávání porodních bab, které bylo zakončeno zkouškou). Samozřejmě toto nařízení se v různých oblastech realizovalo nejspíš ještě nějakou dobu, uvážíme-li existenci nedůvěry části venkovského obyvatelstva k lékařům nebo diplomovaným porodním babičkám.²⁷⁷ Celé období 19. století se pak dá označit za dobu specializace a profesionalizace medicíny a medikalizace lidského těla, což mimo jiné vedlo ke změně mocenského vztahu mezi pacientem a lékařem. Lidé různých vrstev měli však mimo oficiální lékařské péče k dispozici i jiné postupy, které nacházely oporu ve víře nebo prosté generační zkušenosti. Ač byla první polovina 19. století rozhodně velkým krokem vpřed v této oblasti, je nutné také dodat, že kvalitní lékařská péče zdaleka nebyla dostupná pro všechny, byla zpoplatněná a neexistovalo na ní žádné přímé nárokové právo. Dobová mentalita byla navíc zatížená představou, že do domu s lékařem přichází i smrt. Nutno říct, že v tomto měli dobový skeptici (např. František V. Hek) často pravdu. Z těchto a dalších důvodů se lékař

²⁷⁷ K tématu tyto práce: M. LENDEROVÁ, *Ženy s kufříkem a nadějí: porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019; Vladan HANULÍK (ed.), *Porodila šťastně děvče...: porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*, Pardubice 2017.

k nemocnému volal, až když byla situace skutečně vážná a léčba neduhů nebo aspoň mírnění symptomů se do té doby řešilo jinými způsoby.²⁷⁸

Na otázku, jak příslušníci řemeslnické rodiny vnímali zdraví a nemoc nám částečně odpovídají již úvodní zdvořilostní floskule zkoumaných dopisů, ve kterých se téměř vždy objevuje otázka na zdraví adresáta a informace o stavu pisatele a jeho okolí. Jungmannův česko-německý slovník k tomuto heslu uvádí definici: „*Stav bezbolestný člověka, v němž každý úd k zastávání své služby způsobilý jest.*“²⁷⁹ Pro obyčejné lidi bylo tak zdraví zřejmě stavem, kdy je nic zásadně nebolelo a nebyli limitováni ve své práci. Co konkrétně pro Ludmilu Vodičkovou představovalo zdraví se dá jednoduše shrnout v jediné citaci z jejího dopisu: „*Bud' zdravej a šamuj se, nebo zdraví je, jak říkáme, velkej poklad. [A] nemoc, tý se bojím jako ohně, protože nemoc je drahá, ta koštuje peníze. Uchovej nás P. Bůh.*“²⁸⁰ Tvrzení, že nemoc je drahá, plně reflektuje realitu tehdejší doby. Na nemoc se nedá pohlížet pouze prizmatem nepohodlí nebo hrozící smrti. Onemocnění zpravidla představovalo i velké finanční zatížení celé rodiny. Pokud dotyčný onemocněl, zvláště šlo-li o živitele rodiny, šlo o problém v podstatě dvojnásobný. Lékařská péče nebyla poskytována zadarmo, za lékařské služby a léky se platily nezanedbatelné částky. Nemocný člověk navíc zpravidla nemohl plně vykonávat svoji výdělečnou činnost a pokud mu nepomohla rodina nebo přátelé, mohl se brzy ocitnout bez prostředků. Tento problém ve své korespondenci zachytila kupříkladu Barbora Hauserová, která si v dopise bratrovi stěžovala, že její muž vážně onemocněl, čímž přišli o příjem, ale zároveň se jim zvedly výdaje za doktora a za léky.²⁸¹ Rodina po právu přikládala velkou důležitost uchování dobrého zdravotního stavu a v rámci prevence se spoléhala na víru a další přístupy.

V posuzování toho, co je zdravé a co ne, Ludmila vycházela nejen z rad místního lékaře, ale i z lidové moudrosti. Doklady o tom, zda informace čerpala i knih a příruček, postrádáme. V doporučeních týkajících se prevence, která Ludmila z pozice starší sestry udělovala bratrovi se ukazuje, že její představy o zdravém způsobu života nebyly až tak vzdálené od těch dnešních ve své primární podobě. Základními prvky, které udržovaly člověka při zdraví tak měly být:

²⁷⁸ Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004, s. 89–105. Dále k tématu tyto práce: Michal ANDĚL– Bohdana DIVIŠOVÁ – Petr SVOBODNÝ (ed.) a kol., *Velké dějiny země Koruny české, Tematická řada, Lékařství*, Praha 2023; M. LENDEROVÁ – V. HANULÍK – D. TINKOVÁ (ed.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013; D. TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.

²⁷⁹ Josef JUNGSMANN, *Slovník česko-německý, Díl V., V–Z*, Praha 1839, s. 636.

²⁸⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 15. března 1845.

²⁸¹ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 22. ledna 1843.

hygiena, veselá mysl, střídmejší strava, odpočinek a víra.²⁸² Pojem „hygiena“ je zde trochu komplikovanější, protože v každé dějinné etapě byla chápána trochu jinak. Pokud tedy Ludmila radila bratrovi, aby se často myl, neměla tím nejspíš na mysli koupel celého těla, jako spíše mytí rukou, obličejů a případně nohou.²⁸³ V komunikaci s Janem se Ludmila stylizovala do pozice starší, starostlivé sestry, která jakožto dobrá hospodyně dobře věděla, jak by o sebe měl její bratr pečovat. To je plně v souladu s tehdejším genderovým konstruktem ženy pečovatelky. Až mateřským tónem mu radila, jak si uchovat dobré zdraví a jemně ho kárala za věci, které se s jejími radami neslučovaly. Tak například, v některých dopisech bratrovi vyčítala, že o sebe a čistotu dostatečně nedbá a apelovala na něj např. v otázce častějšího převlékání ložního prádla: „...nebo když sau nově povlečený, hezky se v nich spí, a také je to zdravější. Já také často nepovlíkám, předci dvakrát povleču, co ty jednou.“²⁸⁴ Jindy bratra zase nabádala, ať více odpočívá, jelikož byla zřejmě částečně informovaná o jeho pracovním vytížení.²⁸⁵ „Jen se šetři a šamuj od dlouhého, na noc jdi raděj dřívěj spát a odpočiň si tělu.“²⁸⁶ Obavy měla i o svého druhého bratra Františka, kde byla situace vážnější, a tak ho nabádala, aby se o svém stavu poradil s „moudrým lékařem“.²⁸⁷

Naprosto znepokojivou informací, která v Humpolci vyvolala strach o Janovo zdraví byla skutečnost, kdy bratr sestru v dopise informoval, že svou práci vykonává kdesi v kryptě: „I co to slyším, kde píšeš, v kryptě? Toť je na každěj způsob nezdravý. Jsi tam sám, anebo je jich tam vícej? Toť abych [...] patřeji mrtví do krypty. Diť by se písma mohli vzít ven, když sou tam uschovaný, a co je potřeba, třebas doma psát a tam jen zas uložit. Diť musíte mít světlo tam, diť nejste obvinění ani havíři, (copak Ti říká hlava). Podzemní vzduch do sebe napolykat, je tu jen o budoucí zdraví. To Tě můžou potřebovat, aby ses zmrzačil, šamuj se sám na sebe...“²⁸⁸ Tato pasáž nás informuje nejen o skutečnosti, že Ludmila projevovala strach o sourozence a výkon práce v temném podzemním prostředí hodnotila jako život ohrožující místo vhodné jen pro zločince, případně havíře. Také nám přináší drobný vhled na situaci některých pracovníků archivu gubernia po revolučních letech. Pisatelka nejen v tomto případě Janovi

²⁸² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. června 1850. „...vždycky dobře se udržet, ničeho nepřecpat a včas všechno užívat, často se koupat. Ted' si snad prodlouží[š] zdraví a neb věk. Já sama tak ráda užívám, neboť chodím obutá, dyž v půl týdnu vždycky si musím na nohy lázeň udělat, jen abych mohla spát.“

²⁸³ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 81.

²⁸⁴ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 23. září 1834.

²⁸⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 15. prosince 1837. Po příjezdu z Prahy informoval Ignác svou manželku o způsobu, jakým švagr J. Hulakovský vede svůj život: „No a pak mi můj povídá, že [nastavuješ oči], a tak své tělo nic nešamuješ a o zrak přijdeš. Je tu jen o další zdraví.“

²⁸⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 22. prosince 1851.

²⁸⁷ Tamtéž, Ludmila matce Anně Hulakovské ze dne 17. dubna, rok neúveden.

²⁸⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 4. srpna 1850.

často zdůrazňovala, jak důležité je šetřit své tělo i na úkor práce a zábavy, zdá se ale, že si tento „luxus“ Jan Hulakovský nemohl vždy dovolit.

V rámci obecnějších doporučení ještě zmiňme, že sestra bratrovi radila jíst vajíčka, protože podle ní byla zdravá a prospěšná na sluch, často se koupat a snažit se být v dobré náladě jelikož: „...*jak je jeden veselejší, tak je také zdravější, nebo jak stará průpovídka, veselá mysl přidá zdraví.*“²⁸⁹

Mimo rad ohledně prevence se na stránkách dopisů často objevují i informace o chorobách Ludmily, dalších členů rodiny nebo sousedů včetně způsobů, jak k nim bylo přistupováno. Ludmilu Vodičkovou v průběhu života trápilo mnoho zdravotních problémů od těch lehčích, jako byla bolest hlavy, bolest zubů nebo lehčí kašel, až po ty vážnější, jakými byly trávicí problémy, zimnice nebo dušnost. K bratrovi byla v této tematice velice otevřená a své těžkosti mu vždy podrobně vylicila včetně informací o způsobu, jakým se léčila nebo byla léčena: „*Ty se ptáš, v čom má nemoc pozůstává, to je těžko k vyhojení nebo to sau [zastaralé]. Nejprve na prsa slabo a těžkej dech, ale ani nezakašlu. A pak jak se říká uztvrzený, všechno v břiše zkamenělý, a tu mám velké bolení a k tomu zástavu, že bych sotva šla, respektive na stolici, i větry se zastavějí a do žaludku a do zad se opřou, a jak v žaludku mám takové křeče, a tu můj, které mi obsluhuje se vším, naleje vína, a to mi to trochu odstoupí.*“²⁹⁰ Na druhou stranu se v korespondenci nikdy neobjevuje popis problémů, které jsou doménou převážně biologicky ženského těla. Je tedy nasnadě ptát se, ač je zde míra upřímnosti vysoká, zda přece jen neexistovala témata, která byla v dopise jednoduše tabu. Druhou možností je samozřejmě i to, že pisatelku tyto stavy netrápily natolik, aby o nich musela někoho informovat anebo, že se dopisy s podobným obsahem nedochovaly.

Jak už bylo výše zmíněno, pokud pisatel mluvil o nemoci, často mluvil i o způsobech léčby. V rámci domácí léčby se uplatnily různé způsoby od bylinek až po víno. Ludmilu například často trápily trávicí obtíže, na které jí nejvíce pomáhalo konkrétně mělnické víno nebo fenyklový a heřmánkový čaj. Nachlazení nebo jiná onemocnění, projevující se jako chřipka, zase léčila míšenskými jablky, která považovala za „uzdravitelná“. Stejně tak se snažila odpočívat a vyhýbat se studenému vzduchu, i pokud to mělo znamenat, že si na pár týdnů musela odepřít i cestu do kostela. Pokud to bylo jen trochu možné, rodina se snažila své neduhy zahnat tzv. podomácku. Ludmila sama odsuzovala osoby, jež volaly lékaře ke každé

²⁸⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 20. září 1845.

²⁹⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 23. září 1851.

maličkosti, ale při vážnějších situacích se i Vodičkovi vydali do péče místního lékaře.²⁹¹ Doporučení místního humpoleckého doktora směřující k pacientům byla podobná, jako standardně zavedená domácí léčba: odpočívat, střídavě jíst, užívat bylinky a nevystavovat se zimnímu počasí. Naopak činnosti, které máme dnes jasně spojené se zdravým životním stylem (dostatek pohybu, otužování) v korespondenci, která pojednává o doporučeních lékaře, naprosto chybí. Nadstavbou odborného léčení bylo předepsání léků a bylo-li to třeba, i pouštění žilou. V dostupných pramenech členové rodiny o lékařských metodách mluvili jen zběžně, a tak není ve většině možné určit, jaké konkrétní léky museli užívat. Léčba pacientů u Hulakovských a Vodičkových pak probíhala výhradně ambulantně v domácnosti, jednak protože kapacita lůžkových zařízení byla v Čechách velmi omezená a jednak proto, že šlo o zavedený tradiční postup.²⁹²

Z dříve uvedených skutečností jsme si mohli povšimnout, že ať už šlo o prevenci či samotnou léčbu, často se v pramenech skloňuje slovní spojení „šamuj se“ tedy dnešními slovy „šetři se“. O negativních důsledcích přílišného zatěžování těla byli informováni prostí lidé i lékaři, teorii bylo ale obtížné skloubit s běžným životem. S časem na rekonvalescenci byl u Vodičků mnohdy problém, jelikož o domácnost se zkrátka někdo postarat musel. Současně si rodina nemohla dovolit zaplatit děvečku, tudíž Ludmila byla jedinou ženou v domě. Toto genderové rozdělení rolí v domácnosti pisatelka reflektovala například v případě, kdy bratrovi sdělovala, že její manžel Ignác má oteklejší nohy než ona, přičemž důvod přičítala faktu, že ona musí vařit a poklízet, zatímco její muž si může dovolit více sedět.²⁹³ A tím se dostáváme k problematice poskytování péče nemocným členům rodiny. Zjednodušeně můžeme říct, že pokud onemocněl muž, znamenalo to pro rodinu ohrožení příjmu. Pokud onemocněla žena, byl ohrožen chod domácnosti. I přesto, že manžel své stonající manželce mohl nějakým způsobem posloužit, péče o nemocné příbuzné byla spojená především se ženami, příslušnicemi rodiny nebo sousedkami. Stejně tak se situace má v případě rodiny Vodičkových. Pokud bylo onemocnění skutečně vážné natolik, že paní domu nebyla práceschopná, s domácností jí většinou pomohli známí z města, sestry nebo matka. Barbora Hauserová u sestry byla v jejích posledních dnech života a matka Anna se vypravila k dceři do Humpolce v okamžiku, kdy zjistila, že se její dcera nedokáže sama ani zvednout z postele (i přesto, že sama v té době měla již chatrné zdraví).²⁹⁴ V rámci péče o stárnoucí matku se také počítalo s ženskou pomocí a tuto

²⁹¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. června 1850.

²⁹² P. SVOBODNÝ – L. HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství*, s. 106.

²⁹³ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. května 1849.

²⁹⁴ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 6. ledna 1841.

povinnost dcery Hulakovské považovaly za samozřejmou. V okamžiku, kdy onemocněli oba manželé Vodičkovi (zřejmě tyfem), zaznamenáváme specifickou situaci, kdy jim měl mimo samotné léčby pomoci místní pan doktor a zároveň rodinný přítel: „*Třesoucí rukou Ti přec píšu tu známku, že sme živí. Přednějc P. Bůh, a pak příčinění p. d. Štulc, že sme tak zkrátka tak dalece vyvázli... On veliké dobrodiní dělá, každej den nám dává v poledne z jeho kuchyně jíst.*“²⁹⁵ V tomto ohledu měli Vodičkovi skutečně štěstí, protože ostatní sousedé brali pravidla karantény velice vážně: „*...i mého také se štítily k nám jít, báli se nakažení, nebo po městě ten hlas zněl, jak byl můj [v] Brodě, že tu nemoc přinesl, že tam hlavnička panuje.*“²⁹⁶

Z dostupných informací se nám Ludmila Vodičková jeví jako člověk, který aspoň elementárně dbal o své zdraví a vytvořil si určitou představu o tom, co tělu prospívá. Dokonce ani z dnešního pohledu nejsou její názory úplně zcestné. Také evidentně netrpěla nedůvěrou k doktorům, protože např. humpoleckého lékaře Štulce považovala za moudrého člověka a v dopisech bratrovi o něm vždy mluvila s náležitou úctou. Samozřejmě nemůžeme říct, jaká byla realita, ale alespoň v dopisech, zejména těch pozdějších, se Ludmila prezentovala jako vzorná pacientka, která poctivě užívala léky, bylinky a na doporučení lékaře se vyhýbala určitým druhům jídla a snažila se být spíše lačnější.²⁹⁷ Konkrétně s dobovým míněním, že dobrá strava ubírá na zdraví, se mohla ztotožnit poměrně snadno, uvážíme-li, že Vodičkovi nebyli zrovna jednou z nejbohatších rodin. K boji s nemocemi se tedy stavěla spíše pasivně a řídila se především radami lékaře.

Věci související se správným chováním matky a péčí o děti pak Ludmila v korespondenci téměř neřešila, protože se matkou nikdy nestala. Přesto jsou ale v dopisech zachycené některé prvky, které uplatňovaly její sestry a byly vcelku běžnou praxí. Jan byl prostřednictvím Ludmily například informován, že sestra Barbora už musela své dítě odstavit, aby mohla pracovat na poli a dala mu místo svého mléka kozu. Sdělení tohoto typu byla povětšinou spíše popisná a neobsahovala žádná hodnocení.²⁹⁸ Anna Hulakovská Janovi zase s radostí sdělovala, že Mária od Dvořáků už je krásně tlustá: „*...na všechno se třese a chce*

²⁹⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 29. dubna 1849.

²⁹⁶ Tamtéž.

²⁹⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. čer. 1850. „*...a málo jím a nesmím se ničeho najíst, neboť takové jídlo [nemám], které bych se myslela najíst. Tato naše strava mi tak nechutná, a kdyby ta dobrá strava byla, bylo by to eště třebas horší, neboť vždycky slejchám, že to dobrá strava přináší dřívějc smrt.*“

²⁹⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 21. srpna 1834.

do hubičky. “²⁹⁹ Dnes bychom asi z tlustého batolete stejnou radost neměli, ale ideál buclatého miminka přetrval ještě dlouho poté, protože tlusté dítě bylo zdravé dítě.³⁰⁰

Mimo přístupů k vlastnímu zdraví a nemoci jsou v korespondenci zachyceny i průběhy různých epidemií ve městě, anebo prosté informování adresáta, kde se nachází centrum nákazy, jaké má daná nemoc příznaky a kolik už si vyžádala životů. Není se čemu divit, epidemie přinášela do měst smrt a i přesto, že přístup věřících ke smrti byl o poznání jiný než ten dnešní, i tito lidé se nutně báli o své blízké. Na stránkách dopisů tak nechávali volný průchod svým emocím, a stejně tak v nich hledali i psychickou útěchu v těžkých situacích.

Velice přínosná je reflexe epidemií cholery v osobní rodinné korespondenci. O pandemii, která proběhla v letech 1831–1832, od Ludmily nemáme žádné zprávy, protože z těchto let se žádná korespondence nedochovala, každopádně v pozdějších letech také Jana často informovala o všemožných nákazách.³⁰¹ V pozdějších dopisech je mimo jiné přítomný popis jedné takové epidemie (byť není přímo nazývána cholerou), kterou Ludmila sama prodělala. Léčba měla spočívat v konzervativním pouštění žilou s příkládáním pijavic a Ludmila symptomy spojené s nemocí popsala následovně: „*A s tou nemocí, skoro v každém domě ta nemoc navštíví, a to jest bolení žaludka, ale víc břicha, takovou běhavku, velké zapálení střev a samou krev a [nucení] velké, že jich zde několik zemřelo na tu samotnou nemoc. A je to dlouhá nemoc a také zlá i vrhnutí také. Jak se kdo rozstůně a dostane běhavku krve, hned musí pro doktora a on dá hned plno pijavek, aby vzal zápal pryč, kdyby proměškal a zapálí se střeva, žádná pomoc, je pozdě. No ty si stěžuješ také na nemoc, skoro já také jednou veliké bolení ve střevách a běhání ven, a to bylo v noci. Dokať byla mi zima, strpěla sem, než když už přišly mdloby [museli] a můj vstal vohřívát oves a tche vařit, i také sem vrhla a celej den sem poležela, a pak v druhým týdnu zas sem dostala běhavku pořád a zas pořád, ale ne krev ani. Nejčkon je mi zas dobře.*“³⁰² Zda šlo o cholery těžko říct, popis příznaků by odpovídal i břišnímu tyfu, úplavici nebo úplně jinému onemocnění. V každém případě tato část textu představuje nahlédnutí do léčebných postupů na malém městě a stejně tak dobře ukazuje, jak otevřeně spolu příbuzní dokázali mluvit o zdravotních problémech.

²⁹⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 27. října 1832.

³⁰⁰ M. LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, s. 130–133.

³⁰¹ M. LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*, 2. díl, Život všední i sváteční, Pardubice 2005, s. 75.

³⁰² SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi, datum neuvedeno, 1843.

Ještě o něco zajímavější je přístup matky Hulakovské, jejíž prevence proti onemocnění cholerou v oněch nešťastných 30. letech měla duchovní rozměr. První zmínka o choleře se objevuje v dopise napsaném v červnu roku 1831, kde matka Anna synovi sdělovala, že u nich „...pořád straší s tou cholerou“ a začínají proti ní tisknout knížky.³⁰³ Poté se v dopisech situace uklidnila až do ledna následujícího roku, kdy se obavy o blízké začaly stupňovat. Do Německého Brodu se tou dobou totiž donesly zprávy, že cholera začala naplno řádit v Praze a že se blíží i do Německého Brodu.³⁰⁴ Anna jí ve svém dopisu přirovnávala dokonce k morové ráně.³⁰⁵ Je jisté, že Anna Hulakovská musela mít o své dítě obrovský strach, ale v této situaci byla takřka bezmocná. Synu napsala, že by mu ráda doporučila, aby si zažádal o propuštění domů na venkov, ale strýc jí tento krok rozmluvil, protože žádost by podle něj neměla šanci na úspěch.³⁰⁶ Strach měl o své blízké ale i Jan Hulakovský, který příbuzným zasílal rady, jak se choleře vyvarovat a později tvrdil, že se z této choroby sám uzdravil.³⁰⁷ Je to i jeden z dalších dokladů, že instituce rodiny Hulakovských plnila emocionální roli.

Anna Hulakovská a mnoho dalších osob se v rámci prevence ale i samotné léčby spoléhaly na víru a zázrak. Onen zázrak měl spočívat v pití vody z křemešnické studánky, které byly přikládány zázračné léčebné schopnosti. Pro osoby, jež nepochází z kraje Vysočina je to možná pojem neznámý, ale poutní místo Křemešník a jeho Zlatá a Stříbrná studánka jsou opředeny řadou pověstí a dodnes část místních věří, že voda z Křemešníku je skutečně zázračná (to se také projevilo při poslední pandemii koronaviru). Chemickým rozborem dnes již víme, že voda je bohatá na stříbro a je mírně radioaktivní, což zabraňuje tvorbě bakterií. Pro tehdejší lid 19. století, který tento rozbor k dispozici neměl, představovala voda ale nejspíš skutečný zázrak.³⁰⁸ Zdejší kronika mimo zázračných jevů při epidemiích cholery uvádí i takové, až těžko uvěřitelné případy, kdy bylo dítě s vážnými ortopedickými problémy vykoupáno ve studánce a jeho stav se posléze zázračně vyřešil přirozenou cestou.³⁰⁹ Díky epidemiím tak poutní místo rozhodně získalo na prestiži, a i Anna Hulakovská popisovala, že je u studánky hotová tlačeni

³⁰³ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 30. června 1831.

³⁰⁴ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 9. ledna 1832.

³⁰⁵ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 16. srpna 1832. „*Novýho ti nemůžem nic psát, jen že cholera v Znojmě a v Jihlavě zle dělá, tak že v Znojmě v 8 dnech mělo přes 300 lidu zemřít, a že ta nemoc má být víc podobná k morový ráně než k choleře.*“

³⁰⁶ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 16. února 1832.

³⁰⁷ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský*, s. 371.

³⁰⁸ Andrea UNTERFRANCOVÁ, *Pramenitá voda ze Stříbrné a Zlaté studánky je pitná*, in: Město Pelhřimov [online] [cit. 2025-06-25]. Dostupné z: <https://www.mestopelhřimov.cz/pramenita-voda-ze-stribrne-a-zlate-studanky-je-pitna/d-42791>.

³⁰⁹ Státní okresní archiv Pelhřimov, fond Děkaný úřad Pelhřimov - expozitura Křemešník (nezpracováno) 1763–1937. Liber memorabilium ecclesiae consecratae sanctissimae acindividuae trinitatis in monte Křemešník II. (1763–1937), fol. 40.

poutníků. Několik soudků této vody si také opatřila, a jeden zaslala Janovi do Prahy.³¹⁰ Její víra v léčebné účinky křešnické vody byla o to více posilněna informací, která kolovala okolím. Jejím protagonistou byl tábořský purkmistr, který měl být ve svém snu nabádán, aby zázračnou vodu po dobu trvání epidemie užíval, protože jej před nemocí dokáže uchránit.³¹¹ Další zvěsti plné naděje pak přicházely z Kolína, kde byla voda poskytnuta nemocným a každý, kdo jí vypil, se údajně uzdravil.³¹² Lidová zbožnost je zde tedy více než patrná a ač byla lékařská pomoc důležitá, hlavní slovo měla víra. To dokládá i tvrzení Ludmily Vodičkové: „*P. Bůh je nejlepší lékař.*“³¹³

Závěrem tedy odpovíme na dříve položené otázky. Osobní korespondence pro pisatele i adresáta představovala prostředek sdílení, psychické podpory, ale i způsob dohledu. Pisatelé se dotazovali na adresátovo zdraví a zároveň ho informovali o tom svém. V rámci komunikace se Ludmila, coby pečující sestra, snažila písemně ovlivnit bratrův životní styl, nabádala ho ke správné prevenci a kárala ho, pokud se jejími radami neřídil. Sdílela s ním ale i své vlastní útrapy, a to poměrně otevřeně.

Nemoc byla v rodině Hulakovských a Vodičkových po právu vnímána jako jakýsi strašák. Šlo o stav, který člověka ohrožoval nejenom na životě a způsoboval mu pocit nepohodlí, ale mohl přinést i finanční problémy. Proto si jedinci zdraví cenili jako neocenitelné komodity a vytvořili si řadu preventivních postupů, které je měly od nemoci uchránit. Takovými byly poučky o osobní hygieně, ale i o elementární čistotě v domě. Dále se měl člověk šetřit, vyhýbat se obžerství, chránit se před chladem a být veselé mysli. Pokud člověk i přes tyto rady ochořel, nabízela se celá škála léčebných postupů. Základem byla domácí léčba, která spočívala v odpočinku, požívání léčivých bylinek a jiných preparátů. Především ale tkvěla ve víře, že nemoc představuje zkoušku trpělivosti a nemá-li ještě přijít soudný den, Bůh nemocného uzdraví. Péče o nemocné členy rodiny pak ležela především na bedrech ženské části domácnosti. Lékař se volal většinou v případě, kdy byla situace vážná a domácí léčba nepřinášela kýžený účinek. Ten poté předepsal léky a v některých případech nemocnému pustil žilou. K lékařům Ludmila neprojevovala nedůvěru a v dopisech o nich mluvila vždy s náležitou

³¹⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 16. února 1832. „*Tam je ze všech stran velká schůzka poutníků pro tu vodu, tak že je hrozná tlačenička u studánky, div jeden druhého nemačkal, a ani se nehrozej zimního času putovat.*“

³¹¹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 9. ledna 1832.

³¹² Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 16. února 1832.

³¹³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 6. září 1836.

úctou, každopádně hlavní slovo v otázce zdraví a nemoci, života a smrti měl dle jejího soudu Bůh. Ten pro ni představoval toho nejlepšího lékaře.

6.2. Smrt a víra

Výše jsme se věnovali otázkám zdraví a nemoci a nezbývá než na toto téma navázat tematikou smrti. Vnímání smrti našimi předky bylo o poznání jiné už jen z toho důvodu, že útěchu nalézali ve víře. Smrt také prostupovala všemi společenskými vrstvy, byla všudypřítomná a dobře viditelná. Neschovávala se za zdmi nemocnic, nemocní umírali ideálně v kruhu rodiny, a dokonce i prostá cesta do kostela vedla většinou přes hřbitov. I pokrokové 19. století zaznamenalo několik demografických krizí, které byly způsobeny válkou, hladovými lety nebo epidemiemi. První polovina 19. století byla navíc stále charakteristická až neuvěřitelnou úmrtností kojenců. Se smrtí se člověk mohl zkrátka setkat na každém rohu, což je pro dnešního člověka možná děsivá představa, na druhou stranu, je dnešní demonizace smrti nebo jak by řekl Philippe Ariès „vyobcování smrti“ lepší variantou? I přes skutečnost, že se lidé v 19. století smrti obávali méně než my dnes, nelze říct, že strach nepociťovali vůbec. Pokud se nebáli o sebe a svou tělesnou schránku, měli obavy aspoň o svou duši a o své blízké.³¹⁴

Korespondence poskytovala prostor pro sdílení informací, ale i emocí. Je odrazem nejen kulturních vzorců, ale i individuálního prožívání nelehkých životních událostí. Můžeme se zde tak ptát na otázky, jakým způsobem reflektovali členové rodiny smrt, jaký měla vliv na vztahy v rodině a jakou roli hrála v tomto vnímání víra.

V korespondenci Anny Hulakovské je zachycen průběh nemoci, které její nejstarší syn František nakonec podlehl. Důvod, proč je tato pasáž přítomna zde, a ne v kapitole o zdraví a nemoci, je následovný. Případ Františka Hulakovského příliš nereflektuje léčebné postupy, ale spíše dlouhé umírání. Perem Anna Hulakovská zachytila postoj svého syna, který jí postupně odcházel před očima. Na úvod můžeme prozradit, že Františkovo členění smrti rozhodně nezapadalo do dobového křesťanského kánonu.

První zmínky, že s Františkem není něco v pořádku, se objevují v dubnu roku 1830. Jeho stav byl už v té době vážný, jelikož Anna Hulakovská udávala, že byly dny, kdy syn ani nevyšel z pokoje.³¹⁵ Že se jedná o tuberkulózu (nebo jinou plicní chorobu) v korespondenci nikde explicitně uvedeno není, tuto informaci uvádí až matrika zemřelých. Matka Hulakovská

³¹⁴ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 251–255.

³¹⁵ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 22. dubna 1830.

synův špatný stav přikládala přílišnému požívání „silných nápojů“.³¹⁶ V následujících dopisech nesledujeme žádné zlepšení situace, spíše naopak. Rodina se pomalu ale jistě začala připravovat na nejhorší. Anna popsala příznaky Františkovy nemoci, přičemž ho trápil především silný kašel a celková slabost. Německobrodský lékař mu po předchozí léčbě zřejmě nabídl zvolit léčebný způsob v dopise označený jako „homeopatisch“, ale to František odmítal ve strachu, že je na léčbu už příliš slabý a jen by urychlila jeho smrt.³¹⁷ V posledním dopise, jenž se týkal Františkova stavu, matka Hulakovská Jana vyzvala, aby se co nejdříve odebral z Prahy domů, jelikož je to nejspíš poslední příležitost, kdy svého staršího bratra bude moci uzříť.³¹⁸

Františkův postoj ke smrti nebyl tak fatalistický a odevzdaný, jak to budeme moci níže pozorovat u jeho starší sestry Ludmily. Anna Hulakovská popisovala, že se jí syn jeví divně po psychické stránce, má sám o sebe strach, jeho manželka pláče, ale nesmí to dělat před ním a nikdo z nich se neodvažuje mluvit o poslední vůli. Stejně tak pokud se někdo z cizích jen slovem zmínil o jeho špatném zdravotním stavu, mělo to F. Hulakovského velmi rozzlobit.³¹⁹ František do poslední chvíle příliš neaspiroval na opuštění pozemského světa v duchu „dobré smrti“. Naopak jeho sestru Ludmilu představa vlastní smrti zdá se příliš neděsila: „...*umřít jednou musím, snad je to jedno, teď nebo později jít domů. Než P. Bůh snad řekl, počkej tu ještě a poslouchej*“ reagovala na uzdravení z blíže nespecifikované choroby.³²⁰ Její alespoň zdánlivá odevzdanost měla základ v katolické víře a přesvědčení, že se se svými milovanými znovu shledá v nebi. Toto zbožné přání také často včleňovala do gratulací k jmeninám.

Příčiny, proč každý sourozenec prožíval vlastní smrtelnost jinak jsou různé. Samozřejmě hlavním faktem je, že každý člověk prožívá těžké životní situace jiným způsobem a jinak na ně reaguje. Sourozenci ostatně nebyli ve stejné životní situaci. František byl mladší, poměrně čerstvě ženatý a je také možné, že cítil větší zodpovědnost za matku, které finančně pomáhal. Navíc také ve víře nutně nemusel nacházet takovou útěchu, jako sestra Ludmila. Zdůraznit opět musíme ale především skutečnost, že výpovědní hodnota pramenů je silně ovlivněná stylizací pisatele. Františkův stav máme zachycený rukou jeho matky, a to v okamžiku, kdy na tom byl den ode dne hůř. Naopak Ludmila o svém postoji ke smrti psala sama za sebe většinou v okamžiku uzdravení, kdy byla tzv. z nejhoršího venku, takže je možné,

³¹⁶ SOA HK; Sb. matrik Východočeského kraje, matrika Z, Havlíčkův Brod, 1777–1843, fol. 208.

³¹⁷ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 17. června 1830.

³¹⁸ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 29. prosince 1830.

³¹⁹ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 29. června 1830. „*O poslední vůli se mu nesmíme ani zmínit, on by si to kdoví jak vykládal, protože je hrozně divný. Když se mu někdo cizí zmíní o jeho nemoci, že špatně vyhlíží, on se hned rozhněvá.*“

³²⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 6. září 1836.

že se v tomto tématu do dopisů silněji promítla její stylizace do role řádné křesťanky, která neměla důvod se smrti obávat. V korespondenci nikdy nevyjádřila strach ze smrti, naopak jasně vyjadřovala, že se jí nebojí.³²¹ Zda šlo o její skutečný postoj nebo jen očekávanou stylizaci se dnes už nedozvíme.

Po Františkově smrti roku 1831 jeho jméno z rodinné korespondence téměř mizí a objevuje se pouze v souvislosti s dědictvím. O průběhu, jak bychom dnes řekli, dědického řízení nejsme informováni v úplnosti, každopádně zřejmě neproběhlo úplně bez problémů. Anna Hulakovská v dopisech projevovala nevraživost zejména vůči ženě nebožtíka Františka, jelikož měla pocit, že toho po něm zdědila příliš, aniž by se o tento majetek sama zasloužila.³²² Dědické nároky si dělal i František Dvořák, kterého ale Anna Hulakovská okamžitě odbyla tvrzením, že je ještě stále svéprávnou hospodyní.³²³

Ludmila bratrovu smrt ve svých dopisech nikdy nereflektovala, jednak proto, že z tohoto období není žádná její korespondence dochovaná, ale nedošlo k tomu ani později. Nedá se říct, že by na stránkách dopisů nikdy nedávala průchod svému truchlení, jen bylo věnováno jiným členům rodiny. V komunikaci s bratrem sdílela kupříkladu bolest, kterou vyvolalo úmrtí její mladší sestry Agnes: „*Dej jim všem P. Bůh nebe našim zemřelým, než já nemůžu zapomenout na Agnesku. Je mi velice divno, neboť byla z nás nejzdravější, a tak brzo zemřela. Je mi to veliký, jak nás bylo mnoho a už na tak málo nás zůstalo, že všichni na krátkým věku odešli ze světa a já, darebnice, mám tu ještě 61letá žít.*“³²⁴ Bratrovi se také svěřila, že se jí o již nežijících členech rodiny v noci občas zdají sny. Jak jsme již zachytili v předešlých kapitolách, nejsrdečněji a s největší intencí vzpomínala právě na svého zemřelého otce a existenci rodinné nesoudržnosti přičítala právě jeho absenci v rodině. Smrt ale přesto přijímala jako Boží vůli, ve víře hledala útěchu a pevně doufala, že se jednou s celou svou rodinou setká v nebi.

Ludmila Vodičková ve výše uvedené pasáži mimo jiné odkázala na vysokou dětskou úmrtnost v rodině, která jí připravila o mnoho sourozenců. Jak tyto skutečnosti reflektovali manželé Hulakovští je nejasné, každopádně Ludmila si na sourozence v dopisech čas od času vzpomněla s konstatováním, že všichni odešli ze světa velmi mladí. Tato zkušenost se nevyhnula ani další generaci dětí manželů Hulakovských. Barbora Hauserová například roku

³²¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. června 1850. „...dobrá strava přináší dřívěj smrt, jako se jí nebojím. Kdy Pán Bůh bude chtít mě zavolat, pojd' už ale do nebe, prosím ho za to.“

³²² Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 30. června 1831.

³²³ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 28. července 1831.

³²⁴ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. dubna 1849.

1841 bratrovi sklesle ale přesto stroze oznamovala smutnou novinu: „*Pán Bůh mně Jeho svaté milosti nepopřál, aby bylo to děťátko pokřtěno, protože se mrtvé narodilo.*“³²⁵ Jaký zármutek asi museli rodiče pociťovat, když pochovávali nekřtěňátko. Další zprávy např. o komplikacích během porodu nebo o samotném místě pohřbení dítěte v dopise přítomny nejsou, tato témata tak nejspíš zůstala v tabuizované sféře. V jiném případě zase Anna Hulakovská synovi oznamovala, že malý synek strýce Hulakovského Honzíček má psotník, trápí se a očekávají jeho poslední hodinku. Než stihla dopis dokončit, Honzíček útrapám podlehl a na konci dopisu je přítomen eufemistický přípis: „*Honzíček už v Pánu usnul ve čtyři hodiny odpoledne.*“³²⁶ Naopak u Ludmily se tato oznámení obešla bez eufemismů.

Smrt jako taková nebyla nutně reflektovaná pouze v rámci rodiny, ale i v rámci širšího okolí a příbuzní Jana zpravidla v každém druhém dopise informovali, kdo nedávno zemřel a za jakých okolností. Nutno dodat, že tato sdělení většinou postrádala hlubší emoce a mnohdy i onen eufemismus, ale přesto se některá z nich nečtou dobře ani dnes. Ludmila bratra informovala i o sebevraždách, např., když se z neznámých důvodů u nich v pronajatém domě oběsila mladá žena, nebo když se ve vedlejší vesnici zastřelil otec od rodiny kvůli dluhům. Tato sdělení měla povětšinou formu senzace, o které zpravidla mluvilo celé široké okolí.³²⁷ Častěji ale přicházely zprávy tradičnějšího rázu, o lidech, které adresát znal a kteří zemřeli vlivem nemoci nebo stáří. Adresát tak zůstával v kontaktu s okolím, ač od něj byl geograficky vzdálený.

Tuto pochmurnější kapitolu zakončíme citací části jednoho z mála dochovaných dopisů od Ignáce Vodičky švagru Janu Hulakovskému: *Náš draze milovanej! Pane švagře! S třesoucí rukou a s krvácejícím srdcem pero do ruky беру a tu smutnou a žalostnou novinu zvěstovat musím, právě dnes v 8 ráno má nejdražší choti na věčnost se odebrala, však ale šťastnou smrtí se s Bohem smířila.*“³²⁸ Jelikož byl Ignác po informativní stránce velmi úsporný, pomocí matriky zemřelých alespoň doplníme, že se Ludmile dostalo posledního pomazání od tamního kaplana Leopolda [Sroncla], a že byla pohřbena v Ledči nad Sázavou.³²⁹

V uvedené citaci si povšimněme termínu „šťastná smrt“. Již dříve jsme v textu užili výraz „dobrá smrt“ (dobrá a šťastná zde chápeme jako synonyma) a je namístě tento termín

³²⁵ Tamtéž, Barbora bratru Janovi ze dne 6. ledna 1841.

³²⁶ Tamtéž, Anna Hulakovská synu Janovi ze dne 16. února 1832.

³²⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 22. prosince 1851. „...měl termín skládat a něco už z toho utratil, i šel do maštale, že si uřízne řezanku, zatím si flintu kulkou nabil a zastřelil se a 6 dětí mají.“

³²⁸ Tamtéž, Ignác Vodička švagru Janu Hulakovskému ze dne 16. května 1852.

³²⁹ SOA HK; Sb. matrik Východočeského kraje, matrika Z, Leděč nad Sázavou, fol. 152.

stručně objasnit. Tento postoj ke smrti u nás vychází z raného novověku a je jakýmsi vymezením vůči chápání smrti ve středověku, která byla zobrazována a pojímána děsivě až karikaturisticky. Naproti tomu později se člověk učil žít s myšlenou na smrt, která byla přirozeným ukončením pozemského života.³³⁰ Život měl být svým způsobem pojímán jako předehra ke smrti. Baroko zanechalo silnou stopu v pojímání umírání a jeho odkaz byl v 19. století stále patrný. Katolické rituály pak usnadňovaly přechod mezi životem a smrtí. Umírající neměl ideálně umírat sám, ale v kruhu rodiny a přátel, měl být smířený se všemi pozůstalými, měl mít vyřešené majetkové a další otázky v rámci poslední vůle a to nejdůležitější, měl být smířený s Bohem a se svou vlastní smrtí.³³¹ K tomu u Ludmily Vodičkové zdá se došlo a potvrzuje to její dříve prezentovaný postoj k víře a vlastní představě o smrti.

O samotných pohřebních obřadech nejsme z korespondence příliš informovaní. Pohřeb představoval a stále představuje specifický rituál, který je uznáván téměř v každém společenství. Do jisté míry jde i o společenskou událost, jelikož pozůstalí se loučí s nebožtíkem a doprovází jej na jeho poslední cestě.³³² Konkrétně u Ludmily je pravděpodobné, že se pohřbu z příbuzenstva zúčastnila alespoň sestra Barbora, v té době ostatně poslední žijící dcera Hulakovských, jelikož se o sestru nějaký čas starala. Dokonce i Ludmilin poslední dopis bratrovi byl prokazatelně napsán její rukou.³³³ Pohřeb se konal standardně dva dny po úmrtí, takže Jan neměl žádnou šanci poslední rozloučení stihnout, ač mu švagr Ignác okamžitě odeslal dopis do Prahy, dost možná prostřednictvím pošty.³³⁴

V dřívější kapitole jsme uvedli, že František Dvořák uspořádal pro svého příbuzného Hulakovského, kterému zemřela žena, pohřební hostinu.³³⁵ Dá se tak uvažovat o tom, zda smrt a pohřeb v rodině neznamenal dočasné smíření jejích členů. Na druhou stranu úmrtí zpravidla vyvolávalo i ostré otázky ohledně dědictví, takže vztah smrti a smíření v rodině bude spíše ambivalentní.

Tedy závěrem. Korespondence pro aktéry komunikace nepředstavovala pouhou výměnu informací, ale sloužila i jako prostředek pro sdílení emocí. Zároveň sloužila jako médium rodinné paměti, kde pisatel vzpomínal a odkazoval na již nežijící osoby. Do vlastního vnímání smrti se promítala stylizace, katolická víra, ale i přirozené emoce. Ludmila Vodičková

³³⁰ Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti*, díl druhý, Praha 2000, s. 15–29.

³³¹ M. LENDEROVÁ – T. JIRÁNEK – M. MACKOVÁ, *Z dějin*, s. 251–253.

³³² Tamtéž, s. 258–259.

³³³ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi (psáno rukou Barbory Hauserové) ze dne 13. května 1852.

³³⁴ Tamtéž, Ignác Vodička švagru Janu Hulakovskému ze dne 16. května 1852.

³³⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 9. května [1841].

smrt spojovala s posmrtným životem a hledala útěchu ve víře. Truchlila pro své milované, ale zároveň na smrt pohlížela jako na Boží vůli a pevně doufala, že se jednou se všemi zemřelými setká v nebi. Ať už v rámci písemné stylizace, nebo skutečného přesvědčení se Ludmila ztotožňovala s rolí dobré křesťanky, která ze smrti nemá obavy a jejím přáním bylo dosáhnout dobrého a spravedlivého odchodu ze světa. Opačným příkladem byl její bratr František, který měl na konfrontaci se svou nemocí a blížící se smrtí reagovat strachem a vzdorem.

Zda úmrtí v rodině působilo jako tmelící prvek nebo naopak narušení soudržnosti se nedá říct jednoznačně. Pro Ludmilu zpětně právě smrt otce představovala konec rodinné soudržnosti. Zdá se tak, že k částečnému usmíření docházelo, šlo ale spíš o dočasný jev, který byl záhy překryt např. otázkami dědictví.

6.3. Reflexe sociálních problémů a revolučních let 1848–1849

Co se v Čechách odehrávalo v rámci revolučních let asi není vzhledem k charakteru této práce třeba blíže vysvětlovat, a proto jen konstatujeme, že šlo o cennou revoluční zkušenost, která předznamenala změnu stávajících tradičních pořádků v politické, hospodářské, sociální nebo národnostní oblasti a dopadla větší či menší měrou na většinu obyvatel.³³⁶ Otázkou revolučních let už se u nás zabývalo nespočet odborných prací, ale v naprosté většině byla nazírána optikou prostředí pražské inteligence. Jak tyto události reflektoval venkov, menší města a obecně lidové vrstvy příliš řešeno nebylo a pokud ano, závěr byl většinou takový, že lidé na venkově nebyli příliš informováni a často vůbec nevěděli, co přesně se v Praze, natož pak v Evropě, odehrává.³³⁷ Korespondence Ludmily Vodičkové tomuto tvrzení ale ne zcela odpovídá.

V rámci problematiky revolučních let byl v případě rodiny Hulakovských v české historiografii dosud řešen pouze osud a přístup Jana Hulakovského, který se aktivně podílel na revolučních aktivitách a byl členem spolku Svornost. Toto působení bylo klíčové v tom ohledu, že Hulakovskému po revoluci pro politicky závadné chování (a to nešlo o žádného radikála) zničilo kariéru.³³⁸ Dopisy Ludmily Vodičkové, které v onom bouřlivém období vznikly, jsou unikátní v několika ohledech. Jejich obsahovou analýzou můžeme rozšířit několik témat. Předně zde můžeme pozorovat, jak se ze své pozice k celé situaci stavěla a jaký na ní měla názor. Můžeme pozorovat, jak byla revoluční léta prožívána na venkově a jak fungoval

³³⁶ K tématu práce: Pavel BĚLINA – M. HLAVAČKA – D. TINKOVÁ, *Velké dějiny země Koruny české*, svazek 11.a, 1792–1860, Praha 2013.

³³⁷ J. MACHAČOVÁ – J. MATĚJČEK, *Nástin*, s. 388.

³³⁸ J. KOLLMANN, *Jan Hulakovský*, s. 382–395.

informační tok. Dále jde o příspěvek k regionálním dějinám, jelikož psaní byla plná popisů událostí, které se udály v Humpolci, Německém Brodě a okolí. Než však přistoupíme k analýze konkrétních událostí revolučních let, je třeba nejprve nastínit situaci na venkově, kde Vodičkovi žili, před tímto přelomovým obdobím. Nutně totiž formovala atmosféru, která se na prožívání revoluce později odrazila.

Poměrně krušný rok 1847 předznamenával hrozící sociální nepokoje. Z důvodu špatné úrody ceny produktů vyletěly vzhůru a v Čechách, podobně jako roku 1843, nastala krutá hladová léta, která trvala další tři roky.³³⁹ Že si obyvatelé maloměsta včetně Vodičkových stěžovali na drahotu, bylo celkem běžné, těmito postesky je ostatně vyplněná velká část korespondence. Každopádně obyčejným stěžováním to většinou začalo, ale současně i končilo. Pravda, že už pár let před revolučními událostmi a před „hladovými“ časy, korespondence zachycovala činy řady zoufalých lidí páchajících zoufalé činy, ale šlo více méně spíše o senzace, které nebyly celospolečenským problémem. Tak kupříkladu, v dopise z roku 1846 popisovala sestra bratrovi případ jednoho koželuha z Německého Brodu, který ve Štokách kvůli svým dluhům vykradl zámeckou kasu, dalšího dne byl ale dopaden: „...*koželuha Juzla tento [týden] odvezli do Kutný Hory. To prý bylo smutný loučení a pláče i od všech lidu, a žena je těhotná, ona každou chvíli vysypaní. Vlasy si trhala nad neštěstím.*“³⁴⁰ O rok dříve zase Ludmila zachytila perem přímo v Humpolci žhářství, které možná pramenilo ze sociální nouze, zahořklosti a pocitu, že už není co ztratit. Místní žebračka měla údajně navést svého 15letého syna, aby zapálil pár stodol na Českém Městě. Její syn poté udal, že jej k tomuto činu donutila matka, ta to ovšem popřela, a nakonec odsouzena nebyla. Názor Humpoleckých na viníka žhářství byl ale jasný: „...*hubujou, že ji pustili, že to samotná [...] že vždycky říkala, když ji děti [druhý], který poslala na žebrotu, málo přinesly, že lidi nemají, zapálit je, aby neměli, jako ona nemá, a když hořelo, ona byla oblečená, seděla, už čekala.*“³⁴¹ Stále zde šlo ale o excesy jednotlivců.

Tato situace se proměnila právě v roce 1847, kdy hlad a nedostatek naplno zasáhl širší chudší vrstvy. Na konci března byl v dopise zachycen případ, kdy se část místních obyvatel rozhodla vzít věci do vlastních rukou a přepadla několik vozů s bramborami, které mířily z Humpolce do Hněvkovic. Město se tuto situaci snažilo řešit následovně: „*Zde ale, aby je upokojili, dávají jim každé tejdne na penězích, a dříví jim dávali, jak moc jen [lidé řeknu], a*

³³⁹ M. LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti*, s. 74.

³⁴⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 31. ledna 1846.

³⁴¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 24. října 1845.

*vochlastům, aby se upokojili, aby nepopíjeli, i ještě jim k tomu u měšťanstva musí v kontribuci všechno platit, které je bez toho každé těžko živ, sám sebou má co dělat.*³⁴² Vodičkovi z této sociální pomoci humpoleckým sousedům evidentně příliš nadšení nebyli, jelikož vnímali, že jde na jejich úkor. Ze své bídy měli lidé v Humpolci vinit i císaře a Ludmila se při této příležitosti jen zamýšlela, jak by to asi dopadlo, kdyby panovník při cestě do Čech projížděl právě přes Humpolec. Zda souhlasila s názory jejích sousedů v dopise přímo nevyjádřila, ale sama si posteskla, že se mají řemeslníci tak zle, že je to až k nesnesení. Sociální problémy na venkově přetrvávaly, a roku 1848 se k nim přidaly navíc otázky ohledně revoluce spolu s národnostními problémy.

Vztah Ludmily Vodičkové k novým pořádkům a ke konstituci byl dá se říct ambivalentní. Na jedné straně jsou v jejích dopisech patrné sympatie k vlasteneckému tónu revoluce (ač ona sama byla v této otázce spíše konzervativní), na straně druhé projevovala k náhlým sletům událostí značnou nedůvěru. V prvním dopise, kde se poprvé vyjadřovala k revoluční situaci na ni reagovala slovy: „...*posud se ještě v kůži držíme, na jak dlouho, to nevíme, nebo ta konštituce z nás i duši vystraší.*“³⁴³ Celá věc ji byla podezřelá už z toho důvodu, že se v Humpolci záhy utvořila Národní garda a začala se vyzbrojovat. Prostá žena nedokázala dost dobře pochopit, proč je třeba ozbrojené gardy, pokud má ona konstituce přinést dobro: „...*a teď nám odpověz, k čemu to bude cílit, já si to nemůžu vyložit, jak bych myslela, když je konštituce pro mnohé dobré, tak by nebylo potřeba pro každého vyzbrojení*“ tázala se svého vzdělanějšího bratra.³⁴⁴ Sama si tak těžko tvořila názor, jelikož na jedné straně stála část nadšených sousedů přidávajících se do gardy a na druhé straně část představitelů katolické církve, která měla na události rozdílný pohled. Jeden z kněží v želivském klášteře se měl dokonce nechat slyšet, že Pražané, kteří bouří venkovský lid a vyzývají ho k založení Národních gard, by si zasloužili setnutí hlavy. Jindy měli zase německobrodští gardisté vybit jistému tamnímu prelátovi okna. I z těchto důvodů se obyčejné ženě uznávající autority katolické církve a jejích představitelů nabízela otázka, zda nejde spíše o Boží trest: „...*než jak Pán Bůh bude chtít nás potrestat, máme za co prosit a se polepšit, aby nás zachoval ode všeho zlého.*“³⁴⁵ Její postoj byl naprosto v souladu s její stylizací do role dobré křesťanky a zároveň s jejím vnímáním autorit v rámci křesťanské obce.

³⁴² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 27. března 1847.

³⁴³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 15. dubna 1848.

³⁴⁴ Tamtéž.

³⁴⁵ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 15. dubna 1848.

Další dopis pocházející z května vyjadřoval ještě větší obavy a zároveň zachycoval existenci národnostních problémů na venkově. Ludmila bratrovi napsala, že pozorně sledují situaci v Praze, a že mají obavy, protože v Humpolci a okolí je rozhlašováno: „...brzy že jdou na nás Francouzi, zas že jdou na nás Rusi, ba zas že jdou na nás Němci...“³⁴⁶ Byla zde tak evidentně podporována představa, že jsou české země v ohrožení, což máme ostatně doložené i z periodika Národních novin, které národ připravovaly na hypotetický útok „nepřátel svobody a slovanstva“.³⁴⁷

Napětí v kraji nepomáhal ani velkostatkář Eduard Křivánek, majitel panství Věž, který aktivně agitoval za obeslání Frankfurtského sněmu.³⁴⁸ Uvážíme-li, že tak činil v etnicky českém prostředí, není překvapivé, že tato aktivita nezůstala bez odezvy. Ludmila bratrovi napsala, že bylo po Humpolci rozhlášeno, že se chce věžský pán přidat k Německé říši a na to konto se sešla Národní garda, která měla diskutovat o dalším postupu. Mezitím došla do Věže zavádějící zpráva, že je 600 gardistů již na cestě k Věži a mají zde rabovat a mordovat. Eduard Křivánek měl tak poddaným poručit, aby se bránili, byť třeba jen motykami, a sám utekl do Německého Brodu. Jak se ukázalo, zvěsti o rozlícené gardě táhnoucí k Věži byly přehnané, a nakonec se dalšího rána na cestu vypravilo pouze osm mužů, a to navíc ne do Věže, ale do Brodu. Ludmilin popis události je zcela v souladu se zprávou, kterou uvádí pamětní kniha Věže a s popisem události se tak má rozcházet jen zápis v kronice místní školy, která uváděla, že k obležení Věže skutečně došlo, ale celá situace nakonec skončila smířením.³⁴⁹

Na německobrodském náměstí se následujícího dne pořádala veřejná rozprava, přičemž hlavními řečníky byli na jedné straně advokát Pankrac lobující za obeslání Frankfurtského sněmu a na straně druhé humpolecký lékař Štulc, jenž byl součástí humpolecké deputace a měl obyvatele od volby odvrátit. Dle Ludmiliných slov se jeho řeč setkala s velkým nadšením: „...vystoupil náš d. Štulc na lešení a řekl, jak začal řečit i hned pleskali rukama a [...] mu dali ať žije d. Štulc a hanba Pankrac, sláva Štulcovi, a pak obecní lid, Štulc ať žije, Pankrac ať hnije!“ Samozřejmě toto sdělení může být zkreslené, jelikož jde o druhotnou interpretaci události zatíženou vlastními preferencemi. Každopádně se zdá, že Německý Brod a širší okolí začalo naplno žít politicky a hlavním předmětem byla právě nacionální otázka. To není nic

³⁴⁶ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 3. května 1848.

³⁴⁷ Ludvík RITTERSBERG, *Pozor!*, in: Národní nowiny 55, 9. června 1848, s. 217.

³⁴⁸ K tématu tyto práce: Jan KŘEN, *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*, Praha 2013; Karel SCHELLE, *Státoprávní aspekty revoluce 1848-1849 v rakouských, českých a uherských zemích*, Ostrava 2019.

³⁴⁹ František SVOBODA, *Kronika obce Věž, od první zmínky o Věži až do konce roku 1945*. [online]. [cit. 2025-07-10], s. 9. Dostupné z: https://www.obecvez.cz/e_download.php?file=data/multipage/editor/editor-13-159-cs_1.pdf&original=V%C4%9A%C5%BD%20in%20Kronika%20obce%20V%C4%9B%C5%BE.pdf.

neobvyklého ani pro venkov. Jiří Štaif k této tématice kupříkladu uvádí, že inklinace k vytváření obrazu nepřítele byla dána svou jednoduchostí, emotivností a jednoznačností, a tak poskytovala orientaci v často velmi nepřehledném dění revolučních let.³⁵⁰

Samotný postoj ke gardě se za měsíc u Vodičků evidentně také změnil, jelikož v dubnu Ludmila uváděla, že manžela Ignáce sousedé také vyzývají, aby se k nim přidal, ale dle jejího názoru už na takoveto věci byl její muž příliš starý. Následující měsíc svého bratra již prosila, zda by pro Ignáce v Praze nesehnal nějakou šikovnou, a ne moc drahou šavli, protože zbraň byla podmínkou pro vstup. Zároveň si posteskla, že v Humpolci by bylo gardistů mnohem víc, kdyby měli peníze na zbraně. Její vztah k tomuto sdružení se tedy rychle proměnil snad pod vlivem okolí. Účast v gardě se stala v Humpolci obecně uznávanou a zdá se, že mínění komunity (a možná i bratra Jana) Ludmilu postavilo do morálního dilematu a pozměnilo její hodnotový žebříček.

Korespondence také dokládá, že i mezi členy gardy, byť šlo o spolek více méně stejně smýšlejících lidí a navíc sousedů, byly rozepře. Motivace ke vstupu byly jistě podmíněné národním cítěním, nebo aspoň všudypřítomným strachem z ohrožení země. Na druhou stranu předpokládáme, že zde velkou roli hrála i genderová manifestace. Pokud většina mužského sousedstva vstupovala do této ozbrojené složky, chtěli nejspíš mimo příklonu k revolučním myšlenkám, demonstrovat svoji maskulinitu a vytvářeli tak nepřímý tlak na ostatní muže. Jakmile ale měšťané vstoupili do gardy, byla jejich role suverénního muže paradoxně ohrožena. Ludmila ve svém dopisu popsala jeden zajímavý fenomén: „...*taky se nemůžou mezi sebou srovnat, také když je v [řadu] některej starší a má ho komendírovat mladší, nejní mu to dobře.*“³⁵¹ Maskulinita starších a často vážených mužů od rodin bylo náhle ohrožována mladšími chlapci, což bylo z logiky věci samozřejmě ponižující.³⁵² Útrapy tak měly být alespoň vykoupeny pochvalou Národní humpolecké gardy v novinách: „*Než jaký pochvaly dostali všady, když v novinách chválili Humpolec, i když cestujou cizinci, ptají se na Humpolec, že prý musejí bejt [možné] a vznešené lidi po celém okrsku.*“³⁵³

³⁵⁰ Jiří ŠTAIF, *Revoluce 1848–1849 a počátky občanské společnosti v Českých zemích*, in: Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu: [sborník příspěvků z mezioborového vědeckého symposia v Litomyšli ve dnech 29.-30. května 1998], Litomyšl 1998, s. 71–84, zde s. 80.

³⁵¹ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 3. června 1848.

³⁵² Stejný příklad tohoto problému u českých vojáků první světové války uvádí Jiří Hutečka ve své práci: Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*, Praha 2016, s. 23–60.

³⁵³ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 3. června 1848.

Přetrvávajícím strachem panujícím v Humpolci a okolí uvedla Ludmila i svůj další dopis ze začátku měsíce června: „...*my jsme zdraví posavadě, neboť dokad' nás ti Němci a neb Rusi, anebo Francouzi nás nezabijou, nebo snad co svět stojí, taková muchlanice ještě nebyla, jaká je teď. Tak mi to přichází, jako když měla bejt zkáza Jeruzaléma, ale nic, nebo jeden povídá, že podle proroctví, že mají Čechy nebo Česká zem vniveč uvedena, že na koňských kopytech bude roznesena, druhej povídá, že se schyluje ke konci světa, že svět bude jen tohle století.*“³⁵⁴ Stárnoucí žena, která byla přímým svědkem událostí, které v jejím městě neměly obdoby, tak nutně musela pociťovat jisté znepokojení.

I doma v Humpolci začaly panovat nepokoje. Ludmila bratrovi jako novinku sdělila, že byl z funkce sesazen humpolecký starosta Vašíček a posléze i celý magistrát města, přičemž došlo k úplné obměně personálu. Gustav Kobliha uvádí, že Vašíčka na této pozici vystřídal kupec Ferdinand Nápravník, který se rovněž angažoval v gardě na pozici setníka.³⁵⁵ Sedláci z okolí Německého Brodu si pak zvolili poměrně svéráznou radikální cestu odplaty proti nepohodlnému a v kraji až nenáviděnému „lobbistovi“ za volby do Frankfurtského sněmu Pankracovi: „*A což slyšíš o p. d. Pankracovi, že prý musel utéct v noci, že ho hledali po domě, že byl někde za komínem schovanéj. A sedláci na něj čekali s trakařem a provazem, že ho musejí uvázat za krk, aby z trakaře nespádl, nebo chtěl na sedlácích 1400 čm, aby mu dali na cestu, že pojede za ně do Frankfurtu do sněmu, že je tam dobře uváže. A tu mají na něj ten vztek, není-li Ti to už dávno známé třebaš z novin, zaslouží také kočičí muziku, na záda aby mu jich hodně natloukli inštrumentama s cepem a s [špičákem] a s takovejma inštrumentama a motykou a kopáčem*“ popisovala Ludmila rozohněně situaci.³⁵⁶ Tato informace bohužel nemá opory v sekundární literatuře a je pravděpodobné, že byla v dopise do jisté míry zjednodušena nebo překroucena.

Známé byly Ludmile Vodičkové i volby do Českého zemského sněmu a do rakouského Říšského sněmu, které byly v Humpolci a okolí velkým tématem. V dopise bratrovi uvedla, kdo se od nich hlásí za poslance do Prahy, přičemž její manžel Ignác měl všechny sousedy nabádat, aby dali přednost doktoru Štulcovi. Snaha vyšla ale zřejmě naprázdno, protože v seznamu zemských poslanců ho G. Kobliha neuvádí.³⁵⁷ U voleb do Vídně zase velice dobře popsala situaci v Humpolci a úspěch Karla Havlíčka Borovského, z něhož měla sama radost. Ostatně sám Ignác se měl s panem redaktorem Havlíčkem znát, což Ludmila bratrovi sdělila

³⁵⁴ Tamtéž.

³⁵⁵ G. KOBLIHA, *Humpolec*, s. 39.

³⁵⁶ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 3. června 1848.

³⁵⁷ G. KOBLIHA, *Humpolec*, s. 39.

s velkou hrdostí.³⁵⁸ Na venkov se dostaly i informace o Havlíčkově zatčení, na což pár místních reagovalo se škodolibou radostí. Záhy měly být ale tyto úšklebky od zbytku občanů a gardistů potrestány tzv. „kočičí muzikou“. Humpolečtí následně nelenili a okamžitě napsali k zemskému presidiu a ministerstvu o propuštění Borovského. Tuto informaci uvádí jak Ludmila Vodičková, tak Gustav Kobliha v knize *Humpolec a okolí*.³⁵⁹ Den po propuštění už vjížděl Havlíček do Humpolce jako hrdina a Ludmila bratrovi popsala velké veselí a oslavu gardistů.³⁶⁰

Když na venkov doputovala zpráva o proběhlých Svatodušních bouřích, rodinu Vodičkových a další sousedy, kteří měli v Praze své milované, zachvátily obavy. O to horší měly být přicházející informace o perzekucích, které přinášeli přímo krajané. Jistý p. Zahálka z Humpolce tak Vodičkům vyprávěl, že musel vynaložit skutečně velké úsilí na to, aby se z Prahy vůbec dostal živ a zdrav. Ludmila bratrovi přispěchala na pomoc aspoň s radou, jak se před perzekucemi uchránit a na co se má vymluvit: „...byli jsme v starostech a strach, jsi-li živ a neb zdrav, když jsme slyšeli, že tak pořád pány a studenty zamykají, i že by tebe také nenašli, nebo v tom rámusu, abys nepřišel k ranění, a nebo k nějakému aurazu. Než bysme Ti všichni radili, jak se můžeš vždycky vymluvit, že jsi nedostatečnej a rač se uhnul, tak jako se jiní uhnuli a rozutíkali.“³⁶¹ Současně bratra, jako už tolikrát předtím požádala, aby ji informoval o všem, co se děje v Praze, protože na tyto cenné zprávy netrpělivě nečekala jen ona, ale i všichni ostatní sousedé.

Je s podivem, v jaké míře byla Ludmila informována, a to nejen o lokálních událostech. Možná nevěděla, jak si má tyto zprávy vykládat, ale důležité je, že o nich byla informována, a to nejen prostřednictvím bratra. V dopisech se tak bratra například ptala, zda už také slyšel, co se odehrálo v Itálii v Miláně a jindy Janovi zase sdělovala, co se děje ve Vídni. Tyto informace, které později čerpala právě od Jana, vycházely i z tisku a od ostatních sousedů (kteří měli zase svou vlastní informátorskou síť). Jan Hulakovský sloužil Humpoleckým po celou dobu revolučních let jako jeden z vítaných zdrojů pravdivých informací, jelikož oficiálním periodikům minimálně část obyvatel včetně Ludmily příliš nevěřila.³⁶² Na druhou stranu i přes

³⁵⁸ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 17. července 1848. „P. Havlíček se také s mým pozdravili a políbili, a připomněli si, když on přijel z Ruska, že spolu hodovali u p. bejvalého pulmistra v Německém Brodě.“

³⁵⁹ Gustav KOBLIHA, *Humpolec*, s. 33.

³⁶⁰ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 17. července 1848. „...a pak ráno za něj byla mše svatá čtena, a byl s muzikou provázen do kostela, a pak zas z kostela. Kdo chtěl, každý ho viděl i jeho paní, pěknou paní má. Dej Pán Bůh, aby se to dobře pořídilo také pro nás obecní lid.“

³⁶¹ Tamtéž.

³⁶² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. dubna 1849. „Než musím se ptát eště více, i každý se ptá, co nám píšeš a já nic nevím. Buď tolik dobrý, neb laskavý, neboť se tolik vdávám, že od tebe zvím pravdu, neboť i ty noviny nám píšou, a také pořád lžou.“

určitou rezervovanost k tisku byli Vodičkoví o člancích v novinách dobře informováni. Nedá se s absolutní jistotou tvrdit, zda k informacím přicházeli vlastní četbou nebo je měli zreprodukované od ostatních sousedů, každopádně již v čase před revolucí se v rodině noviny běžně četly, takže šlo nejspíše o kombinaci obojího. Jaké konkrétní noviny Vodičkoví a jejich sousedé četli je obtížné říct. Ludmila většinou v dopisech všechna tato média označovala jako „noviny“ a jejich jméno neuváděla. S jistotou můžeme alespoň říct, že se v Humpolci četly Pražské noviny, jelikož v dopisech jsou čas od času přítomny odkazy na konkrétní obsah článků. Dobrým příkladem je reference na stať z 30. dubna 1848: Ludmila tehdy uváděla: „...sau vyjmenovaný jeden každej zvlášť, že sau [nedorostlý], že okolo Brodu rostou břízy, a tak jim dávají zatím metlou, a pak až dorostou, že tam rostou lískovky, i budou dostávat lískovkou, ještě prý jim slibují víc.“³⁶³ Jde o odkaz na skutečnou výzvu v Pražských novinách, která ostatní „pocitivé“ obyvatele Brodu nabádala, aby vzali metly na ty, kdož „své němectví Čechův vlíti se snaží.“³⁶⁴ Stejně tak se zde s velkou pravděpodobností četly Národních noviny, protože Humpolec miloval redaktora Havlíčka a Národní noviny zase milovaly Humpolec. V tomto médiu je přítomen popis problémů s německy smýšlející menšinou v Německém Brodě, konkrétní události (např. již zmíněné řečnění milovaného doktora Štulce a nenáviděného advokáta Pankrace) a samozřejmě ono již zmíněné chválení humpoleckých obyvatel za jejich smýšlení i jednání.³⁶⁵ Samotná Ludmila Vodičková větší svobodu tisku nepřijala zrovna pozitivně. Zdálo se jí, že se periodikům nedá příliš věřit a předně se jí nelíbilo, že: „...si už moc dovolují tisknout, neboť nejní radno, aby každej všechno věděl.“³⁶⁶

Dozvuky revoluce přinesly řadu zklamání, která jsou zachycena v dopisech. Ludmila předně uvedla, že obecní lid se bojí dalších změn, protože předjímá, že mu stejně nic dobrého nepřinesou. Dále si posteskla i na vývoj ústavy: „Neboť už ta konstituce, která byla tak slavně přivítána a málo víme o dobru, a nemůžem se ničeho dočkat. Už tak dlouho se strojí, kdoví, jak bude pěkně ustrojená, aby se všem zalíbila, aby prý ji nechtěli zle vyprovázet.“³⁶⁷ Kladně nehodnotila ani položené základy k zrovnoprávnění židovského obyvatelstva a zrušení patrimoniální správy. K prvnímu bodu je nutné hned na úvod uvést, že se nedá hodnotit jako jednoznačný projev antisemitismu. Humpolec byl městem s židovskou komunitou a sami

³⁶³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 3. května 1848.

³⁶⁴ *Z okolí Německo-Brodského*, in: Konstituční Pražské noviny 34, Praha 30. dubna 1848, s. 167.

³⁶⁵ *Venkov, Z Humpolce*, in: Národní noviny 120, Praha 31. srpna 1848, s. 472. „Humpolec však zůstane vždy vlasti, národu a konstitučnímu králi věren a dovede povždy všem byrokratickým a reakcionářským návalům mužně a v zákonný cestě na odpor se stavěti, za to můžem ručit všichni za jednoho a jeden za všechny!“

³⁶⁶ SOKA HB, fond Jan Hulakovský, Ludmila bratru Janovi ze dne 1. dubna 1849.

³⁶⁷ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. ledna 1850.

Vodičkovi měli mezi těmito osobami známé, o Židech tak ve svých dopisech Ludmila referovala často, ale nikdy ne předpojatě nebo nenávislně. Co se jí ovšem na nových pořádcích nelíbilo byl fakt, že této komunitě bylo znovu umožněno stěhování a tím pádem i možnost skupování nemovitostí. Možná by v tom nebyl viděn takový problém, kdyby nešlo zároveň o dobu, kdy si sami Vodičkovi chtěli pomoci k jinému domu, na který se snažili našetřit. Dle Ludmiliných slov ale všechny nemovitosti začali vykupovat právě Židé, kteří na rozdíl od nich měli dostatek peněz: „*Konstituce, která je od těch nejdarebnějších lidí rozbujněna, darebně rozpustilců užívána, než Židi ji chtějí nejlepší užívat, neboť že mají s námi stejná práva, ty se hbitě uchopují domy, kde jen můžou kupujou.*“³⁶⁸ Tento postoj přetrvával a po roce k těmto stížnostem Ludmila ještě dodala řečnickou otázku: „*To nabyli práva jen Židé?*“³⁶⁹ Ani z nové státní správy neměla velkou radost. Celou záležitost nehodnotila z pohledu zrušené roboty nebo nějakých sympatií k vrchnosti, ostatně jakožto měšťanka ze svobodného města se jí tyto otázky příliš netýkaly.³⁷⁰ Vyjadřovala spíše názor, že patrimoniální správa a magistráty na městech dle jejího mínění fungovaly dobře a měla strach, že s novou správou přijdou noví úředníci, kteří budou zaručeně ještě větší „šelmy“, než ti dosavadní a budou brát i více peněz: „*...lidé to prorokují, že to nebude hodný, že větší šmejdiřství se bude provozovat.*“³⁷¹ Na tomto hodnocení se nic nezměnilo ani o rok později, kdy Ludmila vyjevila svůj názor: „*Aby to Pán Bůh soudil a byli zas podle prvních pořádků auřadem, bylo to pěkně spořádaný. Vrchnostenský si [mali] zapravili svý a pak magistrátský, a pak vyšší auřadové a gubernium, ale teď jak lidé naříkají.*“³⁷² Pocit frustrace byl nejspíš umocněn i faktem, že jejímu bratrovi se roky nedařilo dosáhnout dobře placeného místa a sestra tento neúspěch mimo sluchového postižení připisovala právě skutečnosti, že v úřednictvu se prosadí především lidé s tzv. ostrými lokty. Bratrovi po revoluci tedy alespoň poradila, ať se stará především sám o sebe a své vlastní dobro, ať potlačí své české ideály („*jak je kraj, tak se stroj*“) a jeho svornostenská uniforma ať odpočívá na památku.³⁷³

Zhodnotíme-li celkový vztah Ludmily Vodičkové k revolučním letům, převládat bude spíše negativní pohled na události, byť se zde najde pár výjimek. Spolu s přetrvávajícími sociálními problémy přinesla léta 1848–1849 dobu dalších nejistot a strachu, který je

³⁶⁸ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 14. ledna 1850.

³⁶⁹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 23. září 1851.

³⁷⁰ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 2. prosince 1850. „*...když pro lidi byly ty auřady pěkně spořádaný, jak na panstvích, tak v městech.*“

³⁷¹ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. ledna 1850.

³⁷² Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 11. března 1851.

³⁷³ Tamtéž, Ludmila bratru Janovi ze dne 4. srpna 1850.

v dopisech přímo hmatatelný. Noviny strašily možností vpádu vojsk do Čech a nepřítel byl náhle spatřován i v domovině v podobě místního německého obyvatelstva. V Německém Brodě, Humpolci a okolí se tak začala víc než kdy jindy vyostřovat národnostní otázka, která plodila polarizaci společnosti a přinášela i svérázná řešení. V tomto stavu ale Vodičkovi velký problém neviděli a jakožto vlastenci z etnicky českého prostředí radikálnější řešení mnohdy vítali, ač se do nich přímo nezapojovali. Dá se říct, že vlastenecký podtext revoluce a samotné smýšlení Jana Hulakovského a humpoleckých sousedů bylo asi hlavním důvodem, proč Ludmila tyto události okamžitě neodsoudila. Vidina jiných vymožeností jako např. očekávané zrušení roboty jí na rozdíl od venkovského obyvatelstva žijícího v poddanství mohla ponechat poměrně chladnou, protože se jí nijak nedotýkala. Jakožto stárnoucí žena respektující staré pořádky byla k revoluci vždy spíše rezervovaná a očekávala od ní nanejvýš další zhoršení situace řemeslnictva. To se v jejích očích i naplnilo, když došlo k proměně zemské správy a k částečnému zrovnoprávnění židovského obyvatelstva. Na druhou stranu to bylo možná poprvé, co rodina Vodičkových a celé jejich okolí začalo žít politikou a proudil k nim do té doby nevídaný tok informací z domova i zahraničí. Z dopisů je naprosto patrné, že se Ludmila o události revolučních let aktivně zajímala a zdrojem jí byli krajané, Jan Hulakovský nebo noviny, ač konkrétně k nim měla poněkud zdrženlivější postoj.

Závěr

Cílem diplomové práce bylo na příkladu osobní korespondence Ludmily Vodičkové nahlédnout každodenní život ženy v řemeslném prostředí první poloviny 19. století a zodpovědět výzkumné otázky, jež byly stanoveny v úvodu práce. Tyto otázky se dotýkaly genderových rolí, životních strategií nebo problematiky dobových norem, víry a subjektivity. Práce nevypráví příběh jedné ženy, ale pomocí biografické metody nahlíží složitější sociální struktury. Ačkoliv by se mohlo zdát, že dopisy ženy z řemeslnického prostředí nepřinesou významnější poznatky, rozbor ukázal, že tento osobní pramen umožňuje nahlédnout složitější sociální struktury a odkrýt každodenní praxi, která by jinak zůstala mimo dosah historického bádání.

Korespondence Ludmily Vodičkové, roz. Hulakovské, je unikátním osobním pramenem, kterých se v tomto socioprofesionálním prostředí dochovalo jen pomálu. Tyto dopisy byly v práci dále doplněny analýzou další rodinné korespondence, a to především tou, jež byla vytvořena ženskou částí rodiny Hulakovských. Archivní fond osobní pozůstalosti Jana Hulakovského, ve kterém se všechna výše zmíněná korespondence nachází, byl dosud využit zejména pro přiblížení osobnosti samotného původce fondu a k tomuto cíli autorům sloužily především dochované dopisy Hulakovského s přáteli a kolegy. Avšak dosud málo využitá část osobní korespondence se ukázala jako stejně přínosný pramen, jenž lze využít pro zkoumání dějin každodennosti, dějin žen a dalších výzkumných oblastí. Obsah fondu nebyl a ani nemohl být vytěžen ve své úplnosti. Tento závěr je tedy současně i apelem na budoucí badatele, aby tomuto souboru věnovali svou pozornost.

Je zřejmé, že na zmíněné prameny nemohlo a nemůže být pohlíženo jako na objektivní nositele minulosti a stejně tak nepředstavují ani „okno do duše“ daného pisatele. Jsou na pomezí kulturních norem, víry a subjektivity. Přesto se ukazuje, že navzdory nebo možná právě díky svému charakteru nejsou jen pouhým doplňkem pro „tvrdá data“ vycházející z pramenů institucionální povahy, ale představují jeden ze svébytných zdrojů poznání. Právě výzkum osobních pramenů pomáhá zachytit nuance lidského jednání a životní strategie, které se s obecně známými normami mohou rozcházet.

Ludmila Vodičková prožila poměrně dlouhý život, v jehož rámci prošla několika přechodovými rituály, stala se svědkyní významných dějinných událostí a postupně proměny tradiční stavovské společnosti. V průběhu svého dospělého života vytvořila písemný korpus česky psaných dopisů, z něhož se dodnes dochovala psaní adresovaná jejímu bratrovi Janu Hulakovskému a její matce Anně Hulakovské. Jakého rozsahu dosahoval původně vytvořený

celek těchto písemností nelze říct, ale téměř jisté je, že se ve své úplnosti nedochoval. Dopisy Ludmily Vodičkové jsou odrazem prožitého života, rodinných vztahů a událostí. Stejně tak se v nich odrážejí dobové normy, stylizace a víra. Na stránkách listů se Ludmila ztotožňovala s rolí dobré manželky a hospodyně, příslušnice středního řemeslnického stavu, uctivé dcery, starostlivé starší sestry, vlastenky a dobré křesťanky.

Ludmila Vodičková se narodila jako druhá dcera do rodiny obuvnického mistra Matěje Hulakovského a Anny Hulakovské. O jejím dětství nemáme žádné doklady s výjimkou několika nostalgicky laděných vzpomínek, které jsou obsaženy v její korespondenci. Jisté je, že si během svého mládí osvojila trivium, snad na hlavní škole v Německém Brodě, naučila se číst, psát a počítat a byla tak schopná i v dospělosti sestavit smysluplný text. Ten se vyznačoval prvky typickými pro zkoumané socioprofesionální prostředí, tedy nedokonalým pravopisem a gramatikou. Stál na pomezí mluvenosti a psanosti. Přesto byl ale po formální i obsahové stránce na poměrně dobré úrovni v kontextu všech faktorů, jakými byly gender a prostředí, možnosti vzdělání nebo vytíženost pisatelky během tvorby textu.

Obsahem těchto dopisů byla různorodá sdělení, přičemž v práci byla věnována pozornost především těm, které se objevovaly s největší intenzitou a jejich zpracování tak mělo i nejlepší oporu v pramenech. Vytvořené dopisy se často týkaly právě rodiny adresáta a zároveň i příjemce. Dopisy nesloužily pouze jako prostředek komunikace, ale současně i jako spojení mezi dvěma světy. Pisatelé pomocí nich udržovali rodinné a přátelské vazby stále živé a adresát si díky nim mohl udržovat spojení s prostředím, ze kterého odešel. Akt psaní tak nebyl podmíněn jen samotným tvůrcem textu, ale i jeho okolím, které do dopisu přímo či nepřímo vstupovalo.

Dochované dopisy reflektují životní strategie a postavení žen (a mužů) v rámci rodiny. Hlavním tématem v tomto ohledu byly otázky manželství a samotného ekonomického fungování rodiny, což jsou témata ve své podstatě související. V rámci rodinné strategie byla vyhledávána tzv. rovná manželství, která byla ovlivněna finančními otázkami, pověstí a vyznáním spíše než profesí jako takovou. Tento typ manželství zde byl vyhledáván spíše v rámci blízkosti této komunity a vyznávanému habitu než jako snaha o mezigenerační pokračování živnosti. Dopis je zde nositelem citové podpory, ale i komunikace strategií. Ač v otázce sňatku měli standardně hlavní slovo rodiče, i dcery Hulakovské aktivně komunikovaly svá mínění a rozhodnutí v této otázce, a to nejen za účelem psychické podpory, ale i s cílem ovlivnit mínění adresáta, kterého prosily o radu či přímluvu.

V rámci ekonomického fungování tvořila širší rodina provázaný systém větší či menší pomoci. Ta spočívala v poskytování naturálií, peněz, informací nebo fyzické pomoci. Zde se ukazuje, že charakterové dělení rodiny na „tradiční“ a „moderní“ je neúčinné, jelikož rodinná ekonomická provázanost byla znakem moderní buržoazie, ale v jiných ohledech mají námi zkoumané rodiny znaky „tradičního“ modelu. Rodina Hulakovských po vzoru „tradičních“ i „moderních“ modelů kladla důraz především na vzdělávání svých synů. To nebylo podmíněné konkrétním řemeslem otce, ale spíše dobrým uplatněním a prosperitou do budoucna. Zdá se tedy, že dobové ideály řemeslníka nebyly tak silné, aby stejnou budoucnost rodiče chtěli i pro své potomky. Vzdělání zde nebylo upřeno ani dívkám, ač se jim samozřejmě nedostalo v takové míře, jako chlapcům. Ostatně, pokud měla být manželka platnou pomocnicí svého budoucího muže, musela být alespoň elementárně vzdělaná. Postavení Ludmily Vodičkové v tomto rodinném systému bylo stanoveno. Byla hospodyní, která zajišťovala chod domácnosti, současně byla ale i pomocnicí svého muže v řemesle. Vůči této pozici v rodině se v dopisech nikdy nevymezovala a ženu podobných ctností přála i svému bratru Janovi. Zda fyzicky pomáhala v rámci koželužské činnosti nelze dokázat, každopádně v rámci provozování šenku je její přímá účast doložena. Dále představovala komunikátora, tichou vyjednávačku, která pro svého muže zajišťovala informace a část zdrojů. Ukazuje se tedy, že koncept „oddělených sfér“ pro protoindustriální rodiny příliš neplatil.

Silnější promítnutí genderových rolí, dobových norem a víry jsme pozorovali v dopisech, jež byly vytvořeny v těžkých nebo nejistých životních situacích a reflektovaly nemoc, smrt, sociální problémy, a dokonce i revoluční léta. V těchto dopisech se více než kdy jindy ukazuje autorčina stylizace do role dobré křesťanky, která nemoc i uzdravení vnímala jako Boží vůli a podobným způsobem nahlížela ve svých dopisech i na smrt. Zde se částečně ukazuje i ona zrádnost osobních dokumentů, kde není možné s naprostou jistotou říct, jde-li o skutečnou subjektivitu, nebo o očekávanou stylizaci. Tuto problematiku jen podtrhuje případ Ludmilina bratra Františka, který umírání v praxi neprožíval dle dobových norem. Její další žitou rolí byla pozice starší starostlivé sestry. Zdá se, že tato až mateřská péče byla míněna upřímně a zároveň v ní pisatelka možná nacházela určité naplnění, kdy bratrovi mohla prezentovat své skromné vědomosti.

Její pozice konzervativní ženy, která respektovala autority a staré pořádky, se objevuje i v dopisech, jež byly vytvořeny v období revolučních let. Ludmilin hodnotový řád byl sice mírně narušen děním v okolí (účast na politickém životě se v Humpolci stala normou), ale v jádru zůstávala stále nedůvěřivá k revolučním událostem, ke svobodě tisku a k dění v okolí.

Vlastenecký tón revoluce jí byl blízký, současně se ale nikdy nevyjadřovala pro autonomii. Toto vnímání vycházelo z její lásky k vlasti, ale především z národnostních problémů v okolí a potřebě vymezit se vůči nepříteli. Její názory, které v korespondenci hojně vyjadřovala, tak nejsou nijak v rozporu s její pozicí stárnoucí, věřící, konzervativní měšťanky.

Naprostým závěrem přidáváme omluvu a současně i poděkování všem pisatelům, jejichž korespondence byla zkoumána. Zasáhli jsme do jejich soukromí nejspíš více, než by si sami představovali, jelikož tyto dopisy nikdy nebyly určeny dnešním čtenářům. Musíme zároveň s vděčností poděkovat Janu Hulakovskému a dalším členům rodiny Hulakovských, že si pečlivě schraňovali alespoň část došlé korespondence, která si díky tomu později našla cestu do archivu. Dnes nám pomáhá více pochopit společnost 19. století a život našich vlastních předků.

Resumé

This thesis analyses the correspondence of Ludmila Vodičková and letters from other members of her family. This type of source serves as a resource for understanding the everyday life of women from an artisan background in the first half of the 19th century and places them within broader social structures. The thesis is methodologically based on the biographical method, but its aim is not to create a biography in the traditional sense of the word.

The first part of the thesis defines what ego-documents are, their research potential, working methods, and inherent limitations. Personal sources are becoming increasingly popular among researchers, but working with them also has its pitfalls, as they represent neither objective facts nor a pure expression of the writer's subjectivity. The following passage focuses on the position of women in society in the 19th century, defines the main traditional female roles, and reflects on the concept of "separate spheres" within the craft environment. In the first half of the 19th century, the boundaries between "private" and "public" were not clearly defined in the environment we are studying, and the worlds of women and men could overlap. The third chapter attempts to capture the atmosphere of the towns of Humpolec and Havlíčkův Brod, where the actors in the correspondence under study lived. The first part of the thesis provided the thematic and methodological framework for the analyses presented in the second part.

The second part of the work, chapters four to six, is devoted to a content and partial linguistic analysis of the letters. The correspondence was not only a space for expressing emotions, but also a means for the writers to communicate their life strategies. The letters reflect existing cultural norms, the importance of the Christian faith, stylization, and subjectivity. At the same time, they are an indicator of education. This created an image of Ludmila Vodičková as a good Christian, a hard-working housewife, a loving and caring sister, and a respectful wife and daughter. These roles were the norm at the time, but they could be disrupted, for example, by family conflicts.

The main finding of this work is that it succeeded in establishing the position of an ordinary woman from an artisan background within broader family structures. She functioned as a useful assistant to her husband in his work. She was a housekeeper, worked alongside her husband in their tavern, and also negotiated and secured resources for his craft and household. She was a respectful daughter, but in the event of family disputes, she faced a dilemma between respect for her mother and respect for her husband. She was a caring sister who gave advice to her brother from her position, but in more specialized matters, she asked for his help. In Jan

Hulakovský, she saw both a younger brother who did not know the world and needed an older sister, and an educated man to whom she wrote for information and advice. She was rather conservative in her views, and even difficult life events did not cause her to doubt her value system too much in her letters.

This case study shows how personal correspondence can contribute to understanding broader social strata (in this case, specifically artisans), taking into account the roles of women, family strategies, and the interplay between tradition and change in society.

Seznam použitých pramenů a literatury

1. Prameny

1.1. Archivní prameny

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Jan Hulakovský (1796) 1804–1877 (1899), kart. 6–7, rodinná korespondence.

Státní okresní archiv Havlíčkův Brod, fond Hlavní škola Havlíčkův Brod, 1783–1933.

Státní okresní archiv Pelhřimov, fond Děkaný úřad Pelhřimov - expozitura Křemešník (nezpracováno) 1763–1937, Liber memorabilium ecclesiae consecratae sanctissimae ac individuae trinitatis in monte Křemešník II. (1763–1937).

1.2. Prameny editované

Robert ADAM (ed.) a kol., *Karel Havlíček, Korespondence I. 1831–1842*, Praha 2017.

Jaroslava JANÁČKOVÁ – Robert ADAM a kol. (ed.), *Božena Němcová: Korespondence I–IV*, Praha 2003, 2004, 2006, 2007.

Václav Vladimír ZELENÝ (ed.), *Karla Havlíčka Rodinné listy Brixenské*, Kutná Hora 1888.

1.3. Matriky

Státní oblastní archiv v Hradci Králové, Sběrka matrik Východočeského kraje.

Matrika narozených, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1818, sign. 2326.

Matrika narozených, farnost Havlíčkův Brod, 1819–1843, sign. 2327.

Matrika oddaných, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1835, sign. 2331.

Matrika zemřelých, farnost Havlíčkův Brod, 1777–1843, sign. 2332.

Matrika zemřelých, Horní Ledeč + Ledeč nad Sázavou, 1809–1856, sign. 2535.

Matrika zemřelých, Libčany, 1814–1825, sign. 88-34.

Státní oblastní archiv v Praze (Římskokatolická církev).

Matrika narozených, Dolní Kralovice, 1819–1831, kniha č. 09.

Matrika zemřelých, Dolní Kralovice, 1819–1831, kniha č. 19.

Matrika narozených, Křivsoudov–Alberovice, 1823–1843, kniha č. 07.

Matrika zemřelých, Křivsoudov–Alberovice, 1823–1867, kniha č. 12.

Státní oblastní archiv v Třeboni, Sběrka matrik Jihočeského kraje – Farní úřad římskokatolické církve Humpolec.

Matrika narozených, Humpolec, 1829–1838, sign. 3935.

Matrika narozených, Humpolec, 1838–1849, sign. 3936.

Matrika zemřelých, Humpolec, 1805–1835, sign. 3946.

Matrika zemřelých, Humpolec, 1836–1866, sign. 3947.

V práci byly využity digitalizované verze matrik [cit. 2025–07–25]. Dostupné z:

<https://aron.vychodoceskearchivy.cz/apu/1186edf8-e0dc-4d0e-ab8f->

[b76bda62a884/dao/1186edf8-e0dc-4d0e-ab8f-b76bda62a884/file/67829856-2735-49a2-ab73-b297ad43172b;](https://aron.vychodoceskearchivy.cz/apu/1186edf8-e0dc-4d0e-ab8f-b76bda62a884/file/67829856-2735-49a2-ab73-b297ad43172b;)

<https://ebadatelna.soapraha.cz/pages/SearchMatrikaPage/puvodceld/1013?1;>

<https://digi.ceskearchivy.cz/Matriky-Rimskokatolicka-cirkev-H-Humpolec.>

1.4. Dobový tisk

Karel BALÍK, *Matka. Kniha pro matky*, 1918.

Johann Ignaz von FELBIGER, *Anleitung zur Schreibart in Briefen, und einigen andern Aufsätzen zum Gebrauche für Schüler der deutschen Schulen in den kaiserlich-königlichen Erblanden*, Wien 1780.

Josef JUNGMANN, *Slovník česko-německý, Díl V., V–Z*, Praha 1839.

Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt, Band 4: Königgrätzer Kreis*, 1836.

Johann Gottfried SOMMER, *Das Königreich Böhmen; statistisch-topographisch dargestellt, Band 11: Caslaver Kreis*, 1843.

Prokop ŠEDIVÝ, *Dokonalý jednatel, aneb Zemský advokát obsahující v sobě v jazyku českém, předně: formy listům některých v potřebách lidských, jakož jsou: popsání podezřelých a*

prchých osob, veřejné zprávy, průvodní listové, vysvědčení atd. Pak následuje: Skladatel českých psaní, totiž Rozliční listové všelikým případnostem lidským. K tomu jest přidán titulář stavu duchovního i světského, 2. díl, Praha 1795.

1.5. Dobová periodika

Konstituční Pražské nowiny, 1848.

Národní nowiny, 1848.

2. Sekundární literatura

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona, Praha 1991.

Michal ANDĚL – Bohdana DIVIŠOVÁ – Petr SVOBODNÝ (ed.) a kol., *Velké dějiny zemí Koruny české, Tematická řada, Lékařství, Praha 2023.*

Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti, díl druhý, Praha 2000.*

Arianne BAGGERMAN – Rudolf DEKKER – Jacques PRESSER, *Egdocuments and the Personal Turn in Historiography*, in: *The European Journal of Life Writing*, 2018/7, s. 90–110.

David BARTON – Nigel HALL (ed.), *Letter Writing as a Social Practice*, *Studies in Written Language and Literacy*, Amsterdam–Philadelphia 2000.

Pavel BĚLINA – Milan HLAVAČKA – Daniela TINKOVÁ, *Velké dějiny zemí Koruny české, svazek 11.a, 1792–1860, Praha 2013.*

Richard BIEGEL – Madeleine ROUSCHMEYER, *Ochrana památek ve Francii, Zprávy památkové péče: Journal of Historical Heritage Preservation: časopis státní památkové péče, Praha 2007, č. 2, s. 141–146.*

Antonín BOHÁČ, *Písemné pozůstalosti v archivech, Archivní časopis 23, Praha 1973, č. 4, s. 185–206.*

Pierre BOURDIEU, *Nadvláda mužů, Praha 2000.*

Adolf BROCK, *Dějiny Židů v Humpolci*, in: Hugo GOLD, *Die Juden und Judengemeinden Böhmens in Vergangenheit und Gegenwart*, 1934, s. 193–196.

Peter BURKE, *Francouzská revoluce v dějepisectví: škola Annales (1929-1989), Praha 2004.*

- Barbara CAINE, *Biography and history*, Basingstoke 2010.
- Natalie Zemon DAVIS, *The return of Martin Guerre*, Cambridge 1983.
- Natalie Zemon DAVIS, *Ženy na okraji: tři životy 17. století*, Praha 2013.
- Rudolf DEKKER, *Jacques Presser's Heritage. Egodocuments in the Study of History*, *Memoria y Civilización* 5, 2002, s. 13–37.
- Petr DRULÁK, *Jak zkoumat politiku: kvalitativní metodologie v politologii a mezinárodních vztazích*, Praha 2008.
- Ivana EBELOVÁ, *Písemné prameny osobní povahy a jejich vydávání (se zřetelem ke korespondenci)*, *Práce z dějin Akademie věd* 5, Praha 2013, č. 2, s. 133–144.
- Josef EHMER, *The artisan family in nineteenth-century Austria: embourgeoisement of the petite bourgeoisie?* in: Geoffrey CROSSICK–Heinz-Gerhard HAUPT (ed.), *Shopkeepers and Master Artisans in Nineteenth-Century Europe*, London – New York 1984, s. 195–219.
- Josef EHMER, *Heiratsverhalten, Sozialstruktur und ökonomischer Wandel. England und Mitteleuropa in der Formationsperiode des Kapitalismus*, 1991.
- Josef EHMER, *Family and Business among Master Artisans and Entrepreneurs: The Case of Nineteenth-Century Vienna*, *History of the Family*, 2001/6, č. 2, s. 187–202.
- Josef EHMER, „Traditionelle“ Handwerker und ihre Zünfte als starke Akteure in der neuzeitlichen Expansion von Warenmärkten und Arbeitsmärkten, *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, No. 34, 2023, s. 223–261.
- James R. FARR, *Artisans in Europe, 1300-1914*, New York 2000.
- Lukáš FASORA – Jiří HANUŠ – Jiří MALÍŘ, *Člověk na Moravě 19. století*, Brno 2008.
- Carlo GINZBURG, *Sýr a červi: svět jednoho mlynáře kolem roku 1600*, Praha 2000.
- Vladan HANULÍK (ed.), *Porodila šťastně děvče...: porodní deníky čtyř porodních babiček z 19. století*, Pardubice 2017.
- Zdeňka HLADKÁ, *Soukromá korespondence jako lingvistický pramen*, Brno 2013.
- Milan HLAVAČKA, *České země v 19. století: proměny společnosti v moderní době*, Praha 2014.
- Jiří HUTEČKA, *Muži proti ohni: motivace, morálka a mužnost českých vojáků Velké války 1914-1918*, Praha 2016.
- Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987.

- Gustav KOBLIHA, *Humpolec a okolí*, Brno 2014.
- Josef KOLLMANN, *Jan Hulakovský: archivář obrozenecké doby (1804–1877)*, in: Sborník archivních prací archivu ministerstva vnitra, Praha 1975, č.1, s. 359–448.
- Josef KOLLMANN, *Dějiny ústředního archivu českého státu: formování státního archivu od středověkého panovnického archivu listinného přes archiv české kanceláře, české komory, starého českého místodržitelství, českého gubernia a místodržitelství až po vznik Československé republiky*, Praha 1992.
- Božena KOPIČKOVÁ, *Eliška Přemyslovna: královna česká 1292-1330*, Praha 2003.
- Irena KRČILOVÁ, *Základní školství*, in: Humpolec v zrcadle času. VI., "Historie školství Humpolecka." Humpolec 2013, s. 47–59.
- Jan KŘEN, *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*, Praha 2013.
- Karel KUČA, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, Praha 1997.
- Milena LENDEROVÁ, *Eva nejen v ráji: žena v Čechách od středověku do 19. století*, Praha 2002.
- Milena LENDEROVÁ, *Dějiny každodennosti "dlouhého" 19. století*, 2. díl, Život všední i sváteční, Pardubice 2005.
- Milena LENDEROVÁ – Karel RÝDL, *Radostné dětství?: dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006.
- Milena LENDEROVÁ, *A ptáš se, knížko má-: ženské deníky 19. století*, Praha 2008.
- Milena LENDEROVÁ, *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009.
- Milena LENDEROVÁ – Vladan HANULÍK – Daniela TINKOVÁ (ed.), *Dějiny těla: prameny, koncepty, historiografie*, Červený Kostelec 2013.
- Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ – Martina BOROVIČKOVÁ, *Důvěrné stránky: obrazy z 19. století v pramenech osobní povahy*, Pardubice 2015.
- Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě: žena devatenáctého století*, Praha 2016.
- Milena LENDEROVÁ – Tomáš JIRÁNEK – Marie MACKOVÁ, *Z dějin české každodennosti: život v 19. století*, Praha 2017.
- Milena LENDEROVÁ, *Ženy s kufříkem a nadějí: porodní báby a asistentky v českých zemích od poloviny 19. do poloviny 20. století*, Praha 2019.
- Josef MACEK, *Tři ženy krále Vladislava*, Praha 1991.

- Jana MACHAČOVÁ – Jiří MATĚJČEK, *Nástin sociálního vývoje českých zemí 1781-1914*, Opava 2002.
- Zdeněk MARTÍNEK, *Řemesla a řemeslníci v Humpolci od poloviny 18. do poloviny 19. století*, in: *Humpolec v zrcadle času. VIII., "Řemesla, průmysl a živnosti."*, Humpolec 2015, s. 101–136.
- Denisa NEČASOVÁ, *Dějiny žen či gender history? Možnosti, limity, východiska*, *Dějiny-teorie-kritika*, Praha 2008, s. 81–102.
- Šárka NEKVAPIL JIRÁSKOVÁ, *Protoindustriální společnost: populační chování a životní strategie venkovského obyvatelstva severovýchodních Čech v 18. a 19. století*, Pardubice 2019.
- Ivan OTCOVSKÝ, *Soupis učitelských a školských spolků v Čechách do roku 1900*, Praha 1977.
- Luisa PASSERINI, *Autobiography of a Generation: Italy 1968*, 1988.
- Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Gender, víra a manželství v "dlouhém" 19. století: možnosti interpretace katolických normativních pramenů*, Pardubice 2012.
- Zuzana PAVELKOVÁ ČEVELOVÁ, *Každodennost manželství 19. století v Čechách pohledem soudních akt a příruček pro katolické kněze*, Pardubice – České Budějovice, 2015.
- Karel POLESNÝ – Zdeněk WIRTH, *Pelhřimov*, Pelhřimov 1911.
- Joan W. SCOTT, *Gender: A Useful Category of Historical Analysis*, *The American Historical Review*, 1986, s. 1053–1075.
- William SHAKESPEARE, přeložil Josef Jiří KOLÁR, *Zkrocení zlé ženy*, 1872.
- Karel SCHELLE, *Státoprávní aspekty revoluce 1848-1849 v rakouských, českých a uherských zemích*, Ostrava 2019.
- Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte? Vorüberlegungen für die Tagung „Ego-Dokumente“*, in: Winfried SCHULZE, *Ego-Dokumente: Annäherung an den Menschen in der Geschichte*, Berlin 1996, s. 11–33.
- Jiří SOCHR – Marie SOCHROVÁ, *Havlíčkův Brod a okolí*, Havlíčkův Brod 1992.
- Carolyn STEEDMAN, *Landscape for a good woman : a story of two lives*, New Brunswick 1987.
- Hana STOKLASOVÁ, *Katolické přechodové rituály v českých zemích v "dlouhém" 19. století*, Pardubice 2017.
- Karel STLOUKAL, *Královny, kněžny a velké ženy české*, Praha 1940.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Korespondence Františky Brychtové jako pramen k sociálnímu postavení ženy v první polovině 19. století*, in: Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zajetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27.-28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 533–547.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Slohová cvičení a výuka psaní korespondence na elementárních školách na přelomu 18. a 19. století*, *Theatrum Historiae* 8, Pardubice 2012, s. 151–162.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělávání dívek na cestě k moderní občanské společnosti: genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774-1868*, Pardubice 2013.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Marie Magdalena Hanková – životní role neprovdané dcery hořiněveského řezníka. Reflexe a sebereflexe ženy přelomu 18. a 19. století v rodinné korespondenci*, *Theatrum historiae*, Pardubice 2014, č. 14, s. 9–29.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Korespondence v řemeslnickém prostředí na přelomu 18. a 19. století*, in: Ladislav NEKVAPIL (ed.), *Kultura psaní v dějinách*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2016, s. 183–203.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Vzdělání a výchova řemeslnických dcer v první polovině 19. století: možnosti výzkumu korespondence*, *Studia Historica Nitriensia*, 2022, s. 23–51.

Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

Zdeněk ŠAMBERGER, *Studie k dějinám československého archivnictví*, Praha 2005.

Jiří ŠTAIF, *Revoluce 1848–1849 a počátky občanské společnosti v Českých zemích*, in: *Národní obrození a rok 1848 v evropském kontextu: [sborník příspěvků z mezioborového vědeckého symposia v Litomyšli ve dnech 29.-30. května 1998]*, Litomyšl 1998, s. 71–84.

Irena ŠTĚPÁNOVÁ – Milena SECKÁ – Ludmila SOCHOROVÁ, *Ženy rodiny Náprstkovy*, Praha 2001.

Jiřina ŠTOURAČOVÁ, *Archivnictví*, Brno 2013.

Daniela TINKOVÁ, „*Oddělené sféry*“ -tradiční polarita nebo dědictví 19. století? in: Milan ŘEPA, *19. století v nás: modely, instituce a reprezentace, které přetrvaly*, Praha 2008, s. 458–469.

Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát: zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010.

Alice VELKOVÁ, *Venkovské ženy v letech 1650–1850. Perspektivy výzkumu s využitím historické demografie, mikrohistorie, historické antropologie a dějin každodennosti*, in: Kateřina ČADKOVÁ – Milena LENDEROVÁ – Jana STRÁNÍKOVÁ, *Dějiny žen, aneb, Evropská žena od středověku do poloviny 20. století v zasetí historiografie: (sborník příspěvků z IV. pardubického bienále, 27.-28. dubna 2006)*, Pardubice 2006, s. 125–143.

Alice VELKOVÁ, *Krutá vrchnost, ubozí poddani? Proměny venkovské rodiny a společnosti v 18. a první polovině 19. století na příkladu západočeského panství Štáhlavy*, Praha 2009.

Merry E. WIESNER, *Women and gender in early modern Europe*, Cambridge 2000.

2.1. Absolventské práce

Blanka BALABÁNOVÁ, *Péče o kulturní hodnoty v ČR – problémy, východiska*, Diplomová práce, Masarykova univerzita, Brno 2007.

Jan KAHUDA, *Problematika rodinných archivů v Čechách. Příklad rodinného archivu Metternichů. Kapitola z dějin soukromého archivnictví*, Disertační práce, Univerzita Karlova v Praze, Praha 2015.

Jana STRÁNÍKOVÁ, *Výchova a vzdělání dívek na cestě k moderní občanské společnosti. Genderové a sociální aspekty procesu socializace mládeže v období 1774–1868*, Disertační práce, Univerzita Pardubice, Pardubice 2010.

3. Internetové zdroje

Archivnictví, Kulturní památky, in: Ministerstvo vnitra České republiky. [online]. [cit. 2025-01-21]. Dostupné z: <https://mv.gov.cz/clanek/kulturni-pamatky.aspx?q=Y2hudW09Mg%3D%3D>.

Kostel sv. J. Nepomuckého, in: Humpolec, oficiální web města. [online]. [cit. 2025-03-11]. Dostupné z: <https://www.mesto-humpolec.cz/kostel-sv-j-nepomuckeho/g-1375>.

Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880, Havlíčkův Brod, 1838, in: ČUZK archiv. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z: https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=orm&idrastru=B2_a_4C_4674_7.

Originální mapy stabilního katastru 1 : 2 880, Humpolec, 1838, in: ČUZK archiv. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z:

https://ags.cuzk.cz/archiv/openmap.html?typ=orm&idrastru=B2_a_4C_2420_6

Zákon č. 22/1958 Sb., Zákon o kulturních památkách, in: *Zákony pro lidi*. [cit. 2025-01-14].

Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1958-22>.

Zákon č. 97/1974 Sb., Zákon České národní rady o archivnictví, in: *Zákony pro lidi*. [cit.

2025-01-014]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1974-97>.

Zákon č. 20/1987 Sb., Zákon České národní rady o státní památkové péči, in: *Zákony pro lidi*.

[cit. 2025-01-12]. Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1987-20>.

Zákon č. 499/2004 Sb., Zákon o archivnictví a spisové službě a o změně některých zákonů, in: *Zákony pro lidi*. [cit. 2025-01-13].

Dostupné z: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2004-499>.

Jana PLESKALOVÁ – Pavel KOSEK, *Obrozenecký pravopis*, in: czechEncy, nový encyklopedický slovník češtiny. [cit. 2025-06-18].

Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/OBROZENSK%C3%9D%20PRAVOPIS>.

František SVOBODA, *Kronika obce Věž, od první zmínky o Věži až do konce roku 1945*.

[online]. [cit. 2025-07-10]. Dostupné z:

https://www.obecvez.cz/e_download.php?file=data/multipage/editor/editor-13-159-

Andrea UNTERFRANCOVÁ, *Pramenitá voda ze Stříbrné a Zlaté studánky je pitná*, in: Město Pelhřimov. [online]. [cit. 2025-06-25]. Dostupné z:

<https://www.mestopelhrimov.cz/pramenita-voda-ze-stibrne-a-zlate-studanky-je-pitna/d-42791>.

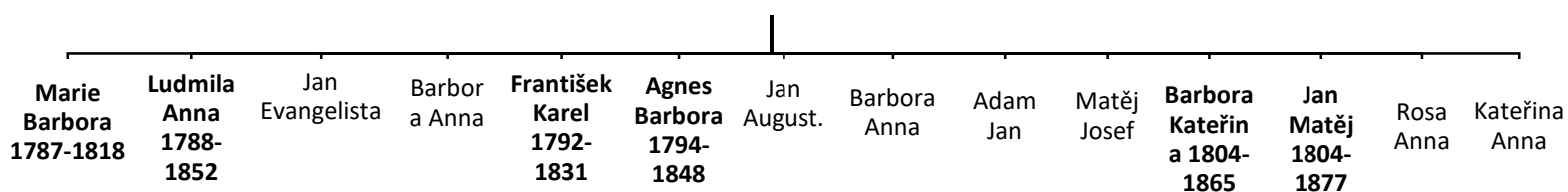
Martin VOKÁČ, *Tým historiků sepisuje kompletní dějiny Brodu. Kniha bude mít 850 stran*, in: iDNES.cz. [online]. [cit. 2025-03-10]. Dostupné z:

https://www.idnes.cz/jihlava/zpravy/kniha-dejiny-historie-havlickuv-brod-rukopis-michal-kamp-historik.A240422_790779_jihlava-zpravy_mv

Obrazové přílohy

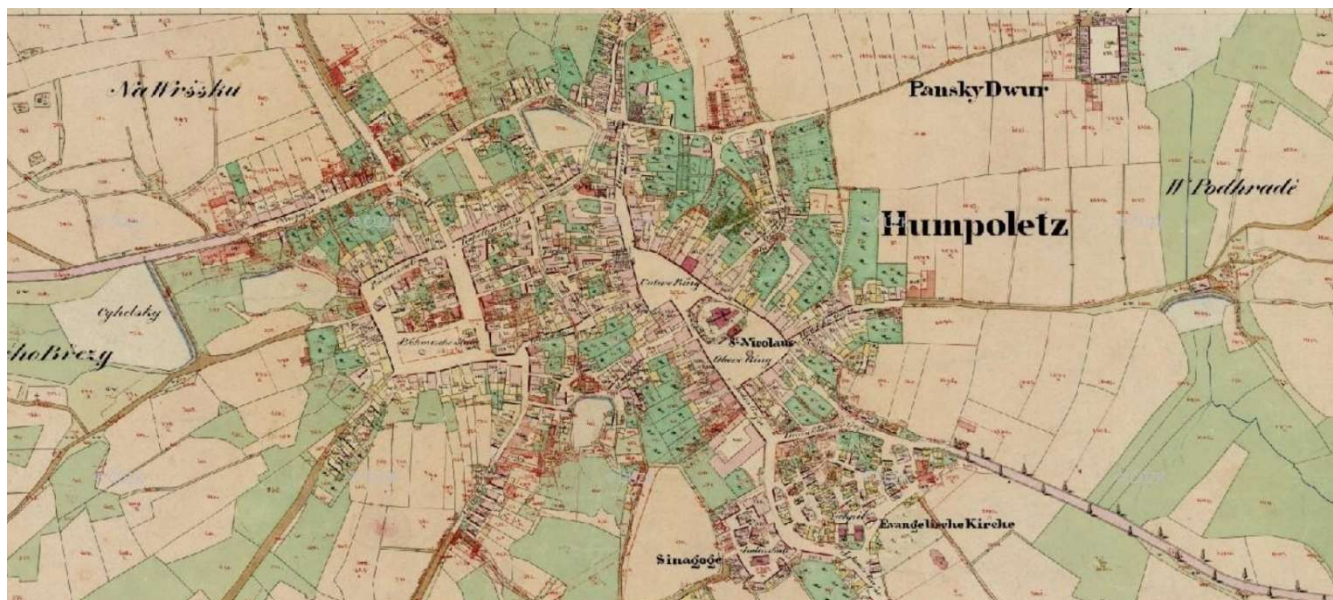
Obrázek č. 1: Rodina Hulakovských³⁷⁴

Matěj Hulakovský ∞ Anna roz.
Francká
∞ 23. 5. 1785

³⁷⁴ Pro graf byla využita data z matrik, které jsou uvedené v poznámkovém aparátu. V grafu jsou tučně vyznačené osoby, jež se dožily dospělosti.

Obrázek č. 2: Originální mapy stabilního katastru pro Havlíčkův Brod a Humpolec³⁷⁵

³⁷⁵ Odkazy na zdroje jsou uvedeny v poznámkovém aparátu.

